

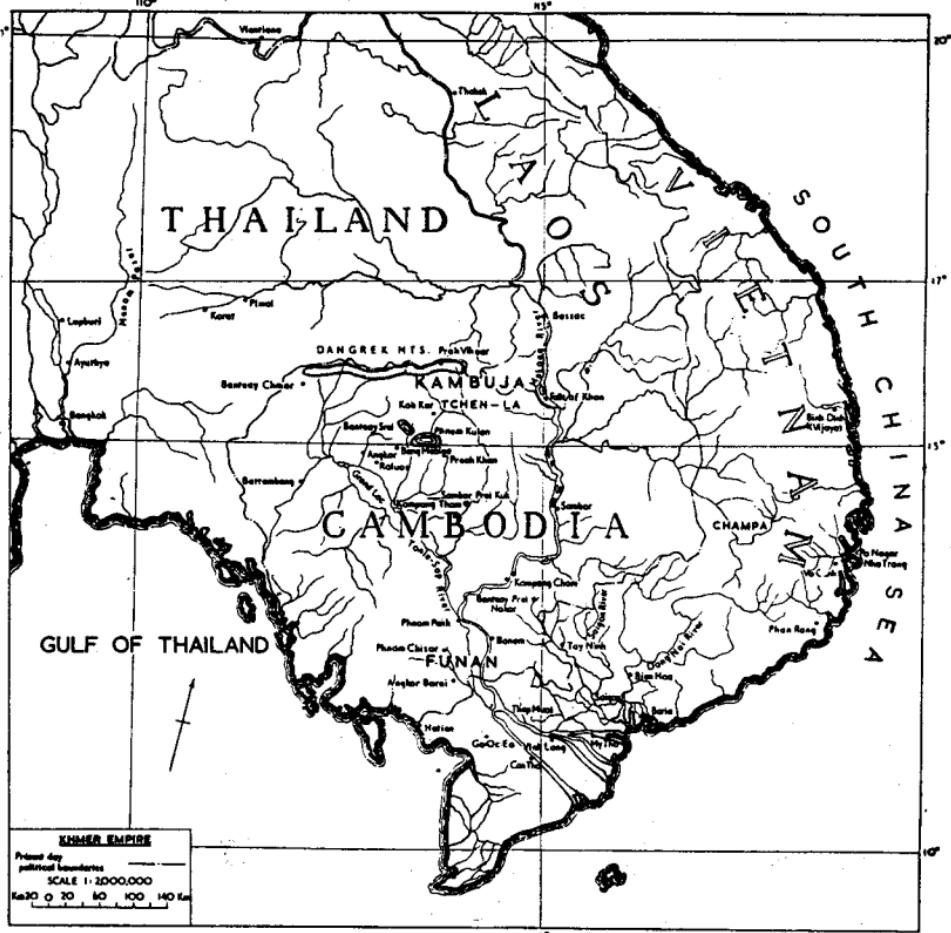
# นครวัด

ยอร์ช เขเดส์ แต่ง

ปรานี วงศ์เทศ แปล



นครวัด



ឧបរាណក្រសួង

# นครวัด

(Angkor : An Introduction)

ယခုခံ အေဒီ

မှတ်တမ်း

ပရաဏီ ဘန်ဘဒ်

မှတ်ပေါ်လ

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ร่วมกับ

มูลนิธิโครงการดำเนินการสังคมศาสตร์

และมนุษยศาสตร์

2529

# หนังสือทั่วไป-ແປດ

นครวัด

ໂດຍ ຂອර්ຈ ເຊදේස්

ແປດໂດຍ ປ්‍රජ්‍යී ວົງນ්‍යທේ

ISBN 974-571-222-1

ແປດຈາກ George Cœdès, *Angkor: An Introduction*,  
translated and edited by Emily Floyd Gardiner.

Copyright © Oxford University Press 1963.

---

ລົງສຶກສືຈົບນັບການຢາໄທ

ຂອງ ມູນຸຟີໂຄຣກາຕ່າງສັກຄາສຕ່ຽວແລ້ມນຸ່ມຍາສຕ່ຽວ  
ສ່ວນລົງສຶກສື

---

ຈົບນັບພິມພົດຍ໌ 1 ເດືອນກຮກພູກຄນ 2529

ຈຳນວນ 3,000 ເລີ່ມ

---

ຈັດພິມພົດຍ໌ ສໍານັກພິມພົມທະນາວິທຍາລັບຮຽນຄາສຕ່ຽວ  
ອາກາຮອນເນກປະສົງກໍ ຂັ້ນ 5 ມາຫວິທຍາລັບຮຽນຄາສຕ່ຽວ  
ຄະນພະຈັນທີ່ ກຽງເຖິງ 10200 ໂທຣ.223-9232

---

ຈັດຈຳນ່າຍໂດຍ ຖຸນຍິ່ນັງສືອນທະນາວິທຍາລັບຮຽນຄາສຕ່ຽວ  
ອາກາຮອນເນກປະສົງກໍ ຂັ້ນລ່າງ ມາຫວິທຍາລັບຮຽນຄາສຕ່ຽວ  
ຄະນພະຈັນທີ່ ກຽງເຖິງ 10200 ໂທຣ.221-0633

---

ພິມທີ່ ໂຮງພິມພົມທະນາວິທຍາລັບຮຽນຄາສຕ່ຽວ  
ນາງສາວອຽຸພື ອິນທຣສຸຂຄຣ ຜູ້ພິມພົມໄອມະນາ

---

ແບບປົກໂດຍ ນາຍຮຽນສັກດີ ສຶກທີພົງສຸກທີ

ราคาເຄີ່ມລະ 36.- ນາທ

# คำนำผู้แปล

กราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ต่อ ศาสตราจารย์ หมื่นเจ้า สุกัตรคิศ ดิศกุล อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ทรงประทาน ความรู้โดยข้าพเจ้ามิอาจตอบแทนได้

ขอบพระคุณ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ แห่งคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาตรวจสอบแก้ไขและขอนับพร่องซึ่งมีอยู่ ไม่น้อย

ขอบพระคุณ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ผู้ชักชวนให้แปลหนังสือเล่มนี้

ความผิดพลาดทุกประการที่จะต้องมีในการแปลหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมรับแต่เพียงผู้เดียว

ปรานี วงศ์เกศ

ภาควิชามานุษยวิทยา

คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร

30 กรกฎาคม 2528

ဒင်

မော်

## คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก

จากคำขอร้องของนิตรสาขานางคน ข้าพเจ้าจึงได้รวบรวมคำบรรยายที่ข้าพเจ้าได้แสดงในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์ หลุย ฟีโนต์ ในชานอยทั้ง 8 เรื่อง เป็นหนังสือเล่มเดียวกัน บทความเหล่านี้ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนยกเว้นแต่บางตอนสั้นๆ ซึ่งพิมพ์ใน “หนังสือของสำนักหอรัฐและสถาบัตถ์ฝรั่งเศสแห่งปีตากฎหมาย” (*Cahiers de l'Ecole Francaise d'Extreme Orient*) ข้าพเจ้าได้แก้ไขด้านฉบับเพื่อไม่ให้มีเรื่องที่ซ้ำซ้อนและได้เพิ่มหนังสืออ้างอิงในบรรณานุกรมด้วย แต่ละบทของหนังสือจะเป็นเรื่องที่แยกออกจากกัน เช่นเดียวกับการบรรยายแต่ละครั้ง แม้ว่าเรื่องราวแต่ละบทจะเป็นอิสระจากกันแต่ทั้งหมดก็เป็นเรื่องที่มีจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน คือ เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรมของประเทศต่างๆ ที่มีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย อินเดีย และอาเซียน รวมถึงประเทศไทย ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย อินเดีย และอาเซียน รวมถึงประเทศไทย

ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าหนังสือเล่มนี้มีใช้หนังสือนำเที่ยวแต่เป็นหนังสือที่แนะนำให้รู้ถึงภูมิหลังของราชธานีโบราณแห่งนี้ ข้าพเจ้า

พยาบาลที่จะอธิบายถึงในราษฎรสถานของประเทศไทยกับพุทธในบริบท  
ทางประวัติศาสตร์และศาสนา และพยาบาลที่จะกำจัดความลึกลับ  
ของปลอมที่สั่งสมมาโดยผ่านวรรณกรรมจำนวนมากและมักจะเป็น  
เรื่องพื้นๆธรรมชาติ ข้าพเจ้าตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ  
ในราษฎรสถานเหล่านี้ที่มีต่อประชาชนผู้เป็นผู้สร้าง หรืออีกนัยหนึ่ง  
ข้าพเจ้าพยาบาลที่จะปล่อยให้อาการหินต่างๆ ที่ใหญ่โตเหล่านี้พุด  
เพื่อคนอ่อนเนื่องจากในความคิดของชาวเขมรแล้ว สิ่งก่อสร้างเหล่า  
นี้ใช้เป็นเพียงแค่สิ่งก่อสร้างที่เฉลียวชาอันปราศจากวิญญาณเท่านั้น  
แต่เป็นอนุสาวรีย์ที่มีคุณสมบัติของชีวิตซึ่งยังสามารถสะกดผู้คนที่ได้  
เห็นอีกด้วย

จอร์จ เขเชคส์

shanoy เมษายน 1943

# คำนำฉบับพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ

หนังสือแปลเรื่อง “เพื่อให้เข้าใจนครวัดคัชชีน” (*Pour Mieux Comprendre Angkor*) เล่มนี้ แตกต่างไปบ้างจากคัมฉบับที่พิมพ์ใน ชานอยเมื่อปี ก.ศ. 1943 และจากฉบับพิมพ์แก้ไขครั้งที่ 2 ที่พิมพ์ใน ปารีสเมื่อปี ก.ศ. 1947 (ห้องสมุดเพื่อการเผยแพร่องพิพิธภัณฑ์กิเมต์, เล่มที่ 55, Bibliothéque de Diffusion of the Musée Guimet, Tome LV)

ข้าพเจ้าได้อ่านญญาติให้ด้วยข้อความบางตอนออกและสรุปสาระ ของข้อความบางตอน หนังสือเล่มที่เห็นอยู่นี้จึงไม่มีเรื่องราวเกี่ยว กับประวัติของการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีทางโบราณคดีเกี่ยวกับเมือง พระนครซึ่งคงไม่น่าสนใจเป็นพิเศษนักสำหรับผู้อ่านทั่วไป

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสศึกษาโบราณสถานของเมืองพระนครอย่าง ใกล้ชิดก็ด้วยผลงานของสำนักฝรั่งเศสแห่งป้ายบูรพิศที่เริ่มทำ การถากถาง บูรณะ และศึกษาโบราณสถานแห่งนี้นับตั้งแต่ค.ศ. 1907 จนเหล่านี้ยังคงดำเนินต่อเนื่องกันอยู่ในปัจจุบันภายใต้การคุ้มครอง ช่างเทคนิคของสำนักฝรั่งเศส โดยมีรัฐบาลกัมพูชาเป็นผู้สนับสนุน

เรื่องทุน หนังสือเล่นนี้ให้ข้อสรุปอย่างสั้นๆ ของความรู้ที่ได้สั่งสอน  
กันมานี้ แก่นักท่องเที่ยวที่รู้ภาษาอังกฤษซึ่งเที่ยวชมเมืองพระนคร  
อันเพิ่งจำนวนมากขึ้นได้อ่านประกอบ

ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบคุณโดย衷พะอย่างยิ่งต่อนางการ์ดเนอร์  
(Gardiner) สำหรับความเอาใจใส่ที่เชื่อได้อย่างให้แก่การแปลและ  
การจัดการหนังสือเล่นเล็กๆนี้

约瑟夫·谢泼德

ปารีส 1961

# สารบัญ

---

คำนำผู้แปล	(5)
คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก	(7)
คำนำฉบับพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ	(9)
สารบัญแผนที่และภาพประกอบ	(12)
บทที่ 1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และศาสนา	1
บทที่ 2 ทฤษฎีเกี่ยวกับเมืองพระนคร	13
บทที่ 3 ลักษณะบุคคล	35
บทที่ 4 ศาสนาสถานหรือสุสาน	53
บทที่ 5 สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม	61
บทที่ 6 ความลึกลับของปราสาทนาหยน	83
บทที่ 7 พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 ผู้สถาปนาพระราชวัง แห่งเมืองพระนคร	103
บทที่ 8 กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่องค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนคร, พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7	129
เชิงอรรถ	167
อภิธาน	173

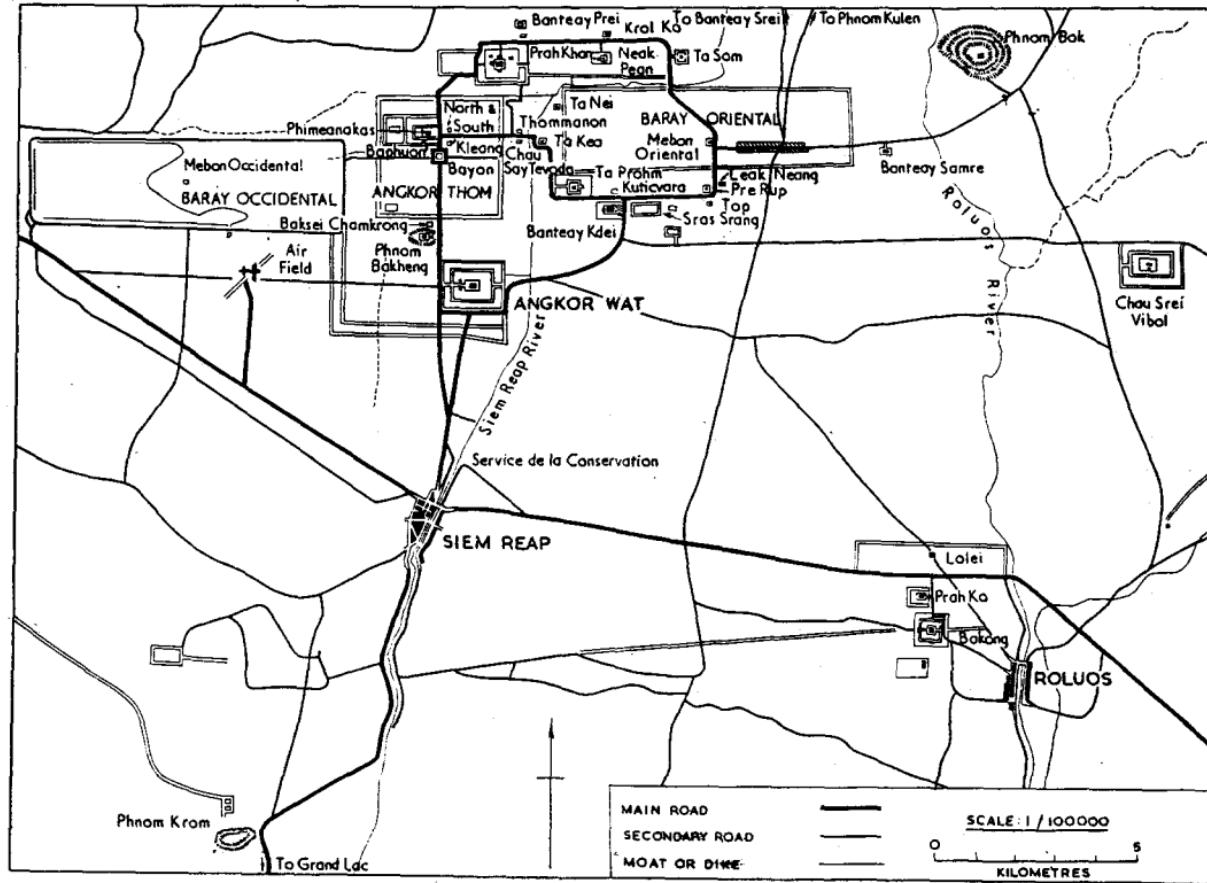
# สารบัญ

## แผนที่และภาพประกอบ

แผนที่ที่ 1	เมืองพะนนคร	(14)
แผนที่ที่ 2	นครวัด	(15)
แผนที่ที่ 3	ปราสาทนาขัน	(16)
ภาพที่ 1	นครวัด	2
ภาพที่ 2	นางอัปสรกำลังร่ายรำบนกำแพง ของปราสาทนครวัด	25
ภาพที่ 3	เขาพระสุเมรุ	26
ภาพที่ 4	พระบรรค์ที่ปักกลุ่มด้วยต้นไม้	28
ภาพที่ 5	ตาโสมที่ปักกลุ่มด้วยต้นไม้	45
ภาพที่ 6	ปักธีฆัมรง	46
ภาพที่ 7	นาปวน	57
ภาพที่ 8	มุขลึงค์	58
ภาพที่ 9	บันทายศรี	69

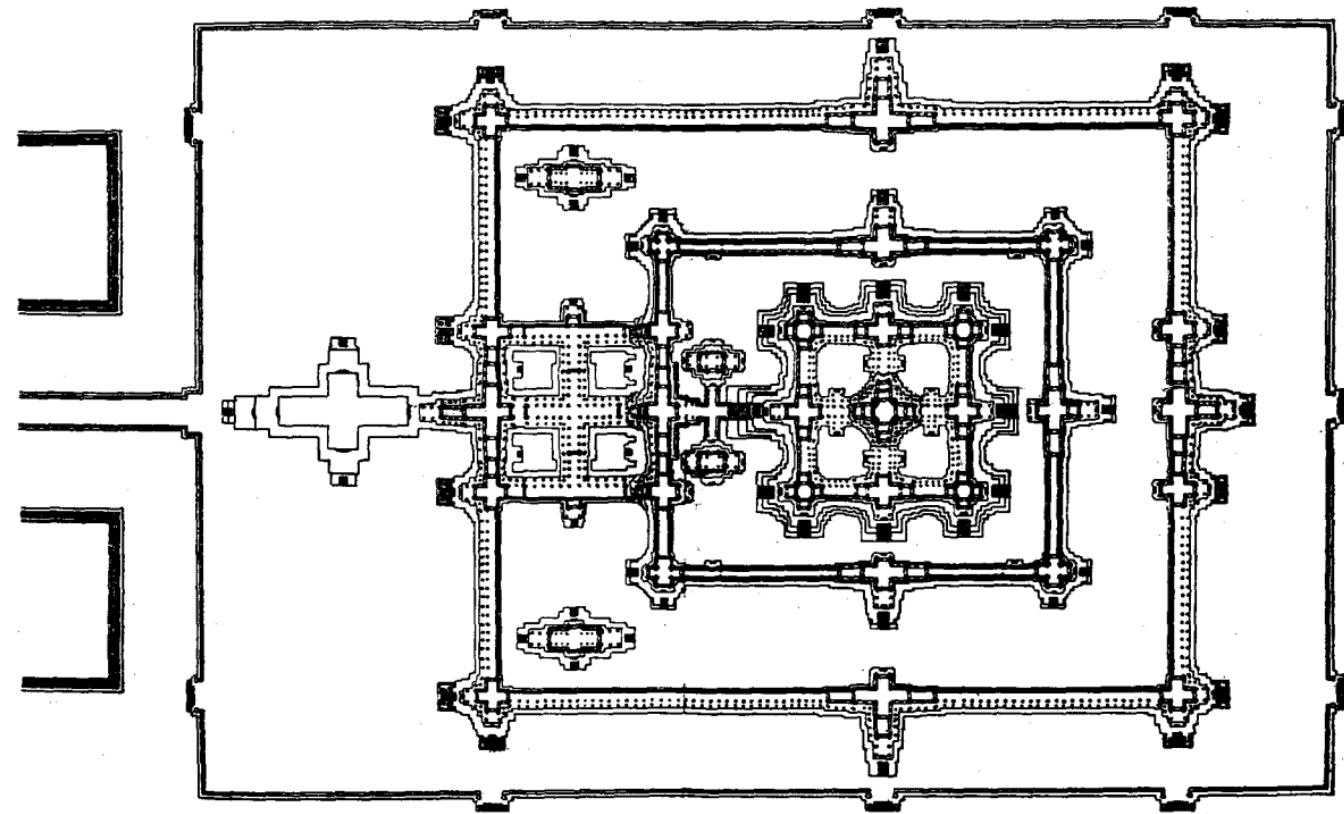
<b>ภาพที่ 10</b>	<b>มุขที่ปราสาทบันทายศรี</b>	<b>70</b>
<b>ภาพที่ 11</b>	<b>วนรกำลังต่อสู้กัน, พาลีกับสุครีพ</b>	<b>79</b>
<b>ภาพที่ 12</b>	<b>ทศกัณฐ์กำลังจะลอกเขาไกรลาส</b>	<b>80</b>
<b>ภาพที่ 13</b>	<b>นายน</b>	<b>91</b>
<b>ภาพที่ 14</b>	<b>ยอดปราสาทสลักของนายน</b>	<b>92</b>
<b>ภาพที่ 15</b>	<b>ยักษ์บุดร้าวบันไดนาค</b>	<b>105</b>
<b>ภาพที่ 16</b>	<b>ประดิษฐกรรมมนต์ดำที่นายน</b>	<b>106</b>
<b>ภาพที่ 17</b>	<b>พระกุญแจโควรธนะ</b>	<b>117</b>
<b>ภาพที่ 18</b>	<b>เทพธิดาที่เกาะเกรียง</b>	<b>118</b>
<b>ภาพที่ 19</b>	<b>พระศิริวงศ์ทรงประทับอยู่ระหว่างพระมหาเสี้</b> <b>2 พระองค์ พระอุณาและพระคงคาน</b>	<b>131</b>
<b>ภาพที่ 20</b>	<b>ช้างที่แม่นบูญตะวันออก</b>	<b>132</b>
<b>ภาพที่ 21</b>	<b>ภาพปูนมนต์ดำที่กำแพงด้านในของระเบียง</b> <b>พระเจ้าฯเรือน</b>	<b>143</b>
<b>ภาพที่ 22</b>	<b>“พระเจ้าฯเรือน”</b>	<b>144</b>
<b>ภาพที่ 23</b>	<b>พลาหะม้าศักดิ์สิทธิ์</b>	<b>157</b>
<b>ภาพที่ 24</b>	<b>พระเจ้าชัยวรรณบันที่ 7</b>	<b>158</b>

(14)



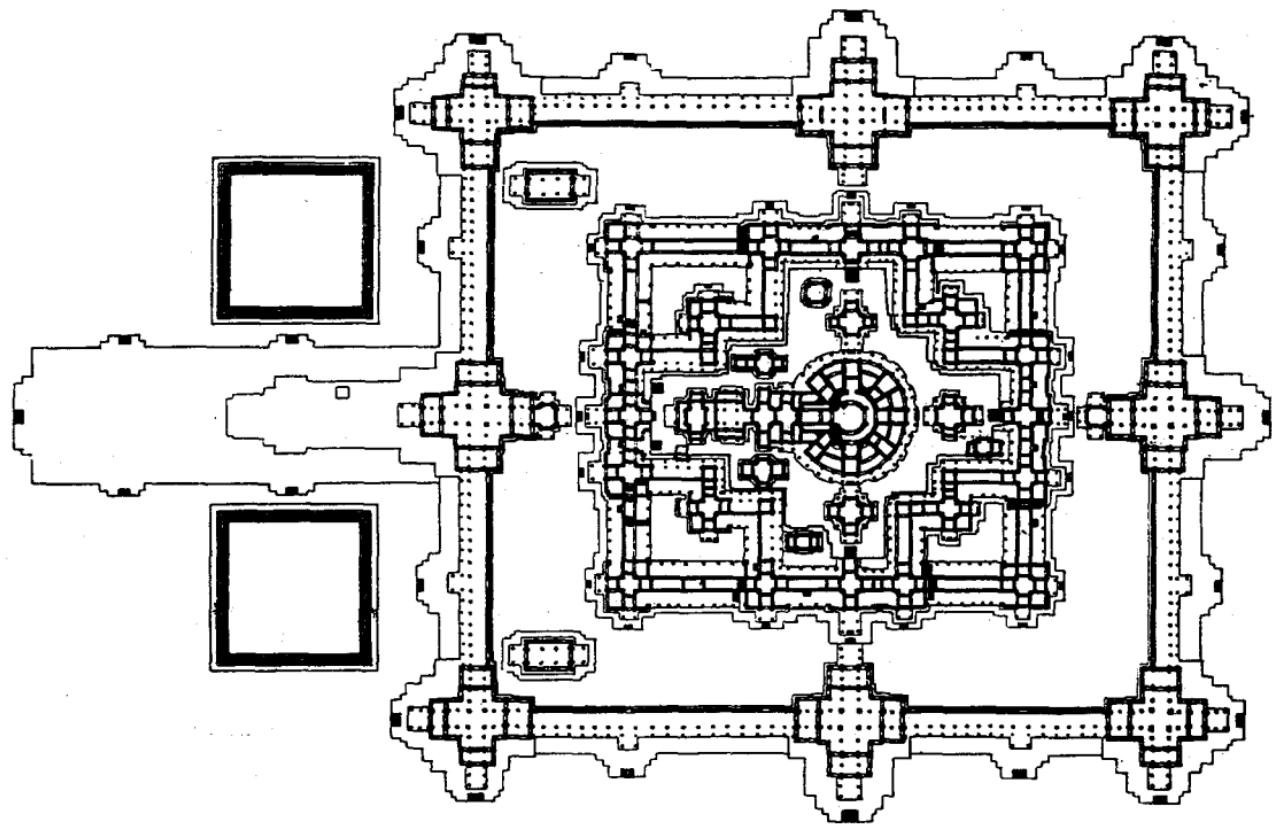
แผนที่ 1 เมืองพระนคร

(15)



แผนที่ 2 นครวัด

(๙)



แผนที่ที่ ๓ ปราสาทนาฏน

## บทที่ 1

# ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และศาสนา

อาณาบริเวณที่ปักกุมไปด้วยโบราณสถานของเขมร แผ่กระจายไปทั่วตั้งแต่อ่าวไทยไปจนถึงเวียงจันทน์ และจากไช่ย่องจนถึงอุ่มเม่น้ำเจ้าพระยา นับเป็นคิดเห็นที่ในปัจจุบันคือประเทศกัมพูชา พื้นที่ส่วนใหญ่ของอินโดจีน ตอนใต้ของประเทศไทยและทางตะวันออกของประเทศไทย หากไม่นับชากโบราณสถานปรักหักพังซึ่งอยู่ห่างออกไปทางชายแคนอนออกสุดของกัมพูชาแล้ว คิดเห็นที่มีชากโบราณสถานของเขมร ประกอบไปด้วยส่วนหนึ่งคือที่ร้านอุ่มเม่น้ำ โขงและบริเวณที่ลุ่มน้ำที่เลาบานหลวง และอีกส่วนคือที่ร้านสูงโกรราช ดังที่จะเห็นต่อไปว่าความพิเศษของสถาปัตยกรรมที่จะรวมสองส่วนที่แตกต่างกันในทุกแห่งทุกมุมนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นได้ก่อให้เกิดหน่วยทางการเมืองที่ไม่เคยมีเสถียรภาพเลย ประวัติศาสตร์ทั้งหมดของกัมพูชาล้วนเป็นเรื่องการต่อสู้ระหว่างประชาชนที่อยู่ในเขตที่สูงทางเหนือของเทือกเขาดงรักกันพากที่อยู่ในที่ราบต่ำทางตอนใต้



ภาพที่ 1 นครวัด โบราณสถานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของเขมร สร้างขึ้นในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 12 โดยพระเจ้าสูรยวरમันที่ 2 เพื่อเป็นเทวสถานที่บูชาพระวิษณุในร่างของพระองค์ในขณะมีชีวิต และเป็นสถานสุสานที่ทรงรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระวิษณุเมื่อสิ้นพระชนม์

ประวัติศาสตร์ของชาวนรโนราษหรือเรียกได้อีกอย่างว่า ชาวกันพูชาโนราษมีจำกัดเพียงความรู้เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบรรดา กษัตริย์เขมรทั้งหลายเท่านั้น เนื่องจากเหล่าข้อมูลเพียงเหล่าเดียวที่ เรายังศึกษาได้ก็คือ ศิลาราชิก ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง กับพระราชกรณียกิจของกษัตริย์และกิจกรรมของชนชั้นสูงทั้งสิ้น

แรกสุด เรายังเรื่องราวต่างๆ ในระยะต้นของประวัติศาสตร์ เขมรได้เพียงจากบันทึกของนักประวัติศาสตร์ชาวจีนเท่านั้น ยุคหนึ่ง มีระยะเวลาตั้งแต่จากคริสต์ศตวรรษที่ 1 ถึงตอนกลางของคริสต์ศต- วรรษที่ 6 ในช่วงเวลาดังกล่าว กัมพูชาเป็นศูนย์กลางของราชอาณา จักรที่ได้รับอิทธิพลอินดู ซึ่งควบคุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณานิคม แล้วชาวจีนเรียกว่า พูนัน<sup>1</sup> คำนี้เป็นการถ่ายเสียงของคำในภาษา เขมรว่า พนม ซึ่งหมายถึงภูเขา ชื่อตำแหน่งของกษัตริย์ แสดงถึง ความสำคัญว่าเป็น “กษัตริย์แห่งภูเขา” และจากพระนามของผู้ปกครองนี้เองที่จีนใช้เรียกเป็นชื่อของอาณาจักร<sup>2</sup>

ทางตอนเหนือของอาณาจักรพูนัน บนชายฝั่งตอนกลางของ แม่น้ำโขงเป็นที่ตั้งของประเทศกัมพูชา ในตอนกลางของคริสต์ศต- วรรษที่ 6 ประเทศนี้ปักกรองโดยเจ้าชายกัววรรณ ซึ่งเป็นเชื้อพระ- วงศ์พระองค์หนึ่งของพูนันที่ทรงอภิเษกกับเจ้าหญิงเชื้อสายราชวงศ์ กัมพูชา จากเหตุผลที่ไม่ทราบแน่ชัด เจ้าชายกัววรรณได้ทรงประ กาศคนเป็นอิสระจากอาณาจักรพูนัน และด้วยการช่วยเหลือจาก พระอนุชาของพระองค์ ก็ได้ทรงทำสำเร็จ กัววรรณได้ทรงตั้ง ต้องสัญญาเสียดินแดนทางตอนเหนืออีก 1 และต้องยกราชธานีลงมา อยู่ทางตอนใต้ นั่นก็เป็นเหตุการณ์อันแรกที่ถูกบันทึกเกี่ยวกับความ เป็นอธิรัตน์ต่อเนื่องกันมาระหว่างทางเหนือกับทางใต้ดังที่ได้กล่าวไว้

แล้วข้างต้น ในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ผู้ทรงสืบสันตติวงศ์ต่อจากสองพี่น้องผู้พิชิตกีทรงประสบความสำเร็จในการผนวกดินแดนของพูนันเพิ่มมากขึ้นอีก กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าอีศาน-วรรณมันได้ทรงสร้างเมืองขึ้น ณ บริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของปราสาทสมบูรณ์ในจังหวัดกำแพงซม และอีกพระองค์หนึ่งคือพระเจ้าชัยวรรณมันที่ 1 ซึ่งดูเหมือนว่าพระองค์จะเคยทรงสถาปนาราชธานีอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งที่นครบูรี (Angkor Borei) ในตากาเอว (Takao) ระยะเวลาช่วงนี้ จากการสลายตัวของพูนันจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นที่รู้จักกันว่าบุกค่อนสมัยพระนคร (Pre-Angkorian Period) ในประวัติศาสตร์ของกัมพูชา

ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 เกิดความปั่นป่วนจากเหตุการณ์ซึ่งเราทราบรายละเอียดน้อยนัก ประเทศໄคดูกูแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กัมพูชาตก ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ และกัมพูชาน้ำซึ่งอยู่ทางตอนใต้<sup>3</sup> เป็นไปได้ว่าชาวอาจะเข้ามาธุรกิจ และควบคุมบางส่วนของประเทศก็ได้

ในช่วงปลายของศตวรรษที่มีเดือนนี้ มีเจ้าชายพระองค์หนึ่งซึ่งทรงมีความสัมพันธ์ห่างๆ กับพระราชนครก่อน ได้เสด็จกลับมาจากชวาและทรงประกาศให้กัมพูชาเป็นอิสระจากชวา พระองค์ได้ทรงสถาปนาลักษณะใหม่ขึ้น คือ ลักษณะของเทเว-ราชา ซึ่งต่อมาได้กล่าวเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญของอารยธรรมเขมร กษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงอพยพจากแม่น้ำโขงตอนล่างมาตั้งราชธานีใหม่อีกถึง 4 แห่ง ตามลำดับทางตอนเหนือของทะเลสาบใหญ่<sup>4</sup>

กษัตริย์ผู้ซึ่งใหญ่พระองค์นี้ทรงพระนามว่าพระเจ้าชัยวรรณมันที่ 2 เสด็จสวรรคตในปี ค.ศ. 850 ใกล้ๆ กับร่องคลาย (Roluos) หลัง

จากที่ได้ทรงกรองราชย์ในรัชสมัยที่วุ่นวายเป็นเวลานานถึง 48 ปี ตลอดรัชกาลได้ทรงปราบปรามและรวมกัมพูชาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และได้ทรงเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์ของกษัตริย์เขมร ในศตวรรษต่อมา

พระราชโ/or ส่องพระองค์ คือ พระเจ้าชัยวรรມันที่ 3 (ค.ศ. 850–877) และพระราชนัดดา คือ พระเจ้าอินทรวรรມัน (ค.ศ. 877–889) ก็ยังคงกรองราชย์อยู่ที่ร่อลาว แต่เมื่อพระเจ้าอินทรวรรມันสิ้นพระชนม์แล้ว พระโ/or ส่องพระองค์ คือ พระเจ้ายศวรรມันก์ทรงขึ้นราชธานีห่างออกไปทางกิโลเมตรทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระราชนานามแก่ราชธานีใหม่ว่า ยศธรปุระ ซึ่งจะกล่าวถึงสถานที่ตั้งต่อไปภายหลัง ในบริเวณใกล้ๆ กับราชธานีทรงขุดสร้างน้ำด้วยอุปกรณ์หินรูปจักรกันว่า บารายตะวันออก (Baray Oriental) เสาหินที่ปักอยู่ที่มุมทั้งสี่ของสร้างเก็บน้ำนี้ ยังคงตั้งอยู่จนบัดนี้

ในปี ค.ศ. 921 พระเจ้าชัยวรรມันที่ 4 ได้ทรงลงทะเบียนเมืองพระนครเพื่อทรงสร้างราชธานีใหม่ที่ เกาะแกร์ (Koh Ker) ซึ่งทรงตั้งแต่งด้วยปราสาทหินขนาดใหญ่ แต่ประมาณอีก 20 ปีต่อมา ในปี ค.ศ. 944 ผู้ที่สืบทอดของพระองค์คือพระเจ้าราเชนทรวรรມันก์ ได้ทรงข้ายกกลับไปอยู่ที่เมืองพระนครอีก ซึ่งเป็นที่ที่กษัตริย์เขมรทรงประทับอยู่ตั้งแต่นั้นมา

หลังจากรัชสมัยพระเจ้าชัยวรรມันที่ 5 (ค.ศ. 968–ค.ศ. 1001) ผู้ทรงสร้างปราสาทบันทายศรี (Banteay Srei) และปราสาทตาแก้ว (Takeo) แล้ว อาณาจักรกัมพูชาลดลงเวลาที่เหลือของคริสต์ศตวรรษที่ 11 ตกอยู่ในอำนาจของราชวงศ์ที่มีสายเลือดต่างชาติเสียเกือบทั้งหมด กล่าวคือ พระเจ้าสูรยวารรມันที่ 1 (ค.ศ. 1002–

1050) กษัตริย์ผู้พิชิตจากอุ่มแม่น้ำพระยา, พระเจ้าอุทัยทิตยารมันที่ 2 (ค.ศ. 1050–1088) ผู้สร้างปราสาทนาปวน, และพระเจ้าธรรมราวรรัมันที่ 3 ในปี ค.ศ. 1080 พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 6 ผู้ซึ่งมิได้ทรงสืบเชือพระวงศ์มาจากการตั้งของค์ไมมาก่อน ด้วยความช่วยเหลือของพระมหาณฑิวกร ก็ได้ทรงสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่ ซึ่งมีอาณาจูงยุ่งถึงคริสตศตวรรษที่ 14 พระเจ้าสุริยวัฒน์ที่ 2 กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งของกัมพูชาและทรงเป็นผู้สร้างปราสาทนครวัด ทรงครองราชย์ระหว่าง ปี ค.ศ. 1113–1150 เราอาจเห็นมีภาพสลักกนุนตាំของพระองค์ที่ปราสาทนครวัดทางระเบียงด้านทิศใต้ถึง 2 แห่ง ภาพหนึ่งทรงประทับนั่งอยู่ท่ามกลางข้าราชบริพาร และอีกภาพหนึ่งทรงประทับยืนอยู่บนหลังคชาธาร รัชสมัยของพระองค์มีอายุยาวนานถึง 40 ปี และเต็มไปด้วยการบีดครองอย่างกล้าหาญ ซึ่งทำให้ผู้คน畏敬เอื่องหนึ่งของชาumpa ไว้ได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นก็ถึงยุคสมัยแห่งความยุ่งยากครั้งใหม่ เป็นระยะที่พวากจາมแก้ແຄนโดยการรุกรานและทำลายเมืองพระนครลง แต่ในที่สุดพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 7 กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงคุณงามความดีที่สุดที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ ก็ได้ทรงขึ้นมาเป็นพระองค์ที่ 7 ในปี ค.ศ. 1181 และไม่ทรงเพียงแต่ปฏิสังขรณ์ราชธานีใหม่เท่านั้น แต่ยังทรงเพิ่มสิ่งก่อสร้างอื่นๆ จำนวนมากน้อยอย่างน่าพิศวงอีกด้วย

หลังจากรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 7 แล้ว ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ก็เริ่มถูกกุกโขกจากคนไทยซึ่งเพิ่งเริ่มตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่น้ำเจ้าพระยา นี้นับเป็นการเริ่มต้นแห่งจุดจบแต่ทว่าความเสื่อมของเขมรก็ยังยืดเวลาอีกไปอีก จนกระทั่ง

ตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ราชสำนักเขมรจึงได้ลี้ภิ้งเมืองพระนคร และขับไล่ปอยปุ่กพนมเปญ ไม่ไกลจากราชธานีเก่าของพูนัน และสมัยก่อนพระนครของกัมพูชานัก<sup>5</sup>

บัดนี้ เราจะเห็นได้ว่าปราสาทกัมพูชาลงรอยกับยุคสมัยที่แตกต่างกันสามสมัยนือย่างไร นั่นก็คือ สมัยพูนัน สมัยก่อนพระนคร และสมัยพระนคร

ร่องรอยที่เรามั่นใจย่างเด็ดขาดว่ามาจากการสมัยพูนัน จำกัดอยู่เพียงศิลปาริเกียยาสันสกฤต 4 หลัก และประดิษฐกรรมเพียงไม่กี่ชั้นเท่านั้นเอง ที่เก่าที่สุดได้มาจากบริเวณอนามเมืองญาครัง (Nha Trang) ได้แก่ศิลปาริเกียนนาดใหญ่โวคำญ (Vo Canh) ซึ่งเชื่อกันอย่างผิดๆ มาเป็นเวลานานว่าเป็นของงามป่า อีก 2 ชั้น ซึ่งเป็นของนิกายวิชญาวาท ได้มาจาก ตาแก้ว และจากตั่ปนาย (Thap-Muoï) ในเขตทุ่งไหหิน ชั้นที่ 4 เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาพุทธรูปที่ นาติ<sup>6</sup> (Bati) มีอายุตั้งแต่จากคริสต์ศตวรรษที่ 3 และ 5 และคริสต์ศตวรรษที่ 6 ในส่วนสถาปัตยกรรมสมัยก่อนพระนครจำนวนมากmany ที่อยู่ในกัมพูชาภาคกลางและภาคใต้ ในดินแดนที่เคยเป็นศูนย์กลางของพูนันนั้นไม่มีชั้นใดเลยที่สามารถจะกล่าวได้อย่างมั่นใจว่าอยู่ในสมัยพูนัน และเนื่องจากขาดตัวอย่างที่แท้จริง เราจึงได้แต่เพียงคาดคะเนเท่านั้นว่า สถาปัตยกรรมสมัยนี้จะมีลักษณะอย่างไร

นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสชื่อ ปาร์เมนองติเออร์ (Parmentier) ได้พยายามจัดให้พระปrongค์หล่ายองค์ที่อยู่ท่างใต้ของกัมพูชา ว่าสร้างขึ้นตามอารีตทางศิลปะของพูนัน พระปrongค์เหล่านี้มีลักษณะพิเศษที่ไม่มีประตุปลอม และมีโครงสร้างของชั้นเดียวที่ทำซ้อนลด

หลังกันเข็นไป รูปแบบดังกล่าววนได้สามสูญไปในสมัยต่อมา และไม่ได้ทึ้งร่องรอยไว้ในสถาปัตยกรรมรุ่นหลังๆ อีกเลย<sup>7</sup>

ทางด้านประดิษฐกรรม, รูปแบบของพระวิษณุจากพนมดา (Phnom Da) และพระพุทธธูปอีก 2-3 องค์ที่นครบوري (Angkor Borei) ให้ความคิดเก่าเรื่อย่างเดียว ประดิษฐกรรมของฟุนนัน่าจะมีลักษณะอย่างไร และอาจจะสามารถกำหนดอายุขัยอนไปจนถึงยุคสุดท้ายของฟุนนันก็ได้

ศิลปะเบ嫩รสมัยก่อนพระนคร ได้กล่าวเป็นเรื่องราวที่ปาร์-มองดิเออร์ ศึกษาได้อย่างถี่ถ้วนกว้างขวาง<sup>8</sup> ร่องรอยของสมัยนี้พบอยู่มาก โดยเฉพาะทางตอนใต้ของกัมพูชา และบริเวณระหว่างแม่น้ำโขงกับทะเลสาบ แหล่งที่รวมรวมหลักฐานที่สำคัญที่สุด คือ จากสมบอร์ไพรกุ (Sombor Prei-Kuk) เหนือ กำปงธม (Kompong Thom) ทางด้านสถาปัตยกรรม โบราณสถานที่สำคัญมักสร้างเป็นปราสาททำด้วยอิฐมีฐานเป็นผังรูปสี่เหลี่ยม มีประตูป้อมและยอด尖บนเข็นไป แต่ละชั้นก็จำลองตามแบบของชั้นล่าง ส่วนงานด้านประดิษฐกรรมก็เป็นสิ่งที่เด่นในด้านความคิดสร้างสรรค์ ตัวอย่างของประดิษฐกรรมที่สวยงาม บางชิ้นจะเห็นได้ที่พิพิธภัณฑ์เมืองพนมเปญ

สมัยที่สาม เริ่มจากตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 9 ถึงตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 12 โบราณสถานในสมัยนี้ถ้ากล่าวถึงเฉพาะที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันดีที่สุด ได้แก่ โบราณสถานในกลุ่มเมืองพระนครทั้งหมด และศูนย์กลางขนาดใหญ่ที่เกาะแกร์ (Koh Ker), พระหาร (Prah Khan), บึงมาลา (Beng Mealea), บัน-ทายชمار (Banteay Chmar), พระวิหาร (Prah Vihear) และพนมชีสอร์ (Phnom Chisor)

การกำหนดอายุโบราณสถานเหล่านี้เป็นเรื่องที่สับสนมาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องจากมีโบราณสถานเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้นที่ได้รับการกำหนดอายุอย่างแน่นอนจากศิลปาริค อายุของโบราณสถานที่แน่นอนกลุ่มเดียว ได้แก่ กลุ่มปราสาทที่ร่องวา (Rolinos) พร้อมด้วยปี ก.ศ. 879-893 แกะสลักไว้บนประตู กลุ่มโบราณสถานที่เก่าแก่ร ซึ่งเป็นพระราชฐานในช่วงเวลาสั้นๆ เป็นเวลา 23 ปี จากปี ก.ศ. 921-944 และนัดรอด ซึ่งแน่นอนที่มีอายุตั้งแต่ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 12 การหาอายุของโบราณสถานขนาดใหญ่อันๆ ในสมัยพระนัดรอด มักจะมีการเปลี่ยนกลับไปกลับมานในระยะ 35 ปีที่ผ่านมา ตามแต่จะมีการค้นพบศิลปาริคใหม่ๆ การเพิ่มขึ้นของหลักฐานทางโบราณคดี และความก้าวหน้าของการวิจัย การรวบรวมสมบัติฐานต่างๆ ทั้งหมดที่เคยถูกเสนอและต่อมาถูกค้านจนตกไปนั้น เป็นรายละเอียดเกินกว่าที่จะกล่าวถึงในที่นี้ได้

กล่าวโดยย่อ, คิดกันในครั้งแรกว่า นchromนั้นตรงกับเมืองโทรศูระ ซึ่งสร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 9 โดยมีปราสาทนายนเป็นศูนย์กลางอันเป็นเทวสถานแห่งพระคิริ การค้นพบหน้าบันรูปพระโลเกศวรซึ่งซ่อนอยู่ที่ปราสาทนายนในปี ก.ศ. 1924 พิสูจน์ว่า โบราณสถานแห่งนี้คือรังหนึ่งได้สร้างขึ้นตามความเชื่อทางพุทธศาสนามาก่อน ในที่สุดการค้นคว้าต่อมากลับชี้ให้เห็นว่า แทนที่บรรดาโบราณสถานทั้งหลายอันได้แก่ ปราสาทนายนและปราสาทอันๆ ที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกัน คือ ปราสาทพระ-ชาร์รค์ ตาพรหม บันทายกุฎี บันทายชนาร์ จะมีอายุอยู่ในยุคเริ่มต้นของศิลปะสมัยพระนัดรอดที่เคยคิดกันมาเป็นเวลาช้านาน กลับอยู่

ในสมัยของความรุ่งเรืองครั้งสุดท้ายของศิลปะเบนรินตอนปลาย  
ของคริสต์ศตวรรษที่ 12

ปราสาทบันทายศรี ในชั้นแรกก็คิดกันว่าอยู่ในสมัยคริสต์ศต-  
วรรษที่ 14 ปัจจุบันก็รู้กันว่ามีอายุแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 ยังไหร่  
เมืองที่พระเจ้ายโสธรมันทรงสร้างขึ้นดังแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9  
และครั้งแรกคิดว่าคือนครธมและปราสาทนาหยัน ในปัจจุบันก็เชื่อว่า  
ยโสธรประดิษฐ์มีศูนย์กลางอยู่ที่พนมนาเคิง

ตามการค้นคว้าล่าสุดการลำดับของโบราณสถานต่างๆ มีดังต่อไปนี้

ลักษณะทางวัฒนธรรมของโบราณสถานเขมร ยังคงเป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณา กันต่อไป โบราณสถานเหล่านี้เป็นผลผลิตของอารยธรรมอินดูที่ถูกนำมาปลูกฝังในอินโดจีน ข้อนี้มิได้ทำให้เราเห็นว่าศิลปะเขมรไม่มีความเป็นตัวของตัวเองเมื่อเปรียบกับแบบและบรรพบุรุษชาวอินเดีย ลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองของศิลปะเขมรเห็นได้ว่าเด่นชัดมาก และแน่นอนเหตุผลก็คือจะเป็นพระราชนิร่างที่สร้างปราสาทต่างๆ เป็นชาวนเร่อง และได้รับแรงบันดาลใจจากเจ้าต�ทางศิลปะอันเก่าแก่ ซึ่งแตกต่างจากของอินเดีย แต่พอเรามองไปเบื้องหลังรูปแบบภายนอก เพื่อหาพลังบันดาลใจที่ผลักดันศิลป์ปืนเรา ก็จะพบคติของอินเดียประกูลอยู่

ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่สำคัญมากก็คือ นอกจากสะพานโบราณบางแห่งแล้ว สิ่งก่อสร้างทุกแห่งของเขมรล้วนเกี่ยวเนื่องในศาสนาหงส์สิน เทพเจ้าท่านนั้นที่มีสิทธิ์ที่จะประทับอยู่ในเทวสถานที่ทำด้วยหินหรืออิฐได้ อันเป็นวัสดุ 2 สิ่งเท่านั้นนอกเหนือจากสำริดที่สามารถทนทานกับอากาศและการเวลาได้ กษัตริย์องครหงประทับอยู่ในพลับพลาที่ทำด้วยไม้ ซึ่งเป็นชนบทที่ยังคงปฏิบัติอยู่ในประเทศไทย สยามสืบมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อเมื่อชาวยุโรปเข้ามามีอิทธิพล กษัตริย์แห่งสยามจึงเริ่มสร้างพระราชวังของพระองค์ด้วยอิฐ

ตั้งแต่สมัยพุնนมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 14 ศาสนาอินดูและพุทธศาสนาคงอยู่ร่วมกันในเขมรมาโดยตลอด ในสมัยพุนนและในสมัยก่อนเมืองพระนครหลวง ศาสนาอินดูจะแสดงออกส่วนมากด้วยการบูชาพระหริหระ ซึ่งก็คือพระศิริและพระวิญญาณรวมเป็นองค์เดียวกัน ในสมัยพระนคร พระศิริทรงเป็นเทพที่เป็นที่นับถือกันมากที่สุดในหมู่พระราชนคร แต่มาในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ซึ่งครอง

กับสมัยนกรวด คูเมืองพระวิษณุจะเป็นเทพที่เข้ามามีบทบาทแทนที่พระศิริ

ในส่วนพระพุทธศาสนานั้น ลักษณ์ที่น yan เพร่หลายที่สุดในยุคแรก และมีการใช้ภาษาสันสกฤตในศิลารูป แต่ดังเด่นคริสต์ศตฯ- วรรษที่ 9-13 ศิลารูปและประติมากรรมต่างก็ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาหมายความเป็นที่นิยมนากกว่า อายุ่งไรก็ดี ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 พุทธศาสนาถูกยกให้เป็นแบบลั่งกาที่ใช้ภาษาบาลี ก็ได้ เพราะเข้ามาบังคับพุทธโดยผ่านประเทศไทยและในไม่ช้าก็ได้ขัดศาสนาอื่นๆออกไป

## บทที่ 2

# ทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองพระนครหลวง

ประมาณหนึ่งร้อยปีมาแล้ว ที่นักธรรมชาติวิทยาคนหนึ่งชื่อ นายอังรี มนูโอล์ (Henri Mouhot) ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางของเขาระในหนังสือชื่อ การท่องโลก (*Le Tour du Monde*) ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ได้ถึงความสนใจของโลกตะวันตกมาสู่พระนครหลวง เขารายยาถึงเมืองพระนครว่าเป็นนุ่มิตรกรรมทางสถาปัตย์ ซึ่งอาจไม่มีสิ่งก่อสร้างอื่นใดที่สร้างมาแล้วหรือที่จะสร้างต่อไปในโลก semen omen ได้

ในปี ก.ศ. 1866 หกปีหลังจากการเดินทางของมนูโอล์ คณะสำรวจนำโดย ดูดาร์ เดอ ลาแคร์ (Doudart de Lagrée) ได้รวบรวมข้อมูลของโบราณสถานของเขมรไว้อย่างถูกต้องแน่นอนเป็นครั้งแรก และได้รับการตีพิมพ์ในปี ก.ศ. 1873 โดยนายฟรังซีส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) ในหนังสือที่มีชื่อเสียงของเขาว่า การเดินทางสำรวจในอินโดจีน (*Voyage d'Exploration en Indochine*) ในปี ก.ศ.

1879 นักประชัญญาบูรพคดีผู้ลือนามชาวดัชท์ กือ นายเคนดริก แกร์น (Hendrik Kern) ก็ได้เป็นผู้อ่านและแปลจากภาษาสันสกฤตของกัมพูชาขึ้นเป็นครั้งแรก และหนังสือชุดแรกเรื่อง ศิลปากถาึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา (*Inscriptions Sanskrite du Cambodge*) โดย นายอ็อกส บาร์ธ (Auguste Barth) ก็ได้ปรากฏขึ้นในปี ก.ศ. 1885 ด้วยความอุปถัมภ์ของราชบัณฑิตยสถานทางด้านجاრีกและวรรณคดี (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) และในปีเดียวกันนั้นเองที่นายเคนดริก แกร์น ได้เริ่มต้นงานเกี่ยวกับการศึกษาการอ่านجاრีกเขมรของเข้าขึ้น ส่วนนายเอเตียน เอโอมนิเยร์ (Etienne Aymonier) ผู้แทนของรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสก็ได้เริ่มการสำรวจขึ้นหลายครั้ง ซึ่งได้ทำการรวบรวมบัญชีรายละเอียดทางโบราณคดีของกัมพูชาขึ้นเป็นครั้งแรกและที่สำคัญกว่าในนั้นก็คือได้ลอกศิลปางานริบกษาภาษาสันสกฤตและภาษาเขมรบนแผ่นกระดาษเป็นจำนวนถึง 340 ชิ้นด้วยกัน หนังสือชื่อ กัมพูชา (*Cambodge*) ของนายเอโอมนิเยร์ ซึ่งมีถึง 3 เล่ม ได้ตีพิมพ์ขึ้นในปี ก.ศ. 1900, 1901 และ 1903 ตามลำดับ บรรจุสาระข้อมูลทั้งหลายเกี่ยวกับพระนครที่มีในขณะนั้นจนกระทั่งถึงสมัยของการตั้งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Ecole Francaise d'Extrême - Orient) ขึ้นในปี ก.ศ. 1898 สถาบันแห่งนี้เองได้สร้างความก้าวหน้าสืบไปให้แก่กัมพูชาศึกษา โดยการจัดรวบรวมขึ้นทะเบียนโบราณสถานอย่างสมบูรณ์ ขึ้น ตีพิมพ์ Jarvis จำนวนมาก ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนาและการเมืองของอาณาจักรเขมร และได้ศึกษาทำหนดลำดับเวลาที่ถูกต้องแน่นอนของโบราณสถานต่าง ๆ ที่สำคัญของกษัตริย์ กับระบบจุดประสงค์ของการสร้างโบราณสถานเหล่านั้นขึ้นมา<sup>10</sup>

สำหรับผู้ที่มีรสนิยมค่อนข้างโรมเเมนติกกับชาកโบราณสถาน ที่ลึกลับนักจะชอบที่จะเชื่อทั้ง ๆ ที่มีหลักฐานที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อของคนว่า เก็บจะไม่มีใครรู้อะไรเลยเกี่ยวกับโบราณสถานของเขมร ด้วยถูกเชื่อ ในหนังสือชื่อ นักเดินทางแห่งเมืองพระนคร (Pèlerin d'Angkor) ของนายปีแอร์ โลตี (Pierre Loti) ได้เขียนไว้ว่า

ณ ที่แห่งนี้ ซึ่งกาลครั้งหนึ่งเคยเป็นปราสาทราชวงศ์อันเป็นที่สุดของ กษัตริย์ผู้ทรงใช้ชีวิตอย่างพุ่มเพ้อຍ ซึ่งเราไม่ทราบเรื่องราวของพระองค์ เขาย กษัตริย์เหล่านี้ได้ผ่านเข้าสู่ความมีคุณอนุนธรรมโดยหาได้ทั้งหลัก ฐานมากไปกว่าพระนามที่จารึกไว้บนหิน หรือในความทรงจำไม่ และจะยิ่งฟังดูโรมเเมนติกมากยิ่งขึ้นเมื่อต้องเทียบกับคำนำที่ เขียนอย่างถูกต้องมากกว่าในหนังสือนำที่เขียนประสาทนครวัดเล่น เล็ก ๆ ของนายปาร์เม้นต์องดิเออร์ (Parmentier)

ปราสาทนครวัด...สร้างอุทิศถวายให้พระวิญญาณผู้ซึ่งเชื่อกันว่าวิญญาณของพระเจ้าสูรยารัมันจะทรงประทับอยู่เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต แล้ว เรื่องราวเหล่านี้ทำให้สามารถกำหนดอายุโบราณสถานได้ อายุ่นไกลเคียง ถึงแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์นัก แต่เชื่อว่าสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ก็คงต้องสร้างขึ้นในช่วงสมัยของพระองค์เอง (ค.ศ. 1113-1145)

พวกที่บุชาลัทธิโรมเเมนติกถึงกับดัดพื้อต่อว่า นักโบราณคดี ชาวฝรั่งเศสที่ไปถากถางเอาบรรดาดินไม้ใบหญ้าต่าง ๆ ที่ปกคลุม ชากระากหักพังของโบราณสถานออก ทำให้ผู้คนสามารถเข้าไปถึง และทำความเข้าใจสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ได้ง่ายขึ้น น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ เราจำเป็นต้องเลือกเอาระหว่างการขุดแต่งชากระากโบราณสถานหรือ ปล่อยให้ถูกกลืนหายไปในป่าทึบ

แต่ไม่ว่าจะจากความนิยมสิ่งลึกลับ หรือจากความที่ไม่คุ้นเคย กับการศึกษาค้นคว้าของเราก็ตาม ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ผิดพลาด ทั้งหลายที่ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟังมาก่อนเพร่หลายมากเหลือเกินเช่นกีว กับกำเนิดของชนชาติที่เป็นผู้สร้างเมืองพระนคร ความเสื่อมถอย ของอารยธรรมเขมร การกำหนดอายุของโบราณสถานและระยะเวลา ในการก่อสร้าง สาเหตุของการปรักหักพัง และเรื่องราวเกี่ยวกับ ลักษณะและจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ของโบราณสถานเหล่านี้

ในชั้นแรกนี้ขอให้เราหันมาพิจารณาดูกำเนิดของชาวเขมร ทฤษฎีหนึ่งซึ่งเชื่อกันอย่างแพร่หลายที่สุดว่ามาจากอินเดีย ดังที่หนัง สือซื่อนักแสวงบุญแห่งนครวัด (*Pelerin d'Angkor*) ได้เขียนไว้ว่า ในช่วงเวลาหนึ่งที่ไม่มีผู้ไกด์ทราบ เมืองนี้ ซึ่งต่อมากูกับป่าปก คลุม ครั้งหนึ่งเคยเป็นสิ่งมหัศจรรย์แห่งหนึ่งของโลก เช่นเดียวกับดิน แคนดูมน้ำ ไนล์แม่น้ำโรมันที่โคลน ได้ให้กำเนิดแก่อารยธรรมอันยิ่ง ใหญ่ น้ำในแม่น้ำโรมันได้ไหลท่วมผังทุก ๆ ปี ทิ้งความอุดมสมบูรณ์ ไว้รอบ ๆ อาณาบริเวณของแม่น้ำ ซึ่งเป็นการวางรากฐานให้แก่ อาณาจักรที่มีรายนามนรา บางทีอาจจะอยู่ในช่วงสมัยของพระเจ้าอึ้ก- ชาวนแคร์มหาราชก์ได้ ที่ผู้คนจำนวนมากได้อพยพมาจากการอิน- เดีย มาตั้งค่ายฐานบนริมฝั่งของแม่น้ำนี้ หลังจากที่ได้ปราบปรามชน เผ่าพื้นเมืองซึ่งขึ้นมาต่อแล้ว ผู้คนเหล่านี้ได้นำอาบทепเจ้าใน ศาสนาพราหมณ์ และเรื่องราวที่น่ารักของมหาภารัต์ร้ายแรงเข้ามา ด้วย และเมื่อความเจริญรุ่งเรือง ได้ข้ายากตัวขึ้น ณ ดินแดนที่อุดม สมบูรณ์แห่งนี้ ผู้คนเหล่านี้ก็ได้สร้างปราสาทหลังแล้วหลังก่อเสร็จ ซึ่งแต่ ละแห่ง ได้สร้างเป็นสถาปัตยกรรมที่งดงามที่สุดในโลก ที่สำคัญที่สุด คือ ปราสาทในเมือง Angkor Wat ที่มีความงามอลังการที่สุดในโลก ที่ตั้งตระหง่านอยู่ในป่าเข้มข้น ที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและเวลาหลายปีในการก่อสร้าง ที่แสดงถึงความมั่งคั่งและอำนาจของอาณาจักรที่เคยเป็นศูนย์กลางอารยธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

## และนายโลดีได้กล่าวในตอนต่อไปว่า

ชาวกปรักหักพังที่เมืองจะจำไว้ได้ของปราสาทที่อยู่เบื้องหน้าข้าพเจ้า  
นี้ แสดงให้เห็นถึงโน้ตคัมภีร์คำบรรพ์ที่ง่าย ๆ แต่ก็เพิ่มไปด้วยพัง  
อำนาจอย่างเป็นอ่อนของประชาชนที่อยู่อย่างโศกเดือดร้ายและไม่มีเพื่อน  
บ้านที่อยู่ใกล้ชิด ช่างแตกต่างกับชนกุ่มอื่นๆ ในโลก ชนชาวเขมรนับ  
เป็นสาขาหนึ่งที่แยกออกไปจากชนเผ่าอื่นที่ลิ่งไหกซึ่งบันเอญเข้า  
มาตั้งถิ่นฐานอยู่ณ ที่นี่และได้พัฒนาจนห่างไกลไปจากทันกำนิด  
เดิมของตน โศกเดือดร้ายจากทุกสิ่งทุกอย่างด้วยป่าทึบและที่ลุ่มน้ำกว้าง  
ใหญ่ไฟศาล

การที่ข้าพเจ้าตัดตอนข้อความต่าง ๆ ของนายปีแอร์ โลดี  
มา ณ ที่นี่ มิใช่ เพราะข้าพเจ้าให้คุณค่าทางวิทยาการอย่างใดแก่หนัง  
สือ เรื่อง นักแสวงบุญแห่งนครวัด(Pelerin d'Angkor) หากเนื่องจาก  
นายโลดีได้บรรยายด้วยร้อยแก้วที่หาที่เปรียบมิได้ถึงทฤษฎีที่ผิด ๆ  
อันเป็นที่เชื่อกันโดยทั่วไปทฤษฎีหนึ่ง อิทธิพลด้านอารยธรรมของ  
อินเดียที่มีต่ออินโดจีนนั้นไม่สามารถปฏิเสธได้ ประวัติศาสตร์ของ  
เขนเรองก์ได้แสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างถึงพัฒนาการที่น่าสังเกตที่สุด  
ของศาสตร์ในต่างแดน แต่ที่จะสรุปว่าเขนเรเป็นประชาชน  
ที่อพยพมาเป็นกลุ่มก้อนจากอินเดีย ดูจะเป็นการข้ามขั้นมากเกิน  
ไป เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางชาติพันธุ์และภาษาแล้ว เขนเร<sup>๑</sup>  
ซึ่งรวมทั้งเป็นผู้สร้างเมืองพระนครและชาวกัมพูชาในปัจจุบัน  
เป็นกลุ่มผู้คนที่ได้ตั้งหลักแหล่งในอินโดจีนมาตั้งแต่สมัยก่อนประ  
วัติศาสตร์และได้แผ่ขยายอาณาเขตจากอาณาจักรกัมพูชาไปทางตอน  
ใต้ของพม่า และทางตะวันออกจนถึงเทือกเขาแห่งอันนัม

ชนชั้นสูงที่เป็นผู้ปกครอง โดยเฉพาะในตอนต้นของการตั้งนิคม่าจะเป็นไปได้มากกว่าส่วนใหญ่คงจะมีเชื้อสายอินดู แต่จากการศึกษาถึงพระนามของพระราชินี และบรรดาเชื้อพระวงศ์ แสดงให้เห็นว่าคงได้มีการแต่งงานร่วมกันมาตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว และแสดงให้เห็นว่าความเชื่องวดในระบบวรรณะของอินดูได้ฝ่อนคลายลงในดินแดนที่ห่างไกลนอกอินเดียแล้วในเวลาไม่นาน

ในช่วงสมัยของการสร้างเมืองพระนคร บรรดาเชื้อพระวงศ์คงจะมีการแต่งงานผสมกับชาวพื้นเมืองมากจนไม่ก่อให้เกิดปัญหาที่จะทำให้คิดได้ว่า เชื้อสายต่างชาติเป็นผู้ปกครองประชาชนชาวพื้นเมือง ความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่สำคัญระหว่างชนชั้นปกครองกับชาวพื้นเมืองก็คือการใช้ภาษาเขียนสันสกฤต แต่การสร้างรูป กษัตริย์และเทพเจ้าต่าง ๆ ล้วนแสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นแบบชาวเขมรทั้งหมด กัมพูชาคือดินแดนของกัมพูชา ซึ่งเป็นบรรพบุรุษในเทพนิยายปรัมปราของเชื้อชาติเขมร และประชาชนก็เป็นผู้สืบทอดเชื้อสายมาจากการกัมพู เป็นชาวกัมพูชา เช่นเดียวกับกษัตริย์ของพวกเขานายยอร์ช โกรสลีย์ (Georges Groslier) ผู้ซึ่งข้าพเจ้ามักไม่เห็นด้วยกับความคิดของเขามาก่อนไป ได้ประเมินคำตามข้อนี้ไว้อย่างถูกต้องในหนังสือชื่อ *ในร่มเงาของเมืองพระนคร (A l'ombre d'Angkor)* ว่า เขาเองก็เช่นเดียวกันได้ปฏิเสธกุญแจที่เชื่อว่าชาวเขมรมีกำเนิดมาจากการชาวอินเดีย

โดยสรุป กัมพูชาโบราณมีพื้นฐานของความคั้นแคนและเป็นชาวพื้นเมืองอย่างชัดเจน ถึงนี้จะเห็นได้ในทันทีที่เรารายยานที่จะแยก 1 ระบบเศรษฐกิจ และนัยอื่น ๆ ของระบบซึ่งก็เป็นของอิน และ 2 การแสดงออกทางวัฒนธรรมซึ่งก็เป็นอินดูออกไปเสีย ด้วยการทำให้

เกิดความอังการจากอัทิพยาภัยของกองเรือวัฒนธรรมนี้เอง ศึกปะ  
ເງິນໄດ້ພັນໄປຢ່າງນີ້ຄວາມເປັນຫວຸນທົວອອນແລະ ໄດ້ສ້າງສຽງຄົງກົງ  
ປະກອບນັບຮ້ອຍທີ່ມີຄຸນຄ່າອັນສົມຄວາມຈັດອູ້ໃນຫັນດີເລີຂອງໂຄກ ໄດ້  
ດັ່ງນັ້ນ ເຮົາຈຶ່ງສາມາດສຽບໄດ້ດ້ວຍກາຣຄ່າວ່າ ເນັ້ນເປັນຫາວັ້ນ  
ເມືອງຊົ່ງນີ້ກຳລັງເຂັ້ມເຖິງຂຶ້ນດ້ວຍກາຣຜົມພາສານກັບສາຍເລືອດຂອງອືນດູ  
ແລະວັດທະນາພຣາຮ່ານົ້າ ແຕ່ເຮົາໄມ້ສາມາດຄືດຄື່ງຫາວັນນີ້ໃນລັກນະ  
ທີ່ມີເປັນກຸ່ມກົ່ມໜາກອິນເດີຍສູ່ປະເທດທີ່ໄມ້ມີຄຣາສ້ອຍູ້ ພຣີໂດ້  
ເຂົ້າມາທໍາລາຍລ້າງປະຈາກພື້ນເມືອງທີ່ຈົນໜັນດສັ້ນໄດ້

ການຜົດພາດຂຶ້ນນີ້ ຍັງນຳໄປສູ່ການຜົດພາດອີກຂ້ອນນີ້ຊົ່ງນີ້  
ນັຍເປັນເທິ່ງກ່າວໜັງແຮງ ອື່ນ ກາຣທີ່ກ່າວໜັງ ພວກເຂົມໄດ້ປ່າກູ້  
ຂຶ້ນໂດຍຈັບພລັນທັນໃດຈາກດ້າງແດນນົມສິ່ງແມ່ນ້ຳໄອງ ແລະກີ່ຫາຍ  
ສາບສູ່ໄປອ່າງລຶກລັບເຫັນເດີຍວັນ

ຕັ້ງແຕ່ປີ ດ.ສ. 1862 ນາແລ້ວທີ່ນາຍພລເວືອເອກ ໂບນາຣົດ  
(Admiral Bonard) ໄດ້ບັນທຶກໄວ້ໃນໜັງສື່ອ ກາຣສໍາວົງທາງທະເລແລະ  
ທາງອາຍານິຄນ (*Revue Maritime et Coloniale*) ວ່າ

ປະວັດຄາສຕ່ວົງແລະຄາສານາຂອງໝາກທີ່ຫາຍສາບສູ່ໄປນີ້ ໃນປັດຈຸບັນ  
ໄດ້ປ່າກູ້ແກ່ສາຍຕາແກ່ພວກໄນ້ຍອນເຂົ້ອ ດັ່ງນັ້ນ ພວກເຂົມໃນອາຈ  
ປົງເສັນ ໄດ້ອັກວ່າ...ກັນພູ້ທີ່ເຮົາເຄຍຮູ້ຈັກຄັ້ງໜຶ່ງແລະເຄຍຫລື່ອເລື້ຍ  
ແລະອາຈະຫລື່ອເລື້ຍໝາກທີ່ມີຄົດປະອັນຍື່ງໃຫຍ່ແລະໝາກທີ່ເຫັນເພື່ອ<sup>1</sup>  
ອັກຄັ້ງໜຶ່ງໄດ້ ພວກເຂົມໄນ້ສາມາດປົງເສັນ ໄດ້ອັກຕ່ອໄປ ຕ້າກາກໄດ້ນາ  
ເທັນສິ່ງທີ່ຖືກແນມຕົ້ນ ຖ້ານີ້ເມື່ອສອງສານຮ້ອຍປົ້ນນີ້ອ່ອງ ໃນດິນແຕນທີ່  
ທຽມໝາດໄດ້ອໍານວຍພຣໃຫ້ຢ່າງດີນີ້

ປະວັດຄາສຕ່ວົງຂອງໂຄກຍ່ອມປະກອບໄປດ້ວຍ ກາຣເກີດ ກາຣ  
ເສື່ອນ ແລະກາສູ່ສລາຍໄປ ໃນທີ່ສຸດຂອງອາພາຈັກທີ່ມີອຳນາຈ

มาก แต่เมื่อน้อยกว่ามากที่จะสูญหรือจมหายไปทั้งชนชาติ พวกงานซึ่งเป็นชนที่เป็นทั้งเพื่อนบ้านและคู่แข่งอันก่อแก่ของเรนร ซึ่งเม้มีจะโขคร้ายที่มีได้มีชาติในนามของคนสองอยู่ทุกวันนี้ก็มิได้สูญหายไปไหน นอกจากกลุ่มของพวกงานทางตอนใต้ของเวียดนาม กลุ่มชนพวนนี้ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมนฝั่งทะเลเป็นเวลาหลายศตวรรษยังคงสืบสูกทาง และแต่งตัวตามประเพณี คือ นุ่งกางเกงขายาว และโพกผ้าที่ศีรษะแบบพวกษวน ถ้าหากเรามีวิธีการประมาณจำนวนเบอร์เซ็นต์ของประชากรชาวงานในเวียดนามที่อยู่ใน บินห์-ดินห์ (Binh-dinh) หรือ กวาง-นาม (Quang-nam) เราอาจจะต้องประหลาดใจกับจำนวนของชาวจัมพวนนี้อย่างไม่ต้องสงสัย และในประเทศกัมพูชาเองที่ซึ่งเรายังพบชาวเขมรที่เรียกตัวเองด้วยคำเดียวกัน และพุดภาษาเดียวกันที่บรรพบุรุษของตนเคยใช้ในศิลาจารึกที่มีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 อยู่ แล้วจะมีเหตุผลอะไรเล่าที่เราจะกล่าวได้ว่าพวกเขมรนี้ได้เป็นพวกที่สืบทอดสายมาจากนักสร้างผู้เชื่อในญี่ เรายังคิดได้อีกอย่างไรว่า พวกเขมรได้สูญหายไปโดยปราศจากร่องรอย

ข้าพเจ้าขอ้ำว่า อารยธรรมเขมรนี้ได้เป็นอารยธรรมเดียวที่เรารู้จักซึ่งได้เสื่อมลงโดยสิ้นเชิงหลังจากที่ผ่านยุครุ่งเรืองมาแล้ว ไม่ว่าจะเกิดจากการแพ้สังคมร หรือจากการจลาจลภายใน หรือจะเป็นผลจากวิวัฒนาการทางอารยธรรมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็ตาม

การเสื่อมโทรมอย่างลับลับนั้นของประชากรชาวเขมรนั้น บางครั้งก็ว่าเกิดจากสาเหตุทางภูมิศาสตร์ เช่น แผ่นดินไหว หรือน้ำท่วม หรือเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด

ป้าที่รกร้าง ซึ่งครั้งหนึ่งประเทคโนโลยีเคยมีประชากรอยู่อย่างหนาแน่น และมีการทำการเพาะปลูกอยู่ทั่วไป แต่ความจริงที่เป็นที่รู้กันทั่วโลกคือ ประเทคโนโลยีที่ปลูกข้าวทั่วไปจะต้องขึ้นอยู่กับระบบการชลประทานที่มีการควบคุม ซึ่งขณะเดียวกันระบบนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจส่วนกลางที่มั่นคงและเข้มแข็ง ถ้าหากการควบคุมเสื่อมสลายไป น้ำก็จะไม่ให้ประโภชน์อีกต่อไปและความอุดมสมบูรณ์ก็จะถอยให้แก่ความยากแค้นทันทีที่ผลผลิตของข้าวในนาลดลง ประชาชนก็จะหันไปทำการเผาที่ดินเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีผลทำให้ดินจีดและกลابยเป็นศีลาแลง เปิดทางให้แก่ผลอันน่ากลัวของการทำลายป่า

ความสำคัญของงานสาธารณูปโภคนาดใหญ่ในกัมพูชาได้ปรากฏอยู่อย่างชัดแจ้งแล้วแก่นายฟรังซิส การ์นิเอร์ ซึ่งเขียนไว้ใน การสำรวจทางทะเลและทางอาณานิคม (*Revue Maritime et Coloniale*) ในปี ก.ศ. 1869 ว่า

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมทางศาสนาซึ่งคุณเมืองจะเป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมอันมากที่สุดของอารยธรรมนี้ จะได้เป็นสิ่งเดียวที่ผู้คนสนใจกัน ในกัมพูชาเราจะพบชาวอพยานก่อสร้างศาสนารามขนาดที่มีอาชีวสร้างขึ้นเพื่อสวัสดิการของประชาชน รวมทั้งผลประโยชน์ทางด้านการพาณิชย์ด้วย ลิ่งเหล่านี้อาจขอซ่อนอยู่ในที่ที่หันหลังจากการปกครองที่มั่นคงและอนาคตที่ดีขึ้นของจักรวรรดินี้ ถนนที่โอลิฟาร์ซึ่งเราได้พูดถึงมาแล้ว ได้ถูกสร้างขึ้นอย่างรวดเร็ว “สระ” เป็นระยะ ๆ เพื่อเป็นที่พักสำหรับกองทหารจำนวนมากที่เดินทางผ่าน ในระหว่างช่วง 6 เดือนของฤดูแล้ง น้ำในลำธารเล็ก ๆ จะเหือดแห้งหมด และการขนส่งที่สำคัญ 2 วิธีคือ การใช้ช้าง และควาย ส่วนแต่ต้องการน้ำบ่อย ๆ ทั้งสิ้น มีสะพานที่สร้าง

อย่างคือเดิมทั้งอยู่ท้องแท้ๆ และ เกอ ล่าเคร็คันพบร่องรอยของ สะพานที่ส่วนในของประตูหลวงขึ้นไปทางเหนือจนถึงเส้นบนที่ 15 ผลงานเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าค่ายมีประชากรอย่างหนาแน่นและ มีความเจริญอยู่ในขั้นมาสังเกตที่เดียว

ในช่วงปีท้าย ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ 13 ชาวจีนซื้อ ภู ตา กวน ซึ่งได้พำนักในเมืองพระนครระยะหนึ่ง ได้บรรยายถึงความ โอลาริกของราชอาณาจักรแห่งนี้ และเมี้ยแต่ละบ้านก็ยังได้สังเกตเห็น อาการของความเสื่อม<sup>11</sup> “กล่าวกันว่าพวกผู้ชายทุกคนจะถูกบังคับให้ สู้รบในการทำงานกับชาวสยาม” และอีกตอนหนึ่งว่า “ในการทำ างานกับสหานครวังหลังนี้ ทั้งประเทศถูกทำลายย่อยยับ” การเกณฑ์ผู้คน จำนวนมากมาย การพ่ายแพ้สหานครซึ่งจบลงด้วยการทำให้จำนวน ประชากรลดน้อยลงด้วยความตั้งใจของผู้ชนะ, รวมทั้งความอ่อน กำลังของอำนาจส่วนกลางและในที่สุดประมาณอีก 150 ปีต่อ มา คือการทิ้งราชธานี ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยอธิบายสาเหตุความ แตกต่างระหว่างกัมพูชาโบราณกับปัจจุบันซึ่งสร้างความลึลับให้แก่ นักท่องเที่ยวจำนวนมาก แต่ทั้งหมดนี้มิใช่เหตุผลที่จะนำมายก ว่า เขมรเป็นชนชาติลิกลับที่ปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว ซึ่งเป็น ข้อพิจพลด้าที่ร้ายแรงมากเนื่องจากจะเป็นการปล้นเออตอันรุ่ง โรจน์ไปจากชาวกัมพูชาปัจจุบันและเป็นการเชือเชิญเพื่อนบ้านให้ เข้ามารุกรานชายแดนได้ เราอาจสรุปโดยการยกข้อความอีกตอน หนึ่งจากหนังสือเรื่อง นักแสวงบุญแห่งเมืองพระนคร (*Pèlerin d' Angkor*) ว่า

อำนาจจักรกัมพูชาเล็ก ๆ ในปัจจุบันอันเป็นผู้สืบทอดครั้งมาพิธีกรรม อันขับข้อนมีกำเนิดที่ถูกหลงลืมคือชาติที่หลงเหลือขึ้นสุดท้ายของ

อาณาจักรเขมรที่ยังไหอยืนหลังจากมีอาชญากรรมห้าร้อยกว่าปีก็ถึงแก่การเสื่อมถอยไป ทำนองกลางทันไม้และตะไคร้หินที่เงินลงสบง...ถึงแม้ราชอาณาจักรถูกตัดตอนลง ชาวกัมพูชาเกิดยังเป็นเขมรอยู่ เป็นประชากรพวกลดเชี่ยวักกับที่คั่งหนึ่นโดยทำความประหาดใจให้เกิด่อเมียดทั้งความศรั้งและงานสร้าง อิ่งกว่านี้ประชาชนพวคนั้นยังไม่เคยทิ้งความหวังที่จะฟื้นฟูราชธานีเก่าของตนเอง ซึ่งถูกภาคอุಮเป็นเวลาหลายศตวรรษด้วยป้าของสยาม

สนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1907 ได้ทำให้บรรลุความหวังดังที่ได้บรรยายไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1901

ข้าพเจ้าจะไม่บรรยายถึงรายละเอียดเกี่ยวกับข้อผิดพลาดในการพยายามกำหนดอายุของชากเมืองพระนครที่ได้ทำกันมาในอดีต นักประชัญญ์รุ่นแรกได้กำหนดอายุของเมืองพระนคร ผิดไปไม่นักกว่าสองสามศตวรรษ แม้ว่าพวกเขาเข้าไม่ถึงข้อมูลอะไรเลยจากศิลาริกที่พบในสมัยต่อนา เป็นดังนี้ว่า นายมูโอด์ยังคงเคลื่อนแคลงใจทั้ง ๆ ที่กษัตริย์แห่งกัมพูชาเองทรงอ้างว่า “ว่าพระองค์ทรงมีหลักฐานที่กำหนดอายุของเมืองพระนครไว้ในสมัยก่อนคริสต์กาล” การนิเออร์ได้เขียนไว้ในปี ค.ศ. 1869 ว่า

เรามีได้อยู่ต่อหน้าของชากของความโบราณดังที่คิดกันแต่แรก และเป็นเรื่องยากมากที่จะกำหนดอายุ แม้แต่ที่เก่าที่สุดของกุ่มโบราณสถาน ว่าจะมีอายุก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 2 หรือ 3 ได้

ที่จริงแล้วชากระดานปั๊บกรรมที่เก่าที่สุดที่หลงเหลือ ไม่มีอายุก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 6 เลย การก่อสร้างเมืองพระนครเองก็เริ่มขึ้น

ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 9 และสร้างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 12

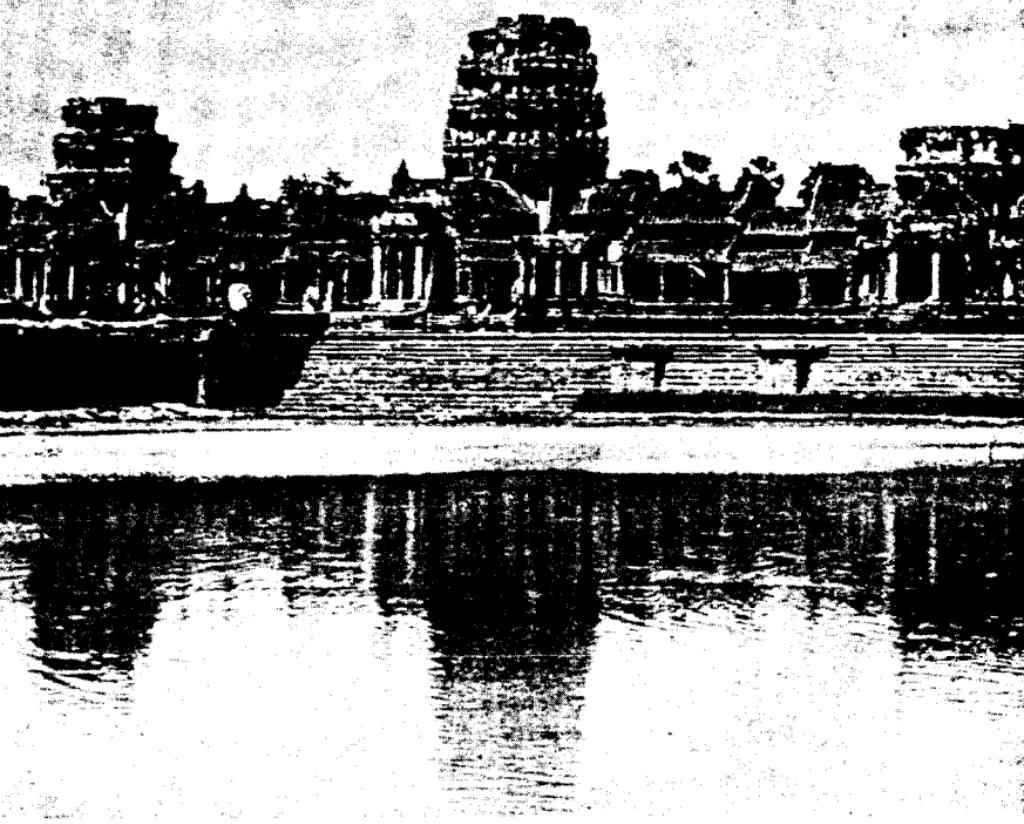
ในทางตรงกันข้าม ลักษณะคล้ายคลึงกันซึ่งผู้คนไม่น้อยได้สังเกตเห็นและโน้มไปในทางที่จะทำให้เราคิดว่าเมืองพระนครนั้น ใหม่กว่าที่เป็นจริงก็ควรจะกล่าวไว้ ความลากายที่ตกแต่งบางแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปราสาทนกรวดมีความคล้ายคลึงอย่างชัดเจน กับความลากายของศิลปะสมัยฟื้นฟู (Renaissance) ของอิตาลี บางคนก็คิดว่า ความคล้ายคลึงกันนี้ไม่น่าจะเป็นเรื่องของความบังเอญ ดังนั้น เรายังคงทราบว่าศิลปะชั้นนำที่ก่อให้เกิดการลักลอบหักห้ามในคริสต์ศตวรรษที่ 12 เป็นหลังคริสต์ศตวรรษที่ 14 แทน

มีกรีเวลล์คอมออยู่จำนวนหนึ่งซึ่งน่าจะพิสูจน์ได้ว่าทฤษฎีนี้ไม่จริง เมืองพระนครถูกพบเมื่อปี ก.ศ. 1296 โดยชาวจีนซึ่งอยู่กวน และในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ขณะที่กัมพูชาเสื่อมลงโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็คงไม่น่าที่จะสามารถสร้างโบราณสถานลักษณะนี้ได้อีกแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสร้างในบริเวณที่ร้างไปแล้ว นี่เองจากในขณะนั้นราชธานีได้หายไปอยู่พนมเปญแล้ว และถ้าหากจะมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างศิลปะเขมรในคริสต์ศตวรรษที่ 12 กล่าวคือ ในฐานะทายาทโดยตรงของศตวรรษก่อนกับศิลปะแบบฟื้นฟูแล้วลงทะเบียก น่าจะเป็นเรื่องกลับตาลปีตรกันเสียมากกว่านั้นก็คือ เป็นการนำศิลปะวัดถูกตากตะวันออกมาบังยูโรป

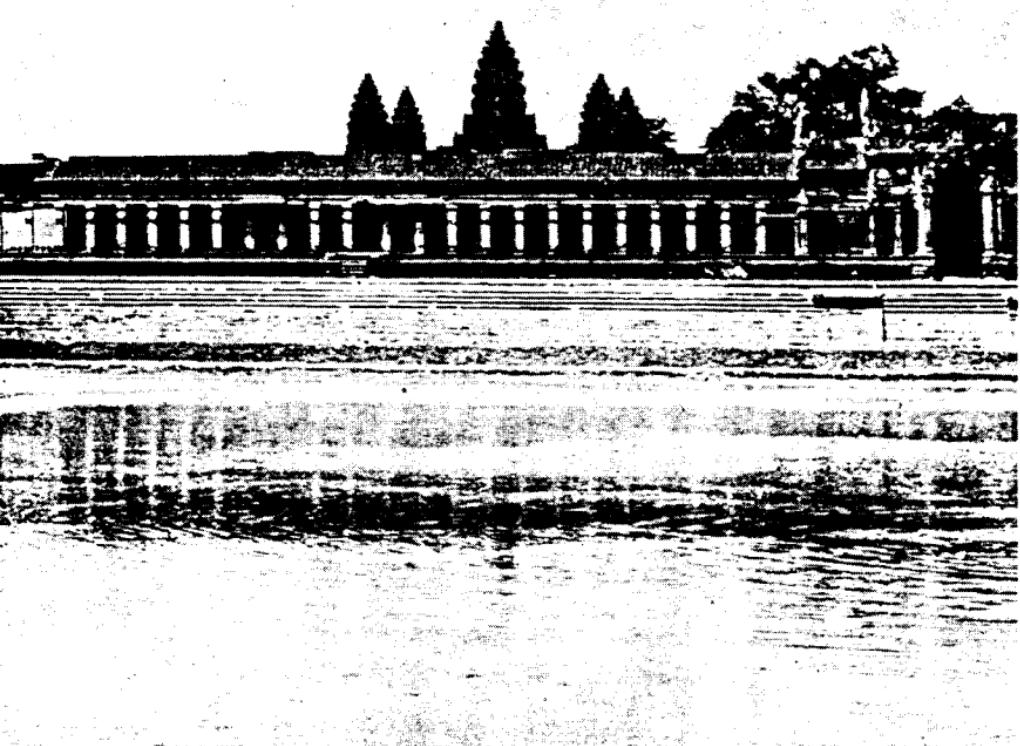
เราจะหันจากความพยายามที่จะกำหนดอายุของโบราณสถานมาเป็นการดึงคำตามที่ว่า โบราณสถานเหล่านี้ใช้เวลาในการก่อสร้างนานเพียงไร ในประเด็นนี้ก็เช่นเดียวกันที่เกิดเสนอทฤษฎีที่เลยเดิมกันหลายประการ ถ้าหากเราพิจารณาถึงจำนวนก้อนหินใน



ภาพที่ 2 นางอัปสรกำลังร่ายรำบนกำแพงของปราสาทหินครวัดเพื่อบำเรอเทวะ-ราชา



ภาพที่ ๓ นครวัด เช่นเดียวกับเทวสถานบนภูเขาอื่นๆ ของเขมร คือ เป็นจักรวาล  
ที่บ่อจำลองด้วยหินตามคติโลกภูมิของเขมร ปราสาทองค์กลาง คือ เขพะสุเมรุ  
ศูนย์กลางของโลก ซึ่งมีเหล่าเทวดาประทับอยู่บนยอดเขา ปราสาททั้งหลัก



เป็นสัญลักษณ์ของบดินทร์ทั้งทั้งหมดของเข้าพระสุเมรุ กำแพงล้อมรอบหมายถึงภูเขา  
ที่ล้อมรอบโลก คุณล้อมรอบเป็นทะเลที่อยู่ติดไป



ภาพที่ 4 ปราสาทพระบรรก์ที่ถูกดันไม้คุณ ผู้ที่มีจิตใจร้ายเฒนติกนักจะติดเชยน  
นักใบราณคดีสำนักฝรั่งเศส ที่ไปถากถางซากโบราณสถานที่ปักคุณด้วยดันไม้  
ซึ่งกำลังทำความเสื่อมโทรมให้โบราณสถานเหล่านั้น นักท่องเที่ยวจำนวนมาก  
ทุกวันนี้ชอบชนโบราณสถาน เช่น ปราสาทพระบรรก์ และดาวรุห์ที่ยังคงปัก  
คุณไว้ด้วยป่าอยู่

ปราสาทครัวดโดยสัมพันธ์กับเทคนิคในการสร้างที่เขมรสามารถนี้ได้ในขณะนั้น เราจะต้องพิจารณาอย่างมาก และบางทีอาจจะเข้าใจได้ว่าทำไมชาวเขมรจึงยกให้พระวิษณุกรรมเทพผู้เป็นสถาปนิกเป็นผู้สร้าง รัฐมนตรีชุดธรรมกนกก่อนของกัมพูชาคือนายอธ. อี. ชุน (H.E.Chhun) นักจะเล่าให้ฟังเสมอว่า เมื่อแรกเดินทางมาบังเมืองพระนคร เขาได้พยายามประมาณจำนวนหินของครัวดโดยวัดเป็นถูกนาศก์และคำนวณว่า การสร้างปราสาทหลังนี้น่าจะกินเวลาไม่น้อยกว่า 300 ปี บัดนี้เราทราบแล้วว่านี่คือจำนวนเวลาอย่างแน่นอนที่ต้องใช้ในการสร้างโบราณสถานขนาดใหญ่ของเขมรทั้งหมดได้ไม่เพียงแต่เมืองพระนครเท่านั้น แต่รวมทั่วประเทศที่เดียวซึ่งถ้าตามอัตราที่นายอธ. อี. ชุน ได้คำนวณไว้จะต้องใช้เวลาในการก่อสร้างหลายพันปีที่เดียว

นายบอร์ช โกรสตลีย์ ได้เขียนไว้ในจุลสารเล่มเล็ก ๆ ของเขากับเมืองพระนครซึ่งตีพิมพ์ในปี ก.ศ. 1924 โดยเสนอข้อสมมุติฐานที่ตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงว่า

ทรงกันข้ามกับที่ราชบูรพาทันทำให้เชื่อจากขนาดและจำนวนหินกามายของโบราณสถาน เวลาที่ใช้ในการก่อสร้างกลับสั้นมาก เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการ และเนื่องจากการเปลี่ยนผ่านและการทำงานและส่วนประกอบที่มีลักษณะแยกจากกันได้เดียว ปราสาทหลังหนึ่งสามารถสร้างได้จากทุกค้านพร้อม ๆ กัน โดยใช้คนงานจำนวนมาก ตามการคำนวณที่คิดอย่างละเอียดลออแล้ว เชื่อว่าการสร้างปราสาทก่ออิฐที่สูงประมาณ 12 เมตรโดยมีฐานกว้าง 5 เมตร สามารถทำให้สำเร็จได้ภายใน 30 วัน และการสร้างปราสาทครัวดจึงไม่ใช้เวลามากไปกว่า 50 ปีเป็นอย่างสูง

เนื่องจากได้มีการค้นพบศิลปาริเกห์หลายหลักเมื่อไม่นานมา  
นี้ ทำให้เราทราบอย่างค่อนข้างแน่นอนถึงอายุที่ถูกต้องของการ  
ก่อสร้างปราสาทสำคัญของครัวด์ เรื่องราวเกี่ยวกับลำดับเวลาที่  
ค่อนข้างกระชับ ทำให้เราไม่เหลือซึ่งว่างในการเดามากนัก ตาม  
วิวัฒนาการของลวดลายที่ใช้ตกแต่งและลวดลายทางสถาปัตย-  
กรรม ที่ปัจจุบันเราสามารถใช้เป็นร่องรอยในการกำหนดอายุ  
โบราณสถานได้ ทำให้ทราบว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ที่จะคิดว่า  
อาคารที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน เช่นนี้จะเริ่มสร้างตั้งแต่  
ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 11 ในสมัยบาปวน (Baphoun) และ  
สร้างไม่เสร็จจนกระทั่งตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 12 ซึ่งเป็น  
ช่วงที่สถาปัตยกรรมและลวดลายตกแต่งต่าง ๆ ได้เปลี่ยนไปพอสม  
ควรแล้ว ดังนั้น ระยะเวลา 50 ปี เป็นอย่างมากที่สุดที่โครงสร้างจะ  
ยอมให้เป็นเวลาในการก่อสร้าง และน่าจะลดลงมาในรัชสมัยของ  
พระเจ้าสูรย์วรรัตน์ที่ 2 ซึ่งเป็นเวลาเพียง 30 ปีเท่านั้นด้วยซ้ำไป

ความไม่พอดีพิถินในการก่อสร้าง โดยเฉพาะในตอนปลายของ  
คริสต์ศตวรรษที่ 12 นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้โบราณสถานแห่งนี้  
อยู่ในสภาพปรักหักพัง สภาพที่ไม่เป็นระเบียบของปราสาทบาง  
แห่ง เช่น ที่ปราสาทนิงมala ในบางครั้งก็ยกให้แก่การทำลายอย่าง  
เป็นระบบที่เดียว ซึ่งอาจจะเป็นผลสืบเนื่องจากสงครามเบ็ดเสร็จก็  
ได้ ข้าพเจ้าไม่คิดว่าแรงจูงใจของการทำลายล้างจะเกิดจากความป่า  
เดือน หรือความคลั่งไคลล์ทางศาสนา ดังที่ในบางครั้งได้มีการอ้าง  
เช่นนั้น เนื่องจากว่า มีแรงจูงใจที่ง่ายกว่าที่อธิบาย อีก ประการหนึ่ง  
คือ การค้นหาได้ฐานตั้งเทวรูปแอบรอ ฯ ฐานของปราสาทเพื่อกัน  
เอาชาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมักจะมีแผ่นทองคำและเพชรนิลจินดาอื่น ๆ

อยู่ด้วย การที่จะเข้าไปถึงชาตุเหล่านี้ได้ พวกรอครงไม่ลังเลที่จะทุบรูปปั้นต่าง ๆ พังฐานดังเทวรูป ใชไฟเผาถ้าจำเป็น ขุดหุ่มลงไปยังฐานข้างล่าง และทุบหินให้แตกเพื่อเอาโครงเหล็กซึ่งออก ซึ่งปกติโครงเหล็กนี้จะยึดหินให้ติดอยู่ด้วยกัน ไม่ว่าการปล้นทำลายเหล่านี้จะกระทำโดยศัตรุที่มีชัยชนะในสงคราม หรือโดยโจรสลัดโบราณร้างธรรมชาติ ก็ตาม การขุดทำลายดังกล่าว อธินายได้ถึงความไม่เป็นระเบียบภายในของศาสนสถานเหล่านี้

สาเหตุอื่น ๆ ของการทำลายโบราณสถานเกิดจากพังของธรรมชาติ ซึ่งแม้จะทำงานอย่างเงียบ ๆ แต่ก็มีประสิทธิภาพเสมอ กัน ประทศที่อยู่ในเขตศูนย์สูตรที่มีอากาศชื้น อาคารร้างซึ่งปิดโล่ง ให้ฝนชะและปลวกแทะจะถูกตื้นไม่ขึ้นคลุมทับอย่างรวดเร็ว และย่อนจะพุพงไปในเวลาอันรวดเร็ว และย่อนมีผลทำลายล้าง ข้าพเจ้าขออ้างถึงข้อความจากหน้านี้ของหนึ่งของหนังสือ นักสำรวจบุญแห่งเมืองพระนคร (*Pelerin d'Angkor*) อีกริ้งหนึ่งว่า

ทุกวันนี้ ต้นไทรเป็นผู้ปักทองเมืองพระนคร เนื่องจากหัวทั้งพระราชนิเวศฯ ต่าง ๆ ได้ถูกมนต์แทรกเข้าไปอย่างอุดหนูจนแตกแยกออกจากกัน ทุกหนทุกแห่งมันแผ่กิ่งก้านเรียบ ๆ สิจง ๆ ไขขอนไปทั่วราชภัณฑ์ของ แล้วแผ่ใบที่หนาแน่นขึ้นเป็นพุ่ม ในตอนแรกก็เป็นเพียงเม็ดพืชเล็ก ๆ ที่ถูกลมพัดพามาตอกยั้งความงามให้ขาดหาย หรือบนยอดของปราสาทหลังหนึ่ง แต่ทันทีที่มันนั่งอกก็จะหยั่งรากลง เนื่องด้วยความอุดหนูที่แข็งแกร่ง ที่เข้มอยู่ระหว่างก้อนหินและยอดลงมา ยังพื้นดินตามสัญชาตญาณอันแน่นวน และในที่สุดเมื่อรากนั้นสัมผัสถึงดิน มันก็จะแข็งแกร่งขึ้นอย่างรวดเร็วและเจริญเติบโตคัวยรสดิน

ที่เลี้ยงชีวิต จนกระทั่งเดินให้ถูกมีขบวนตามที่มา ฉีกและคุณให้หดหู่จากแนวแบ่งแยกกำแพงให้แตกออกจากกัน จ่ายยอดคงมาถึงฐาน สิ่งก่อสร้างซึ่ง ไม่มีอะไรป้องกันตัวอีกทำลายลงด้วยประการจะนี้ เราไม่จำเป็นต้องจินตนาการถึงภาพของแผ่นดินไหวที่สั่นสะเทือนประเทศกัมพูชา สำหรับที่จะใช้อธิบายถึงสภาพที่สับสนวุ่นวายของโบราณสถานบางแห่ง เพราะถึงอย่างไรก็ตาม กัมพูชาไม่ได้ถูกกรณีความจากการสั่นสะเทือนของดินใต้พื้นผิวโลก แต่การไหวตัวที่พื้นฐานของโบราณสถานซึ่งมิได้เกิดจากแผ่นดินไหว หากเกิดจาก การทรุดของผิวหน้าดินก็อาจเป็นไปได้ เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงผลของกระบวนการดังกล่าวที่ปราสาทนครวัด ตัวอย่างเช่น ในระเบียงที่มีภาพสลักกนูนตាประดับ คานต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมเสากับด้านนอกซึ่งทำเป็นชั้นครึ่งหนึ่ง จะหักพังลงโดยสิ้นเชิง อันเป็นผลจากการทรุดของฐาน

บัดนี้ข้าพเจ้าได้มานาถีปัญหาสุดท้าย ซึ่งต้องการจะอภิปราย นั่นก็คือ ปัญหาของจุดมุ่งหมายที่โบราณสถานเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่ออะไร ข้าพเจ้าไม่ลังเลเลยที่จะปฏิเสธความคิดที่ว่า โบราณสถานบางแห่งนั้นอาจสร้างขึ้นเพื่อเป็นพระราชวังที่ประทับของบรรดาเจ้าชายหรือเชื้อพระวงศ์ ตั้งแต่แรกเริ่มที่เดียว นักสำรวจต่างศรีหันก็ถึงลักษณะที่มีสาระสำคัญทางศาสนาของอาคารเหล่านี้ที่ซึ่งไม่เหมาะสมโดยสิ้นเชิงที่จะเป็นที่อยู่อาศัย ยิ่งไปกว่านั้น ชูตา กวน ซึ่งเรามักจะต้องกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ ได้กล่าวไว้ว่าในบันทึกด้วยว่า พระราชวังหรือที่อยู่ของพากเจ้านายจะมีหลังคาก็ทำด้วยกระเบื้องที่ทำด้วยตะกั่วหรือไม้ก็ได้เพา ซึ่งย้อนชี้ให้เห็นว่า อาคารเหล่านี้จะต้องมีโครงสร้างที่เบา เนื่องจากหลังคาชนิดนี้จะไม่

เกย์ถูกนำไปใช้กับอาคารที่สร้างด้วยอิฐหรือหินเลย ความจริงแล้ว ที่นี่ครั้ง ภายในบริเวณกำแพงของปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งครั้ง หนึ่งเคยเป็นที่ตั้งของพระราชวังมา ก่อน ก็ไม่ปรากฏว่าองร้อยของ ที่อยู่อาศัยนักจากฐานที่สร้างสำหรับรองเครื่องไม้ แต่ก็ไม่มีชา กของสิ่งก่อสร้างด้วยเครื่องไม้เหล่านี้ เม้มว่าจะมีภาพที่ปรากฏจำนวน หนึ่งบนภาพสลักกนูนตัว ดังนั้นในการศึกษาแผนที่ทางโบราณคดี ของอาณาบริเวณเมืองพระนคร เราจึงพบแต่เพียงโครงร่างทาง ศาสนาของนครนี้เท่านั้น แม้แต่กำแพงล้อมรอบ ที่จริงก็คือกำแพง ของปราสาทของคุกกลาง คือ ปราสาทบายนนั่นเอง แต่ก็มีปัญหาด้านอื่น ตามมาอีกว่า อะไรคือตัวอุปะสংสก์ของกรรมวิตนศาสนาจำนวนมาก นัยเช่นนั้น ซึ่งในที่สุดก็คุกกินพลังชีวิตของประเทศไทยไปเหมือน มะเร็ง เพราะเราต้องกระหนกถึงภาระที่ศาสนาเหล่านี้ก่อขึ้นและ จำนวนของท่าสร้างงานและภัยที่จะต้องนำมารักษาดูแลศาสนา- สวนเหล่านี้

ถ้าหากเป็นไปตามที่ค่าวันสรุปกันทั่ว ๆ ไปว่า เทวัลัยและ โบสถวิหารต่าง ๆ นี้ เป็นสถานที่สำหรับให้ประชาชนเดินทางมา เศรษฐุชา เรา ก็ถูกบังคับให้สรุปว่าจำนวนและขนาดของศาสน สถานเหล่านี้มีมากเกินกว่าความต้องการของจำนวนประชากรที่มี อยู่ ไม่ว่าจะมีจำนวนมากเพียงไร เราไม่สามารถให้เหตุผลแก่ การสร้างสมศาสนสถานจำนวนมากเหล่านี้ได้ หรือแก่การสร้างเพิ่ม ขึ้นอย่างสม่ำเสมอ โดยยกยัตริย์แต่ละพระองค์ทรงสร้างขึ้นให้ หนีอกยัตริย์องค์ก่อน ๆ อันนำไปสู่จุดสุดยอดของการคลังสร้าง ปราสาทในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ถ้าหากจะกล่าวเฉพาะอาคารขนาด ใหญ่ ๆ ตามลำดับ ได้แก่ ศาสนสถานที่บึงมาลา นครวัด บันทาย

สำหรับบันทายกุฎี ตาพรหม พระบรรค์ บันทายชนาร์ และปราสาท  
นายน

ปัจจุบันเรามีกุญแจที่จะไขไปสู่ข้อสงสัยดังกล่าว เนื่องจากได้  
มีการก้นพบศิลปาริถึ่กใหม่ และเราทราบว่าปราสาทองค์ที่สร้างโดย  
พระราชวงศ์ จะเป็นที่ฝังพระศพหรือเก็บศพและในอีกแห่งหนึ่งก็เป็น  
สุสานด้วย เพราะได้มีการนำเอาอัฐไปประดิษฐานไว้ใต้ฐานรูป  
บัว ซึ่งแสดงถึงฐานะของผู้ด้วยในรูปของพระผู้เป็นเจ้า

ความพยายามอย่างยิ่งยวดที่ใช้ความทุ่มเทในการก่อสร้างที่  
เก็บพระบรมศพนี้ ในตอนแรกได้ชี้ให้เห็นความรุ่งโรจน์อันเด่นชัด  
ของอาณาจักรเขมรและสืบสุดลงที่ความสูญเสียทรัพยากรทั้งหมด  
ของราชอาณาจักรอันเป็นสาเหตุของความเสื่อม

## บทที่ ๓

### ลักษณะบุคคล

ในจำนวนประดิษฐกรรมรูปพระวิษณุและพระศิวะรวมทั้งเทพเจ้าอื่น ๆ ที่นับจำนวนไม่ถ้วน ที่หลงเหลือมาถึงเราจากอาณาจักรเบนาร์ มีประดิษฐกรรมอยู่เพียงไม่กี่องค์ที่สร้างขึ้นตามอุดมคติและเป็นรูปเทพเจ้าที่มิได้เป็นตัวแทนของบุคคล ส่วนใหญ่แล้วเป็นรูปเหมือนของกษัตริย์เจ้าชาติและขุนนางชั้นสูง แต่พระองค์จะสร้างขึ้นแทนเทพเจ้าที่ผู้สร้างจะซึมซาบเข้าไปสติบรรจบอยู่หลังจากสิ้นชีวิตแล้ว<sup>12</sup>

ซึ่อทึ้งให้เกียรติรูปประดิษฐกรรม นักเป็นส่วนผสมของชื่อผู้สร้างและชื่อเทพเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ได้มีการบูชามนุษย์ประหนึ่งเทพเจ้า

ระบบของลักษณะบุคคลนุ่ยนี้ แม้จะไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันนักในประเทศไทยเดียวเองแต่กลับเป็นที่นิยมเลื่อมใสกันมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีหลักฐานว่าลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในอาณาจักรจาม

โบราณ และในชวา และนาหลีด้วย บรรคราูปสลักที่เก็บรักษาไว้ ในพิพิธภัณฑสถานเมืองจากต้า และในพิพิธภัณฑสถานของ ดัชท์ เดิมติดป้ายชื่อว่าเป็นรูปพระวิษณุ พระศิวะ และเทพเจ้าต่าง ๆ นั้นที่จริงแล้วเป็นรูปสลักของกษัตริย์และเจ้านายในจаяชาห์ของเทพ ในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา

มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสในลักษณะนุ่มนิ่ม มาตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของสมัยพระนคร บางที่อาจจะเริ่มนั่นก่อนหน้า นี้ก็ได้ รูปสลักต่าง ๆ ที่เนื่องในลักษณะนี้ (คำว่า “รูปสลัก” ในที่นี้ใช้ ในความหมายที่กว้าง ๆ เนื่องจากบางรูปก็เป็นภาพของคน บางชิ้นก็ เป็นรูปสิ่ง) เราต้องแยกระหว่างรูปสลักที่อุทิศเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ ล่วงลับไปแล้ว และเพื่อผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ นั่นก็คือหมายถึงว่า ผู้สร้าง อาจจะอุทิศรูปสลักให้แก่บรรพบุรุษของตน หรืออาจสร้างรูปสลัก ของตัวหรือสร้างขึ้นมาแล้วถวายพระนามตามชื่อของตนเองก็ได้

ศาสนสถานที่สร้างด้วยหินขนาดใหญ่กลุ่มที่เก่าที่สุด ในบริ- เวณพระนครสามารถกำหนดอายุได้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 และ สร้างอุทิศให้ตามพิธีเกี่ยวกับพระบรมศพของเชื้อพระวงศ์ ได้แก่ กลุ่มโบราณสถานที่ร่องรอยอยู่ห่างไปทางตะวันออกของเมืองพระ นครประมาณ 20 กิโลเมตร ได้แก่ เทวสถาน ๓ แห่งที่ บากอง (Bakong) พระโโค (Prah Ko) และโลเลีย (Lolei) โบราณสถานกลุ่มนี้ แสดงให้เห็นว่า พิธีที่เกี่ยวกับศพมีความสัมพันธ์กับลักษณะการบูชาแทร- ราชอย่างไร ซึ่งเป็นหัวข้อที่ข้าพเจ้าจะกลับมากล่าวถึงข้างหน้า

ในเวลาเดียวกับที่พระเจ้าอินทรารมันได้ทรงประดิษฐานแทร- ราช ณ ปราสาทบากอง ในชื่อว่า อินทรารेशว (อินทร [วรรณ] บาก-อิศวร คือ ศิวะ) พระองค์ก็ได้ทรงสร้างปราสาทถึง ๖ หลัง

ที่พระโค เพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปสลักของพระราชนิศาต พระราชนิศาต และพระอัยกาอัยกีของพระองค์และสำหรับนายศรีที่ทรง  
ราชย์ก่อนพระองค์คือพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ในรูปของศิวะกับชาวยา  
ในปี ก.ศ. 893 พระเจ้ายโสธรมัน พระราชโกรสและผู้สืบทอดต่อจาก  
พระเจ้าอินทรธรรมันและผู้สถาปนาเมืองพระนครได้ทรงสร้างรูป  
สลักของพระราชนิศาต พระราชนิศาต และพระอัยกาอัยกีของพระ<sup>๑</sup>  
องค์ รูปสลักเหล่านี้ทั้งหมด มีชื่อเรียกผสมกัน ส่วนแรกเป็นราชทิน-  
นามของเจ้ายโสธรหรือเจ้าชัยที่ได้ถูกยกขึ้นเป็นพระเจ้าแล้ว ส่วน  
ครึ่งหลังเป็นนาม-อิศวรหรือไม่ก็-เทวิตามแต่จะเป็นเพศใด

ในศตวรรษต่อมา พระเจ้าราชนทรธรรมันได้ทรงอุทิศ<sup>๒</sup>  
โบราณสถานที่มีชื่อว่า ปราสาทแม่บุญตะวันออก ในปี ก.ศ.  
952 และปราสาทแปรรูป ในปี ก.ศ. 961 ให้เป็นพระเกียรติแก่พระ  
ราชนิศาตและพระราชนิศาตของพระองค์

ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 12 ในปี ก.ศ. 1186 พระเจ้า  
ชัยธรรมันที่ 7 ได้ทรงสร้างปราสาทตาม เพื่อเป็นที่ประดิษ-  
ฐานพระบรมรูปของพระราชนิศาตและพระอาจารย์ของพระ  
นาง ในปี ก.ศ. 1191 พระองค์ได้ทรงสร้างปราสาทพระบรมค์ไว้  
เป็นที่ประดิษฐานรูปของพระราชนิศาตของพระองค์

ในสมัยต่อมา เราได้ดูว่าอย่างที่ชัดเจนจากศิลปาริเกือนหาด  
ใหญ่ ปราสาทพิมานอาณา ตามที่กล่าวในจารึกนั้นว่า พระนาง  
ชัยราชเทวี พระมเหสีของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 “ได้ทรงประดิษ-  
ฐานพระบรมรูปของพระราชนิศาต นิศาต พระเชษฐา พระอนุชา  
พระสายและบรรดาพระประยูรญาติทั้งหลาย ทั้งที่รู้จักเป็นการ  
ส่วนตัวและที่รู้จักแต่เพียงนามไว้ทั่วไป” และ เช่นเดียวกันที่พระ

เชษฐาภินีของพระนางหลังจากที่พระนางเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ได้ “ทรงสร้างรูปสลักของพระนางศรีชัยราชเทวีเป็นจำนวนมาก พร้อมด้วยรูปของพระมหาภัตตริย์อง ประดิษฐานไว้ตามหัวเมืองทั้งหมด” แล้วเราทราบอย่างค่อนข้างแน่นอนว่า มีรูปสลักเป็นจำนวนมากที่สร้างโดยพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ส่วนใหญ่เป็นรูปเหมือนของเจ้าชายต่าง ๆ หรือบุนนาคที่ได้ยกขึ้นเป็นพระเจ้า ซึ่งมีชื่อที่เรารสามารถอ่านได้ สลักไว้เหนือประตูของวิหาร

ผู้ที่ได้ไปเยี่ยมชมเมืองพระนคร คงจะต้องได้สังเกตเห็นบางส่วนของอารีกับนอาคารนี้<sup>13</sup> รูปเคารพที่บรรยายถึงในอารีกที่ทางเข้าศาสนสถานนี้ยกเว้นอยู่เพียงไม่กี่รูปจะมีชื่อยศ กัมรเต็ง ชัตต หรือ “เทพเจ้าแห่งจักรวาล” ในสมัยก่อตั้งเมืองพระนครและระหว่างช่วงแรกของพระนครจนถึงช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 10 บรรดาเทพเจ้าทั้งหลายได้รับการบูรณะยศเช่นเดียวกับกษัตริย์ เจ้าชาย และบุนนาคชั้นสูง คือตำแหน่ง กัมรเต็ง อัญ ซึ่งหมายถึง “เจ้าชีวิตของข้า” ระหว่างคริ่งหลังของอารีสต์ศตวรรษที่ 10 ยกที่ตั้งให้กับรูปสลักของเทวรูปซึ่งเป็นตัวแทนของมนุษย์ ได้ถูกเปลี่ยนเป็น กัมรเต็ง ชัตต คำยกย่องสรรเสริญนี้เป็นที่นิยมกว่าเนื่องจากเป็นคำแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างที่จำเป็นต้องเน้นให้เห็น ในขณะที่ประเพณีการสร้างรูปสลักในพิธีศพของพระราชนครเป็นที่นิยมกันแพร่หลายแล้ว จากนั้นจะมีพิธีการยกย่องผู้ที่ตายไปแล้วให้สูงขึ้นแก่บรรดาเจ้าชายหรือบุนนาคชั้นสูง ซึ่งปกติกระทำแก่ผู้เสียชีวิตแล้ว แต่ก็ไม่เป็นการเสมอไป คือเลื่อนยศจาก กัมรเต็ง อัญ เป็น กัมรเต็ง ชัตต ในรูปของรูปสลักที่มีคุณลักษณะของพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง

ในจารึกที่ปราสาทบันทายชมาร์ เราได้พบข้อความที่กล่าวยกย่องเกียรติโดยการเทิดทูนให้เป็นเทพแก่ทหารผู้ก้าล้า 4 นาย ที่ได้สละชีวิตปกป้องเจ้าชาย พระราชาโหรสของพระเจ้าชัยวรรัตน์ ที่ 7 จารึกนั้นที่จริงคือพระราชกุญถีกาอภิเษกคนทั้งสี่ขึ้นเป็นเทพนั่นเอง มีข้อความโดยย่อดังต่อไปนี้

เมื่อกราหมู่ทรัพย์ ต้องการจะขึ้นครองราชวัง บรรดา กองทหารที่รักษาพระนครก็พาภันฑอบหนีไป เจ้าชายต้องทรงอ้อนกร เอง สัญชัก อรชุน (*Sanjak Arjuna*) และ สัญชัก ศรี ธรา渥ุปะ (*Sanjak Sri Dharadevapura*) ได้ต่อสู้เพื่อปกป้องเจ้าชายและ ถูกฆ่าตายต่อพระพักตร์ เจ้าชายจึงทรงทุบหัวมูกของกรราหมูและนำ ผู้ทรยศตาย ต่อจากนั้นยก อำนาจ (*Amteng*) จึงถูกพระราษฎร์ท่านให้ แก่ สัญชัก ทั้งสอง เจ้าชายได้ทรงสร้างรูปสักทองทหารทั้งสอง ขึ้น และได้พระราษฎร์ท่านเข้าบ้านเงินทองอย่ามากมายรวมทั้งเกียรติบุค ให้แก่ครอบครัวของทั้งสองด้วย...

อีกครั้งหนึ่งเจ้าชายได้เสด็จไปยังประเทศของพวากจาน พระองค์ ได้ทรงขึ้นป้อมแห่งหนึ่ง ซึ่งสร้างโดยยกัตติริษฐ์ตามไว้ได้ และได้ทรง ถอยออกไป แต่แล้วกองทัพหน้าของจานกลับใช้เส้นทางลัดเข้าโจมตี ทำความแตกตื่นให้แก่กองทัพหลังของเบนรา เจ้าชายจึงทรงนำกอง ทหารของพระองค์ไปข้างหน้าเพื่อช่วยเหลือ พระองค์ได้ยกทัพที่มั่น ณ เมืองแห่งหนึ่ง ในขณะที่พวากจานระคายกำลัง เข้ายูโฉมกองทัพหลังของ เบนราถูกตีกลับ เหลือทหารรอดชีวิตเพียง 30 คน เจ้าชายจึงทรงยกกอง ทัพรบคืนหน้าไปยังเชิงเขา พวากจานได้ถล่มพระองค์ไว้ และไม่มี ทหารคนไหนกล้าเข้ามาป้องกันพระองค์ สัญชัก ศรี渥ะ (*Sanjak Sri Deva*) และ สัญชัก ศรีวรธนະ (*Sanjak Sri Vard-*

han) ผู้กพันกับคำปฏิญาณว่า จะจงรักภักดีให้ฝ่ายล้านเข้าไปทางเจ้าชาย ทั้งคู่เสียงอกหน้าบุกเข้าไปยังเบื้องพระพักตร์และต่อสู้กับพวกจนชัยยกพลเพิ่มเข้ามามากมาย ในที่สุดทั้งคู่ก็กร่าตาย เมื่อจากไม่มีอาวุธเหลืออนอกจากมีเปล่า ทั้งคู่ถูกโฉนดตัดขาดนูของพวกจนและได้รับบาดเจ็บที่ห้อง ได้เสียชีวิตลงโดยยิ่งก็อสังจะตามคำสาบานเจ้าชายได้รับสั่งให้อัดพระราชพิธีเพื่อเป็นเกียรติแก่เขา หลังจากนั้นกองทัพเขมรที่พระองค์เป็นจอมทัพอยู่ได้นำกำลังเข้าสู่รัตนโกสินทร์ 78 ครั้ง กับปักป้องพระนครได้อวย่างเกิดเดียว เมื่อพระองค์เสด็จกลับกัมพูชาแล้ว ได้ทรงพระกรุณาประทานยศ อําแตง ให้แก่สัญชักดิ์สอง แห่งทั้งสอง และให้สร้างรูปสักกของทหารทั้งสองขึ้น

รูปสลักเหล่านี้ประดิษฐานไว้ที่มุมทั้งสี่ของศาสนสถานประชานที่บันทายชนาร์ ตรงกลางเป็นรูปสลักของเจ้าชาย ซึ่งพระองค์เองก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้า จากพระบรมราชโองการของพระราชนิคากองพระองค์ กือ พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7

จากรูปสลักของ กัมරเต็ง ชัคต ซึ่งมีอาบุญู่ในสมัยนี้ นางรูป  
สลักเดี่ยว นางรูปก็เป็นหนู 3 องค์ ดังเช่น ที่ปราสาทพระชารุคที่  
ได้ก่อล่าวมาแล้ว เราพบปราสาท 3 หลังสร้างเรียงเป็นແຕວเดียวกัน  
ในลานอันหนึ่ง บรรจุรูปสลัก 3 รูปที่เป็นตัวแทนของ พ่อ เม่ ลูก  
ตัวอย่างที่คล้ายกันนี้พบรได้ในอารีกอีกหลักหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงรูป  
เคารพ 3 รูป ที่เป็นตัวแทนพระอาจารย์ พระราชนิศาดา และพระรา  
มารดาของผู้สร้าง รูปสลักชุดสามองค์ส่วนใหญ่ที่พบในพิพิธภัณฑ์จะ  
แสดงภาพของพระพุทธเจ้าปางนาคปรก ระหว่างรูปของพระ  
โลเกศวรและรูปของสตรี คือ พระนางปรัชญาปรมิตา นางกรังก์มีการ  
สับเปลี่ยนตำแหน่งกันบ้าง

ประติมารรัมเดี่ยว ๆ ส่วนใหญ่ในโบราณสถานที่ศึกษา กัน มักแสดงเทวะในรูปของโลเกศวร ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีความ เมตตากรุณาช่วยเหลือมนุษย์ หรือไม่ก็เป็นรูปของนางปรัชญาปารಮิตา อันเป็นความบริบูรณ์แห่งปัญญา Narimí ซึ่งทราบได้จากด้านหน้า ของนวยพนจะมีรูปพระพุทธเจ้ารูปเล็ก ๆ ประดับอยู่

ลักษณะของการบูชารูปเคารพดังกล่าว จะเห็นได้อย่างชัดเจน จากชื่อของรูปสลักที่ชี้ให้เห็นถึงการผสานทางศาสนาอย่างน่า ตั้งใจ พระพุทธรูปจะพบใกล้กับรูปของพระวิญญาและศิ瓦 ซึ่งเป็น สิ่งที่ยกที่จะตัดสินอยู่เสมอว่าศาสนาใดที่มีอิทธิพลต่อประติมา- กรรมของคือโดยเฉพาะหรือทั้งสามองค์ นอกจากนี้ศาสนานี้ โดย สาระแล้วก็คือการบูชานุษย์ และลักษณะนี้เองที่ทำให้จำเป็นต้องมี จาริก ณ ทางเขาวิหารต่าง ๆ สำหรับรูปปั้นของพระวิญญาหรือพระพุทธ เจ้าหรือแม้แต่พระโลเกศวร อาจระบุได้โดยไม่ต้องจาริกนามเอา ไว้ แต่จาริกจะมีความจำเป็นเพื่อชี้ความเหมือนของปัจเจกบุคคลซึ่ง อาจจะมีได้สัมพันธ์โดยเฉพาะกับเทวรูปที่แสดง นอกจากนี้ยังเป็น ประโยชน์ที่น่าจะเข้าใจได้ของผู้สร้างรูปอุทิศที่ต้องการให้มีชื่อของ ตนบันทึกเอาไว้ ดังนั้นในหลาย ๆ กรณีจึงแสดงให้เราเห็นถึงความ สำคัญเป็นพิเศษของประติมารรัมเหล่านั้น

การสร้างรูปเคารพของ กัมมาร์ตึ้ง ชักต หรือ “เทพเจ้าแห่งจักร- วาล” ซึ่งเป็น “ภารพันตักค์สิทธิ์” (วระห์ รูป) ของกษัตริย์ เจ้า ชาย หรือขุนนางชั้นสูง โดยเรียกชื่อตามพระนาม หรือนาม ชาว เผมรคิดว่า ด้วยวิธีนี้ตนจะสามารถทำให้สาระของบุคคลที่ตนต้อง การบูชาสถิตฝังแน่นอยู่ในนั้นชั่วนิรันดร

“และถ้าหากว่าความด้านของอินเดีย โบราณบางเรื่อง

แล้ว” ฟูเช่ (Foucher) เจ็บนไว้ “พากເຫຼືອວ່າອັດຕາຂອງນຸົກລະສຸກຮ່າໄວ້ໃນຂອແລຮູປ່ຽງຂອງເຫັນໄດ້ວ່າ ພິທີດັກລ່າວນີ້ຍ່ອມນຳໄປສູງກາຍກົນນີ້ເປັນພຣະເຈົາໄດ້ຢ່າງແທ້ຈິງ”<sup>14</sup>

ຈາກີໄດ້ໄຫ້ຮ່ວມຮອຍນາງປະກາກທີ່ທຳໄຫ້ເຂົ້າໃຈຄວາມນຶກຄົດທີ່ອຟ່ງເນື່ອງຫລັງລັກທີ່ຄວາມເຊື້ອຂອງການນູ້ໜຸກລະສຸກສຳຄັ້ງໄວ້ ເປັນລັກທີ່ທີ່ເຈົາຂອໍຍ້ວ່າເປັນຄວາມເຊື້ອທີ່ເນື່ອງໃນຄາສານາທີ່ອຟ່ງພຸຖາ-ຄາສານາ ແລະເປັນລັກທີ່ນີ້ໄດ້ເກີ່ວຂຶ້ອງກັບພິທີສົກທັ້ງໝົດ ເນື່ອຈາກນ້ອຍຄັ້ງທີ່ພິທີນີ້ເປັນການສ້າງປະຕິມາກຮົມຂອງນຸົກລະສຸກທີ່ຍັງມີໜົວຕອງຢູ່ດ້ວຍ<sup>15</sup>

ເຮົາພວ່ອງຮ່ວມຮອຍຂອງຄວາມເຊື້ອເຫຼຳນີ້ ໃນບຣທັດສຸດທ້າຍຂອງຈາກີ ທີ່ກົມ້ຕຣີຍີພຣະອົງຄໍ່ທີ່ນີ້ໄດ້ທຽງອ້ອນວອນໃຫ້ຜູ້ສືບຕ່ອງຈາກພຣະອົງຄໍ່ ຄື້ອປົງບົດຕາມລັກທີ່ນີ້ ແລະໃຫ້ທະນຸບໍາຮູ່ງຄາສານສດານຈຶ່ງຝາກຝົງເອາໄວ້ ດ້ວຍ ລ້ອຍຄຳທີ່ໃຫ້ນາງຄັ້ງກີມນີ້ເສີຍເປັນການອ້ອນວອນຢ່າງສຸດໃຈ ເກືອຈະເປັນຄວາມເສົ້າໂສກດ້ວຍໜ້າ ຈຶ່ງແສດງໃຫ້ເຫັນດີ່ຄວາມໄສໃຈອ່າງຈິງຈັງຂອງຜູ້ຈາກີຕ່ອງໜົວຕອງຫລັງຄວາມຕາຍຂອງຕົນ

“ຂອໃຫ້ຮ່າຍ ຮຣມະ ຈຶ່ງສໍາຫັບໜ້າ ແລ້ວເປົ້າຍນເສີ່ອນສະພານ” ພຣະເຈົ້າໂຄວຣມັນໄດ້ທຽງຂອ້ອງໃນຈາກີແລະຂອໃຫ້ຜູ້ສືບຕ່ອງຈາກພຣະອົງຄໍ່ປົກປົກຮ່າຍປາປຣາສາທໂລເລຍທີ່ພຣະອົງຄໍໄດ້ທຽງສ້າງຮູ່ປົກສັກຂອງພຣະຣາບືດາແລະພຣະຣາມາດາເອາໄວ້ ອັກທີ່ທີ່ນີ້ພຣະເຈົ້າຮາເຊນທວຣມັນໄດ້ທຽງນັນທີ່ກີໄວ້ທີ່ຈາກີ ແລະ ປຣາສາທແປຣູປ່ວ່າ “ຢ້າງກັນອ່າງຄູກຕ້ອງວ່າ ການອ້ອນວອນ ຄື່ອ ຄວາມຕາຍຂອງກົມ້ຕຣີຍີ ເພຣະ ການອ້ອນວອນຍ່ອມມີຈຸດມຸ່ງໝາຍທີ່ຄວາມສໍາເລົງເພີ່ມກວາມປຣາດນາຂອງຕົນເອງ ແຕ່ສິ່ງທີ່ໜ້າ ຂອ້ອງນັ້ນນອກເໜືອຈາກຄວາມຍິດຕິດທີ່ນີ້ຕ່ອງຮຣມະແລ້ວ ແລະມີເພີ່ມຮຣມະນີ້ເຖິ່ນໃນໄກ໌ກື່ອ ກຳອ້ອນວອນນີ້

เพื่อความเป็นอนดุที่เราควรพยายามแสวงหาให้ได้”

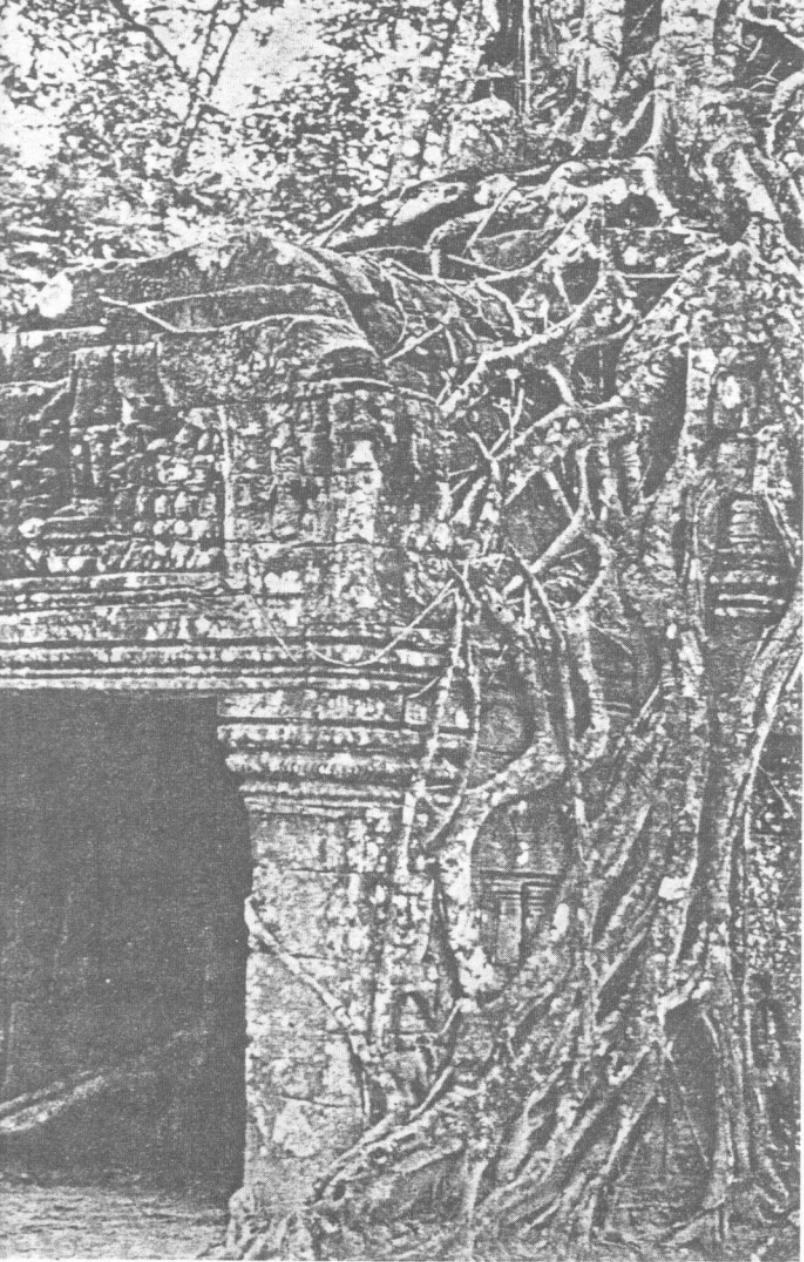
ธรรมะในที่นี้คืออะไร ธรรมะ ซึ่งจะสืบทอดต่อไปได้ก็โดยความมั่นใจว่าอนุสาวรีย์และการปฏิบัติอุทิศตนต่อลัทธินี้จะได้รับการรักษาไว้ต่อไป ข้อความของอาจารย์ชุดหนึ่งที่ไม่อาจนำมายังงานพิจารณาอย่างละเอียดในที่นี้ได้ซึ่งให้เห็นว่า ในอาจารย์ต่าง ๆ เหล่านี้ คำว่า “ธรรมะ” โดยพยัญชนะหมายถึง “กฎหมาย” หรือ “ศาสนा” รวมทั้งมีความหมายถึง “การสถาปนาพระราชนิยามสิทธิ์” หรือ “สถาบันอันศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อก่อให้เกิดอัชญาสิทธิ์นี้และประกันว่าจะรักษาให้คงอยู่ตลอดไป

ดังที่ได้กล่าวไว้ ในอาจารย์หลักหนึ่งข้างต้นแล้วว่า วิธีการเช่นนี้ เป็น “สะพาน” อย่างแท้จริงที่ด้านหนึ่งได้เชื่อมผู้สร้างไว้กับบรรพบุรุษ ซึ่งมีรูปสลักอุทิศถวายให้ และอีกด้านหนึ่งกับผู้สืบทอดเชือสายที่พระองค์ทรงฝากร่องให้ดูแลรักษาอนุสาวรีย์ของพระองค์และปฏิบัติบูชาลัทธิของราชสกุลด้วย

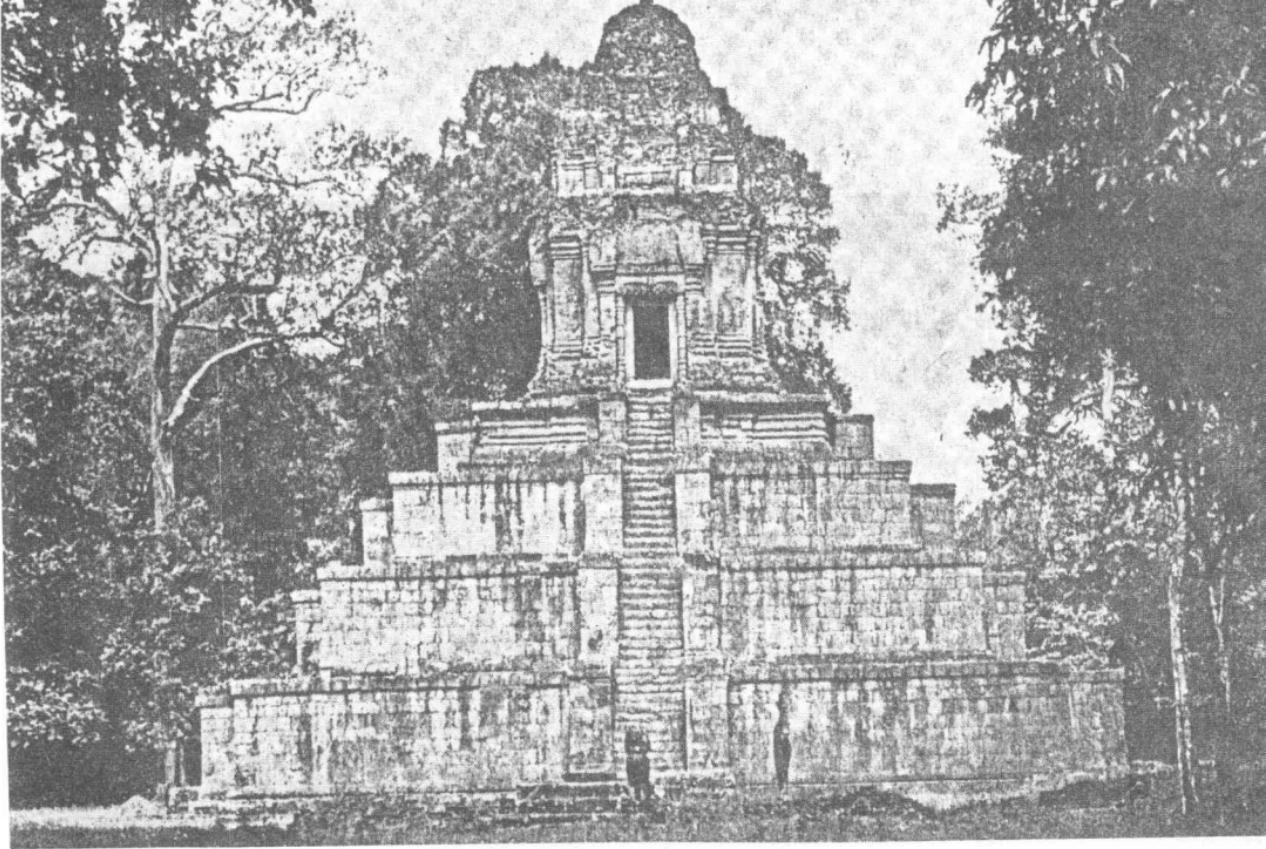
ในศาสนากลางอินเดีย รูปสลักต่าง ๆ ไม่สามารถจะนำมาบูชาได้จนกว่าจะได้มีการทำ “火หนีชีวิต” เสียก่อน นั่นก็คือการทำให้มีชีวิตด้วยวิญญาณของเทพเจ้า และพิธีกรรมที่ทำวายเพื่อให้มีชีวิตนี้ จะประกอบด้วยพิธีเบิกพระเนตรของรูปสลัก หรือ ของภาพที่สลักบนศิริลึงค์ โดยการทำพิธีที่เป็นสัญลักษณ์ด้วยการแทงด้วยเข็ม ในบางประเทศโดยเฉพาะในเชิง ประติมากรรมทางพุทธ-ศาสนาก็ถูกทำพิธี “ปลูก” ด้วยการบรรจุมนตร์สองสามคำจากคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ มาใส่ไว้ ณ ที่ฐานของรูปสลัก มนตร์เหล่านี้ถือเป็นตัวแทนขององค์พระพุทธเจ้า ซึ่งพระบรมธาตุของพระองค์จะบรรจุไว้ในสูญปynnada ใหญ่

เราทราบแล้วว่าในประเทศไทยกัมพูชานั้น บรรดaruปสลักของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นถือว่ามี “สาระ” ของคน ๆ นั้นก็คือ “หลักการของชีวิต” และเมื่อความตายมาเอาหลักการนี้ออกจากร่างกายแล้ว จะทำอย่างไรให้รูปเหล่านี้คงมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ เมื่อก่อนยุคทริย์ทรงสร้างruปสลักหินอุทิศให้แก่บุคคลบางคนที่ตายไปแล้ว จะต้องมีพิธีกรรมนำงอย่างที่พระองค์สามารถปลูกฝังชีวิตให้กับรูปเป็นชั่งถือเป็นส่วนสำคัญของลัทธินี้ ชาวชาวนะหนองหลักมีพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์การปลูกวิญญาณของรูปสลักหลังจากที่บุคคลตายไปแล้ว<sup>16</sup> ขั้นสุดท้ายในพิธีกรรมนี้ก็คือการทำพิธีประดิษฐานรูปสลักในสุสาน หรือกล่าวให้ถูกต้องกว่าคือ เทวสถานที่เป็นสุสาน

เราต้องระลึกไว้เสมอว่า ในประเทศไทยเดียวกับความคิดทางศาสนาได้มีส่วนอย่างสำคัญในการฟื้นฟูความคิดทางศาสนาให้แก่ชาวเขมร เช่นเดียวกับชาวและนาหลินน สุสาน (ถ้าหากจะมีแผนการเพาซ์และการทึบเต้าไปในน้ำ) มิได้มีความหมายเช่นเดียวกับวัฒนธรรมทางตะวันตก ข้าพเจ้าขออ้างถึงจาเร็ก พอล ஸูป แห่งหนึ่งในหนังสือของปอล มูส (Paul Mus) ที่เกี่ยวกับโบราณสถานในบริมนพุทธิว่า “ที่อยู่เบื้องหน้าเราก็อสุสาน ซึ่งความเป็นจริงแล้วเป็นวัดด้วย นี่คือสุสานที่เป็นศาสนสถาน...สุสานนี้มิได้กลายเป็นที่พำนักของผู้ตาย มากไปกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมใหม่ ซึ่งแทนที่ศพซึ่งเน่าเปื่อยพุพังได้ของ “มนุษย์ของจักรวาล” ซึ่งวิญญาณของผู้ล่วงลับนั้นจะมีชีวิตและยึดการดำรงอยู่ของตนต่อไป ศาสนสถานจึงเป็นเสมือนร่างใหม่ เป็นร่างทางสถาปัตยกรรม อันอาจจะคิดได้ว่าเป็นบ้านของผู้ตายแต่เป็นในทำนองเดียวกับที่ร่างกายของเขากลายอาศัยอยู่ในขณะที่ยังมีชีวิตเท่านั้น”



ภาพที่ 5 ปราสาทคาดोสมที่ปักกลุ่มด้วยรากไม้ “ต้นไทรคือผู้ปกครองเมืองพระนครในปัจจุบันทั่วทั้งพระราชวังและหนีอเทวสถานค่าງฯ ซึ่งมันชอนไชให้แยกสลายด้วยความอดทน ทุกหนทุกแห่งมันคลื่นกิ่งก้านที่เรียบสีซีด และแผ่หลังคาใบไม้” - ปีแอร์ โอดี้



ภาพที่ ๖ ปักนีจักรง เทวสถานทรงปีรานมิดตามแบบฉบับสร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 947  
บนฐานสูงเป็นชั้นที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป และมีขั้นบันไดที่ลดหลั่นเหมือนกัน  
ทั้งในด้านจำนวนและความสูง

นี้เป็นจินตภาพที่ตรงกันพอดีกับรูปอนุสรณ์ที่สลักชึ้นก็คือ ความเหมือนที่จำลองไว้ในหิน “กายพิพย์” นี้ซึ่งมีความเชื่อเดียวกับ ถุป “สุสานที่มีชีวิตอยู่ภายในนั้น” จะถูกทำให้มีชีวิต เช่นเดียวกับ ประติมากรรมด้วยธรรมะของกษัตริย์องค์ก่อน

บทบาทที่สำคัญอย่างขาดไม่ได้ของประติมากรรมเหล่านี้ อธิบายได้ว่า ทำไม่กษัตริย์ และบุคคลสำคัญของเมืองที่ต้องเอาใจ ใส่ทางลักษณะกันว่าลักษณะของรูปสลักเหล่านี้จะมีการถือปฏิบัติ กันสืบไป ทั้งยังเป็นคำอธิบายถึงสาเหตุที่ว่าเหตุใดประติมากรรม เหล่านี้จึงถูกประดิษฐานไว้ในสิ่งก่อสร้างที่มีความคงทนถาวร อย่างยิ่ง เช่นเดียวกับพิธีกรรมที่บรรหาร และการสาดอ่อนวนร้อง ขอต่อบุตรหลานให้สืบต่อพิธีกรรมนี้ต่อไป

ลักษณะ—ราชาก หรือเทพเจ้า—กษัตริย์ (God-king) มีความ สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความเชื่อที่ข้าพเจ้าเพิ่งกล่าวถึง ในอาณา จักรที่ได้รับอิทธิพลชนเผ่าในอินโดจีนและอินโดเนเซีย ลักษณ์คู โดย เนพะที่เน้นการนับถือพระศิริ นักจะเห็นแนวโน้มที่ปรากฏอยู่แล้ว ในประเทศอินเดีย และได้พัฒนามาเป็นลักษณะการเคารพนุชาภกษัตริย์ สาระของความเป็นกษัตริย์หรือดังที่กล่าวถึงในคัมภีร์หลายเล่มว่า “อัตตาส่วนใน” เชือกันว่าสถิตอยู่ภายในศิวลึงค์ ซึ่งตั้งอยู่บนฐาน เป็นชั้น ณ ศูนย์กลางของเมืองซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของโลกด้วย ศิวลึงค์ที่ศักดิ์สิทธินี้เป็นเสมือนหลักของเมืองเชื่อว่าได้รับมาจาก พระศิริ โดยผ่านสื่อที่เชื่อมระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์คือ นักบวชพราหมณ์ผู้ซึ่งจะเป็นผู้มอบให้แก่กษัตริย์พระองค์แรกของ ราชวงศ์ ความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างกษัตริย์และพระเจ้าโดยผ่าน ตัวกลางคือพราหมณ์นั้น เกิดขึ้นบนภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งตั้งอยู่

## ๗ สุนย์กลางของเมืองหลวง<sup>17</sup>

ในประเทศไทย กิจกรรมทางศาสนาคริสต์ที่สำคัญที่สุดคือการร่วมบันดาลใจและสืบทอดภารกิจของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 กษัตริย์พระองค์แรกของราชวงศ์พระนารายณ์ที่ 9 ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ได้ทรงสถาปนาลักษณะเดียวกันนี้ ณ ยอดเขาพนมกุเลน เราการามเพียงว่าผู้ที่สืบทอดจากพระองค์คือพระเจ้าอินทรธรรมัน ได้ทรงสถาปนาลักษณะเดียวกันนี้ที่ปราสาทนาโกง โดยพระนามอินทร์เรศวร ผู้สร้างศาสนสถานหลังแรกของเมืองพระนครคือพระเจ้ายโสธรมันกี ได้ทรงประดิษฐานลักษณะเดียวกันนี้ ณ ยอดปราสาทพนมนาเกิงศูนย์กลางของนคร ด้วยพระนามยโสธรเรศวร เมื่อปี พ.ศ. 900 เทวรชนนี้ถูกย้ายไปยังเกาะเกร์ราชธานีที่อยู่สั้นในปี พ.ศ. 921 โดยพระเจ้าชัยธรรมันที่ 4 เทพประจำชาติดองค์นี้ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดพระปรงค์องค์กลางหลังใหญ่เมื่อเรียกกันว่า กันรเต็ง ชัตต ตะราชยะ “เจ้าแห่งจักรวาลผู้ทรงกษัตริยภาพ” หลังจากที่เทเวราชน์ได้ถูกย้ายกลับไปยังเมืองพระนครก็ได้ถูกนำมาประดิษฐานไว้บนปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งได้สร้างขึ้นที่โดยเฉพาะในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 11 ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 11 ปราสาทนาปวนได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่เก็บศิวลึงค์ของคำอันเป็นที่บรรจุ “อัตตาส่วนใน” ของพระเจ้าอุทัยที่ด้วยธรรมันที่ 2 ไว้ หลังจากการรับพุทธศาสนาเข้ามาในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 12 แล้ว เทเวราชก์ได้ลี้ภัยศิวลึงค์ และได้เข้าไปอยู่ในพระพุทธรูปแทนพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ได้ทรงสร้างปราสาทนาปวนเพื่อเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธราช ณ ศูนย์กลางของเมืองพระนครหลวงซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่ด้วยความวิริยะอุตสาหะของพระองค์เอง

จากหลักฐานทั้งหมดนี้ ดูจะเป็นการปลดภัยที่จะกล่าวว่า กษัตริย์องค์ที่ทรงเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของกัมพูชาโบราณ ทรงเป็นผู้ที่บรรดาศาสนสถานกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดและศาสนสถานทั้งหลายที่สร้างในรูปของกูเรอาได้ถูกสร้างขึ้นเพื่ออุทิศให้พระองค์ บนยอดของกูเรอาซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ ศูนย์กลางของเมือง เท่า ๆ กับที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาลกษัตริย์จะทรงเข้าไปร่วมกับรูปสลักที่ศักดิ์-สิทธิ์ของพระองค์เพื่อสามารถติดต่อกับโลกของปวงเทพเจ้าได้

ศาสนสถานของชาติก็เป็นศาสนสถานส่วนพระองค์ของกษัตริย์ด้วย ซึ่งทรงสร้างขึ้นเองระหว่างที่ยังทรงมีชีวิตอยู่ เมื่อเดี๋ยว สวรรคตแล้ว พระอฐิที่เหลือของพระองค์หรือพระบรมศพที่เน่าเปื่อย จะถูกฝังเก็บไว้ในนั้นเพื่อให้ชีวิตแก่รูปสลักและเพื่อประทานรูปสลักที่มีชีวิตแต่ลักษณะของพระองค์ ปราสาทจะกลายเป็นสุสานของพระองค์ ขณะที่ผู้สืบท่องจากพระองค์จะสร้างศาสนสถานอื่น ๆ อีกแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่เก็บเทวะ-ราชา อย่างน้อยนี่ก็เป็นคำนของกรณี-กิตาบทฤณี แต่ในความจริงเพียงผู้ปกคลองเขมรที่มีอำนาจมากที่สุดเท่านั้น ที่จะสามารถสร้างศาสนสถานเหล่านี้ ที่แม้แต่ทุกวันนี้ยังเป็นความภาคภูมิใจของราชธานีโบราณ กษัตริย์ที่ทรงกรองราชย์เพียงชั่วเวลาสั้น ๆ หรือที่มีปัญหาเรื่องความเกี่ยวกับการปฏิ-รัติ มักจะไม่มีเวลาหรือกำลังที่จะสร้างศาสนสถานเพื่อประดิษฐานเทวะ-ราชาหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สุสานของพระองค์เองได้

นครวัดอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสนสถานด้วยพระวิษณุ แต่พระวิษณุที่บูชา กันในประเทศไทยกัมพูชา มิใช่พระวิษณุเทพเจ้าโบราณ หรือพระวิษณุในอวตารอื่นใดที่รู้จักกันตามประเพณี หากคือพระเจ้าสูริยารัมนันที่ 2 เองที่ทรงแสดงพระองค์เป็นพระวิษณุซึ่งหลัง

จากส่วนรคดแล้ว จะเสด็จสถิตรวมอยู่ในพระวิชัยและอยู่ในสุสานที่ได้รับการตกแต่งอย่างสวยงามด้วยภาพของนางอัปสรที่อ่อนช้อยเหมือนกับพระวิชัยที่ประทับอยู่ในพระราชวัง ณ สรวงสวรรค์นั้นเอง

ในร่างของมุขย์ กษัตริย์จะประทับอยู่ในพระราชวังที่สร้างด้วยไม้และวัสดุเบา ๆ ลื่น ๆ แต่ในร่างของพระเจ้า พระองค์จะประทับอยู่ในพระราชวังที่สร้างด้วยหินกับศาสนสถานเขมรขนาดใหญ่ ๆ มิได้เป็นผลิตผลของความศรัทธาของประชาชนทั่ว ๆ ไปเหมือนกับโบสถวิหารของโลกตะวันตก แต่ส่วนใหญ่จะถูกสร้างขึ้นเพื่อนุชาพระมหาชนกตรี และข้าราชบริพารของพระองค์ซึ่งได้รับการยกให้อัญเชิญรูปของเทพในศาสนา Hintha หรือศาสนาพุทธ จะเป็นความผิดอย่างหนักที่เดียวที่จะคิดว่าศาสนสถานเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับวัดหรือเจดีย์ในสมัยใหม่ ถ้าหากประชาชนจะได้รับอนุญาตให้เข้าไปในบางครั้งในโอกาสสำคัญ ๆ พากเขาเก็บได้มาเพื่อสวัสดิ์อันหวานหรือสังเวยเพื่อขอความกรุณาจากเทพเจ้า แต่เมื่อจะเข้ามารกราบกราบต่อเบื้องพระพักตร์ของรูปสลักของเทเว-ราชา หรือพุทธะ-ราชา หรือรูปบุพนนางชั้นสูงที่ได้ยกขึ้นเป็นเทพแล้ว

พุทธศาสนานิกายพุทธานันดามหานิกาย ซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อที่คัดค้านอัตตาของปัจจ眼บุคคล และจนถึงขนาดปฏิเสธการมีอยู่ของอัตตาด้วยซ้ำ ย่อมไม่มีผลเป็นอันออกจากการได้ทำลายความรุ่งเรืองของลัทธิความเชื่อของชนชั้นสูงซึ่งสามารถรวมกลุ่มประชาชนเพียงเพื่อนิจดีประسنก์จะบุชาเทเว-ราชาและหัวหน้าที่ยิ่งใหญ่ของตน บางที่นี่อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งของการเสื่อมอย่างรวดเร็วของอาณาจักรเขมรในคริสต์ศตวรรษที่ 13-14 ที่ได้นับแต่เวลาที่กษัตริย์ทรงหยุดความเชื่อที่ว่าพระองค์คือพระศิริที่เสด็จลงสู่พื้นโลก หรือทรงเป็นพระ

พุทธเจ้าที่ยังทรงมีชีวิตอยู่ เช่น พระเจ้าชัยวรรมนันที่ 7 กษัตริย์ก็ทรงหนดอمانาจในการบันดาลใจความเลื่อมใสทางศาสนาอันสูงสุด ซึ่งส่งให้พระองค์เป็นผู้ปักธงที่มีอำนาจเช่นนั้นไปด้วย การถูกทำลายจากความเชื่อในพุทธศาสนาแบบลังกาทำให้พระราชาหักดิ่ง กษัตริย์ลดน้อยลง และพระราชาอ่านาจในทางโลกก็สลายไป ลักษิเทวะ-ราชากลับถูกทุบตีงลงจากหิ้งบุชาและนี้คือช่วงระยะเวลาที่เป็นแคนตนชัยาทั้งของเทพเจ้าและของบรรดาภิกษุตริย์

อย่างไรก็ตามความเชื่อในลักษิบุชาบุคคลได้หยั่งรากลึกลงในราชสำนักมาก จนกระทั่งเมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาได้กลามมาเป็นศาสนาทางราชการ พุทธศาสนาที่ยังยอมอ่อนข้อให้แก่อิทธิพลอันมหัศจรรย์ของลักษินี้ และแม้แต่ปัจจุบันก็ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ ในวัดพระเก้าที่เมืองพนมเปญ ซึ่งเป็นที่รักกันดีในหมู่ชาวตะวันออกในนามของวัดเงิน ที่เชิงของฐานจะมีพระพุทธรูปยืนทำด้วยทองคำ ประดับประดาด้วยเพชร สำหรับนักท่องเที่ยวที่ไม่ได้มีความรู้แล้วจะดูเหมือนพระพุทธรูปอื่น ๆ ที่เห็นทั่วไปแม้ว่าจะดูมีค่ามากกว่าที่ตาม แต่ถ้าหากเราดำเนินกิจได้ว่า พระพุทธรูปองค์นั้นทำขึ้นมาจาก การหลอมเครื่องถังนิมพินพารณ์ของพระเจ้าโนรดมและขนาดส่วนสัดจะเท่ากันพอดีกับกษัตริย์ในพระบรมโกศ เราคงจะต้องยอมรับว่า พระพุทธรูปองค์นี้มีความเกี่ยวเนื่องกับรูปสลักของกัมารเต็ง ชาตต ที่อยู่ในปราสาทโบโรราของเมืองพระนครหลวงด้วย

## บทที่ 4

### ศาสนสถาน หรือสุสาน

ในบทก่อน เราได้ตรวจสอบหลักฐานเพื่อพิสูจน์ว่า รูปสลักที่  
ถูกทำให้มีชีวิตของนายคริย์เบนร์ในร่างของเทพเจ้าจะถูกนำไปเก็บไว้  
ในศาสนสถาน และที่จริงแล้วกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของเมืองพระนคร  
ทรงสร้างศาสนสถานต่างๆ ก็เพื่อเก็บรูปของพระองค์ และเพื่อให้  
ลักษณะเด่นนี้คงอยู่สืบไป

นักวิชาการได้ถกเถียงกันในประเด็นวิชาการมาเป็นเวลานาน  
ในช่วงแรกของศตวรรษนี้ว่า โบราณสถานเหล่านี้ควรจะเรียกว่า  
ศาสนสถานหรือสุสานดี ในเมืองต้นก็เห็นกันว่าโบราณสถาน  
ต่างๆ นี้ คือ ศาสนสถาน

ในปี ก.ศ. 1933 นายชอง ปรซิลุสกี (Jean Przyłuski) ได้  
เสนอข้อสมมติฐานที่คู่เหมือนจะกล้าหาญมากในขณะนั้นว่า นครวัด  
คือสุสานของพระเจ้าสูรยารัมันที่ 2<sup>18</sup> โดยมีหลักจากความจริง  
ที่ว่า สิ่งก่อสร้างแห่งนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกแทนที่จะหันหน้า

ไปทางทิศตะวันออกเนื่องจากสถานะของเขมรองค่อนๆ นอกจากนี้เรื่องราวที่สลักของภาพสลักนูนตามระเบียงยาวของระเบียงชั้นที่ 2 ก็ดำเนินเรื่องตามทิศทางตามประเพณีของบ้านคพ คือหันด้านซ้ายมือไปยังศาสนสถาน นายประชีลุสกีสรุปว่า นครวัดเป็นโบราณสถานที่แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากโบราณสถานอื่นๆ นครวัดมีใช่เทวสถานที่ประกอบพิธีของเทพองค์ใดองค์หนึ่ง อันเป็นพิธีกรรมมงคลซึ่งต้องใช้การเวียนทักษิณารรต แต่เป็นสุสานที่ผู้ตายจะได้รับเกียรติด้วยพิธีที่เกี่ยวกับคพ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีอวมงคล จะต้องเวียนอุตรารรต

ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีนี้ มิใช่ เพราะข้าพเจ้าปฏิเสธที่จะเชื่อว่า นครวัดมีความสำคัญเกี่ยวกับพิธีคพ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เมื่อข้าพเจ้าเองก็ยอมรับมาเป็นเวลา 20 ปีแล้ว แต่ข้าพเจ้าปฏิเสธที่จะยอมรับว่า นครวัดเป็นศาสนสถานที่แตกต่างโดยขั้นพื้นฐานจากโบราณสถานอื่นๆ ของเขมร ในปี ก.ศ. 1933 ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ว่า

ลังที่เราเห็นอยู่นี้ มิใช่เป็นทิศทางของอาคารซึ่งส่อไปในทางพิธีคพ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดและวางผังทางสถาปัตยกรรมที่เป็นที่ทราบกันดีว่า ไม่สามารถหมายถึงลังอื่นใด ได้นอกจากเทวสถานถ้าหากเราคิดถึงคำว่า “เทวสถาน” เข่นเดียวกับที่ข้าพเจ้าคิดคือนิใช้เป็นสถานที่สำหรับมัตการ แต่เป็นที่ประทับของพระเจ้า การปฏิเสธการเรียกนครวัดเช่นนี้ ก็คือการปฏิเสธหลักฐานนั้นเอง

ข้าพเจ้ายอมรับว่า การที่โบราณสถานแห่งนี้เป็นที่บรรจุอธิบดีและอัจฉริยะของกษัตริย์ ย่อมเป็นข้ออธิบายว่าเหตุใดโบราณสถานนี้จึงหันหน้าไปทางทิศตะวันตก แต่ข้าพเจ้าปฏิเสธที่จะเชื่อว่า นครวัดเป็นเพียงสุสานแห่งหนึ่ง เนื่องจากข้อมูลของชาวจีน นครวัดจะเป็นสุสานก็

เฉพาะในแห่งที่เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หลังเด็จสวรรคตแล้ว แห่งนือหากษัตริย์แห่ง “สหกัญญาธรรม” ผู้ประอภัยสืบต่อพระชนม์สักานที่แห่งนี้จึงเป็นที่อยู่ของกษัตริย์เอมรในรูปของพระราชนั่นบนสวรรค์ ซึ่งทรงศูนย์กลางของพระราชนั่นจะประดิษฐานเทวะปัจจุบันเป็นรูปของกษัตริย์เอง ซึ่งถูกถือว่าคือเทวะเจ้าองค์นั้น

ปัญหาเกิดขึ้นกับคำตามที่ว่า ได้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระศพของกษัตริย์หลังสวรรคตแล้วอย่างไรบ้าง แม่นอนถ้าหากว่าศพโดยทั่วไปรวมทั้งพระบรมศพจะถูกเผาและนำอัจฉริยะไปในรูปทึ้งลงในแม่น้ำหรือทะเลดังประเพณีที่ประเพศกันในประเทศอินเดียทุกวันนี้ ก็จะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเลยที่จะเรียกโนราณสถานแห่งนี้ว่า สุสาน เต็ถ้าหากศพถูกบรรจุไว้หรือถ้าเป็นดังเช่นในกัมพูชาปัจจุบัน หรือประเทศไทยปัจจุบันแล้วก็จะมีการเก็บอธิชีเว้าไว้ในโถศพหลังจากเผาแล้ว และนำโถคนนี้ไปบรรจุในเจดีย์อีกทีหนึ่ง ก็จะเป็นการถูกต้องที่จะตั้งคำถามว่า โนราณสถานบางแห่งก็มีได้ใช่เป็นที่เก็บรักษาอธิชีของกษัตริย์และเจ้าชายต่างๆ หรือหรือ

น่าเสียดายที่เราไม่มีหลักฐานจากจีนเกี่ยวกับปัญหารื่องศพนี้ให้ศึกษามากนัก ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 13 จู ตา กวน เจียนบันทึกไว้ว่า “ผู้ปกครองจะถูกบรรจุอยู่ในปรางค์องค์หนึ่ง แต่ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่าเขาฝังพระบรมศพหรือฝังเฉพาะพระบรมอธิเท่านั้น”

โดยคร้ายอีกที่โนราณสถานหั้งหลายของเมืองพระนครล้วนแต่ถูกทำลายจนหมดสิ้น จากการลอบบุดดันในช่วงใดช่วงหนึ่ง บรรดาบุคคลรุ่มได้เว้นแต่โนราณสถานสักแห่งเดียว พวคนี้ไม่ลังเลใจที่จะทุบบรรดaruปการพ บุดเป็นคูหาที่นักก่อนเดียวนาคนหินมา เพื่อกัน

หา “สมบัติ” ซึ่งถูกฝังอยู่ในหลุมลึก ภายใต้ศาสนสถานองค์กกลาง  
ในกลุ่มพระปรางค์ บ้างก็ทุบยอดของพระปรางค์ทิ้งเพื่อหาสมบัติที่  
ซ่อนอยู่บนยอดปรางค์ ดังนั้นจึงทำให้เป็นเรื่องยากมากที่จะทราบได้ว่า ได้มีพิธีการเก็บซ่อนอะไรไว้บ้าง ในช่องที่ทำซ่อนไว้เป็นกรุรูปกรวยทำด้วยหินซึ่งพับตามชากโภรัณสถาน โดยเฉพาะไม่รู้ว่ากรุอันไหนบ้างเคยบรรจุศพไว้ ได้มีการค้นพบเศษชิ้นส่วนของทองคำ พลอยที่ยังไม่ได้เจียรนัย พวกรักษาต่าง ๆ \* เป็นจำนวนมากอยู่ตามชากโภรัณสถาน แต่ไม่เคยพบสิ่งของเหล่านี้ในที่อยู่เดิม ตรงกรุที่นิทีกลวงอยู่เลย

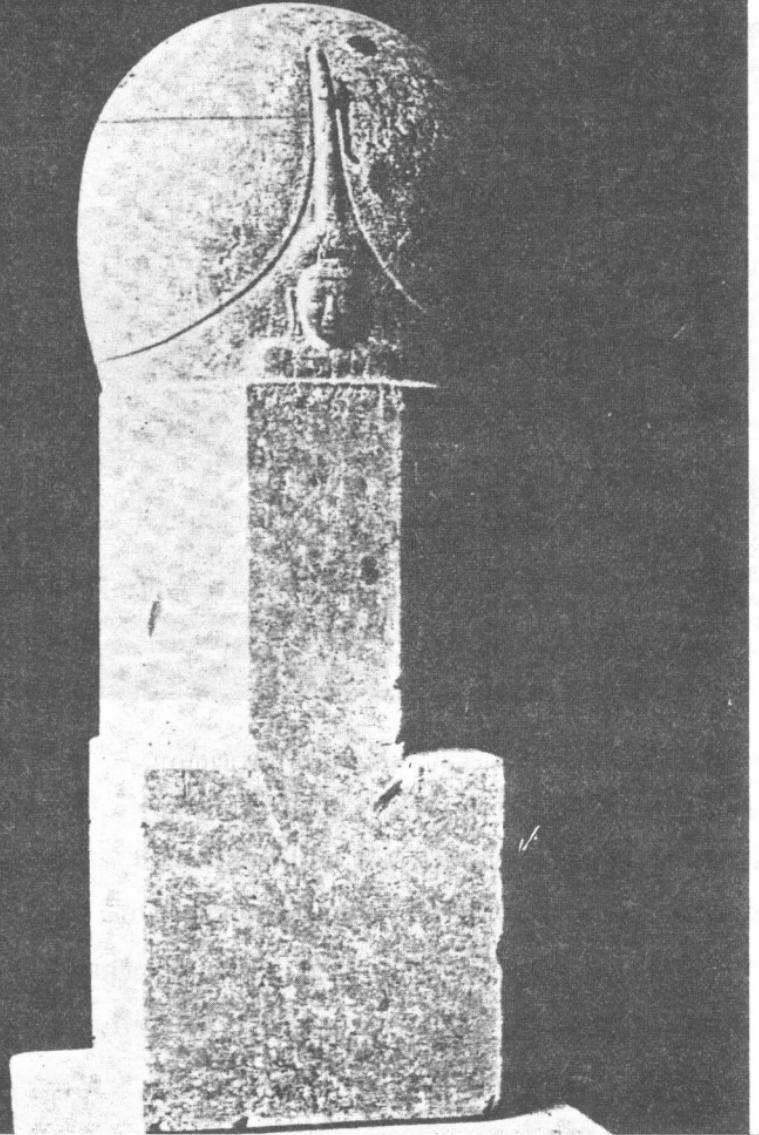
ในประเทศไทยมีวิธีการเก็บศพอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งคล้ายกับประเพณีสมัยก่อนศาสนา Hindoo ซึ่งยังคงปฏิบัติต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องสุดของสมัยอินเดีย-ชา瓦 (Indo-Javanese) วิธีการเช่นนี้ทำกันเป็นประเพณีด้วย ได้มีการขุดพบอ่างเป็นรูปปะยางนและรูปไป๋หลายแห่ง ในตอนแรกคิดกันว่าเป็นอ่างอาบน้ำ แต่ต่อมาพบว่าคือโลงหิน ลักษณะของโลงศพสองใบที่ข้าพเจ้าได้รายละเอียดมาพบว่า ในหนึ่งมีรูเจาะเป็นทางออกที่ก้นอ่าง อีกใบหนึ่งมีลวดลายตกแต่งภายนอกเป็นรูปหัวกะโหลกพิงอยู่บนรูปพระจันทร์เสี้ยวหลากรูป อ่างทั้งสองใบมีขนาดและรูปร่างคล้ายกัน ในหนึ่งมีขนาด  $1.78 \times .87 \times .80$  เมตร อีกใบหนึ่งมีขนาด  $1.87 \times 1.08 \times .78$  เมตร

เมื่อไม่นานมานี้ผู้ที่ทำงานอนุรักษ์โบราณสถานที่นิครวดได้  
บุดพบหินศพถึง 12 ใบ ในหนึ่งพบที่ปราสาทบันทายสำหรับ มีสภาพ  
สมบูรณ์พร้อมฝ้าปิดทุกใบ พื้นล่างยังดีอยู่ ยกเว้นใบเดียวจะมีรู  
เจาะเป็นทางทะลุที่ก้น เหนือหินศพของชาว

\*พิธีธรรมชาตินี้กำเนิดจากสะเก็ตดาว มักเป็นสีเขียวแก่สี



ภาพที่ 7 ปราสาทนาปวนกำลังได้รับการบูรณะจากกองส่วนรักษาโบราณสถาน  
เทวสถานทรงปิรามิดนี้ สร้างขึ้นในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 11 เพื่อเป็น<sup>ที่ประดิษฐานศิวลึงค์ทองคำ ซึ่งเป็นศัลตนาของสาระแห่งราชอำนาจของพระ-</sup>  
<sup>เจ้าอุทัยทิตยารมณ์ แกนภายในและเทวสถานทรงปิรามิดพังทั้งหมด เหลือ</sup>  
<sup>เพียงกองชากรักษาทั้งหมด</sup>



ภาพที่ 8 มนูหลึงค์, พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพนมเปญ, ลักษณะเทเว-ราชา  
ซึ่ง “สาระแห่งพระราชอำนาจ” ของนายศรีจะสติตดอยู่ในศิวลึงค์ซึ่งอยู่ภายใน  
เทวสถานทรงปีรามิดศูนย์กลางของราชธานี พระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 เป็นผู้ทรง  
นำลักษณะขึ้นมาเมื่อคริสตศศตวรรษที่ 9 และต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเข้ามา เทเว-  
ราชาถูกกล่าวเป็นรูปปั้นนายศรีในลักษณะพระพุทธรูป

โลงศพทุกใบเมื่อพับนั้นล้วนแต่ร่วงเปล่า และไม่มีสักใบเดียวที่พับในที่ตั้งเดิม ทุกใบถูกเคลื่อนย้ายทั้งลีน เมมเบรที่พับที่พนมบากึง และที่นั่นกรวดที่ขุดได้ระหว่างการขุดคันประสาทของค์กลางก็ได้ถูกเคลื่อนย้ายและแตกต้องโดยพวกขุดหาสามบัดดี้แล้ว

บางที่อาจจะเป็นโลงหินอย่างเดียวกับอ่างของชาว เมว่าส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็กและดูไม่เหมาะสมที่จะบรรจุศพ แต่เราควรจะคำนึงถึงว่า ความจุขนาดนี้ไม่แตกต่างไปจากโ哥ศที่ใช้บรรจุศพของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ของกัมพูชาและสยามในท่าคุกเข่า เท่าที่พับ โ哥ศเหล่านั้นมีขนาดสูง 1.20 เมตร และมีเส้นผ่าศูนย์กลางเพียง 60 เซนติเมตรเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นรูปร่างทั่วๆ ไปของอ่างเหล่านี้โดยเฉพาะใบที่มีฝาปิดสมบูรณ์ ทำให้เราคิดถึงรูปร่างของโลงศพชนิดที่มีฝาปิดในรูปปิรามิดของกัมพูชาและของสยามอีกด้วย การตกแต่งด้วยหน้าของราหูที่ปากของรูทางออกที่ก้นมิใช่เป็นความคล้ายคลึงเพียงประการเดียวของโลงหินและโลงดงกล่าว

รูที่เจาะทะลุก้นช่องเรางพบที่โลงทุกใบที่ยังมีพื้นคงจะเป็นทางให้ลงองน้ำเหลืองที่ออกจากศพที่ตายใหม่ๆ เมมอนกับในโ哥ศและหินศพที่ใช้กันในเขมรและสยามทุกวันนี้ที่ใช้เล็บศพไว้ก่อนพิธีเผารด้านบนของหินใบเดียวที่ฝาปิดยังอยู่อาจจะใช้สำหรับเป็นที่ระบายแก๊ส หรือเป็นที่สอดสายสิญจน์หรือผ้าขาวที่ยังคงใช้กันอยู่ในพิธีศพทุกวันนี้ เพื่อเป็นเครื่องหมายของการเชื่อมโยงระหว่างผู้ตายและผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้นเมื่ออาศัยแนวเทียบกับประเพณีศพในปัจจุบันเรอาจคิดได้ว่าโลงศพเหล่านี้อาจจะใช้เพื่อทำศพให้แห้ง และเมื่อศพแห้งแล้วก็จะนำไปเผา ส่วนที่ถ้าก็จะนำไปเก็บรวนกันในที่

เก็บอธิ โลงশพก็อาจจะถูกฝังไว้ในเทวลาลัยสุสานที่อุทิศให้แก่ผู้ด้วยเนื่องจากไม่มีที่ที่เหมาะสมกว่าที่จะเก็บรักษาสิ่งของที่เกี่ยวกับผู้ด้วย

ความเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ หินเหล่านี้อาจถูกสร้างขึ้นเพื่อบรรจุศพที่แห้งแล้ว ส่วนรูที่ฝาและที่ฐานจะทำไว้เพื่อการชำรุดซึ่งเป็นบางครั้งบางคราว นี่เป็นพิธีกรรมที่บังคับมืออยู่ในประเทศไทย ปัจจุบัน โดยการหลังน้ำรดโภศพที่บรรจุศพพระ หรือเชื้อพระวงศ์ ไม่ว่าพิศพในเบญจารักษ์ทำกันอย่างไร เรายกกรณีได้ว่าโลหินเหล่านี้มักจะถูกฝังอยู่ในโบราณสถาน ทั้งนี้มิได้ตัดสิ่งที่อาจเป็นไปได้ว่าในโบราณสถานแห่งอื่นๆ อังการก็อาจจะถูกฝังไว้ที่ฐานของรูปสลักเนื่องจากในเบนร เราชะบุโลหินก็เฉพาะตามเทวสถานขนาดใหญ่เพียง 2-3 แห่งเท่านั้น

เราต้องสรุปว่า โบราณสถานที่มีอายุดั้งเดิมสัญพระเจ้าชัยวรร มันที่ 7 ลงมาเป็นทั้งศาสนสถานและสุสานเนื่องจากเป็นที่เก็บเทวรูป ต่างๆ ด้วย และเมื่อว่าลักษณะที่ถือปฏิบัติกันจะเป็นพิศพ ในเบญจพิธีที่ทำอุทิศให้ผู้ด้วย แต่ก็เป็นพิธีของเทพเจ้าด้วย เนื่องจากรูปสลักบูชาเป็นเทวรูปและรูปพระโพธิสัตว์ นครวัดเป็นที่พำนักระลังสุดท้ายของมนุษย์ ผู้ซึ่งได้อภิสิทธิ์บางอย่างจากเทพเจ้าในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ และเมื่อตาย ความตายก็ได้เปลี่ยนเขาให้เป็นเทพเจ้าไปด้วย นครวัดจึงเป็น “เทวสถานที่เป็นสุสาน”

## บทที่ 5

### ระบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม

นับแต่ครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสโบราณสถานเมืองพระนคร เมื่อปี ก.ศ. 1912 ข้าพเจ้าสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความหมาย เชิงสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเหล่านี้ สถาปนิกชาวเยนรดูเหมือน จะอาศัยแนวคิดที่ในขณะนั้นเราเพียงเพิ่งเริ่มจะเข้าใจกัน

นับแต่นั้นมา งานวิจัยได้ช่วยทำให้เราเข้าใจว่า ระบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของเยนรโนราณได้สะท้อนถึงความเชื่อ ในความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างจักรวาลกับโลก ได้อย่างไร ข้อความต่อไปนี้คือสิ่งที่ศาสตราจารย์ โรเบิร์ต วอน ไฮน์ เกลด์เรน (Robert von Heine Geldern) ได้เขียนไว้ในบทความที่ดีมากเรื่อง หนึ่งคือ “*Weltbild und Bauform in Südostasien*”,<sup>19</sup> ว่า

อิทธิพลของความเชื่อในระบบอัตลักษณ์ที่สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ภูมิภาคอินโดจีนและอินโดนีเซียได้มีนักประชัญญาท่านกล่าวถึงไว้แล้ว แต่ในแง่ความสำคัญอย่างแท้จริงในฐานะที่ความเชื่อนี้มี

ต่อแรงบันดาลใจแก่สถาปัตยกรรมของอาณาจักรอินดู ยังไม่เป็นที่ทราบนักกันโดยสมบูรณ์ ความสัมพันธ์นี้พื้นฐานมาจากโลกธรรมนี้ที่มีกำเนิดมาจากการโลกตะวันออกสมัยโบราณคือ ความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์เชิงไสยศาสตร์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องความหว่างโลกของมนุษย์กับจักรภพ ระหว่างสิ่งที่ปรากฏในโลกมนุษย์ ในด้านหนึ่งกับทิศและกลุ่มความต่างๆ ตามความเชื่อนี้ชาติต่างๆ สืบทอดพิชิตให้ โลก อะวะยะของร่างกาย อัตตา เทศุการณ์ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น อายุ เพศ ความสมดุล ต้นหาราคำ การกิจกรรมทางสรรพสิ่งเหล่านี้ล้วนมีที่ชึ้นถูกกำหนดไว้แล้วในจักรวาลทั้งสิ้น และถูกควบคุมโดยอิทธิพลของดวงดาว ด้วยเหตุดังนี้ทำให้สิ่งของแต่ละสิ่งมี “สถานะทางไสยศาสตร์” ของตนในโครงสร้างของจักรวาลและมี “จังหวะเวลาทางไสยศาสตร์” ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของความเคราะห์ต่างๆ มนุษยชาติยอมอยู่ภายใต้การควบคุมของพลังแห่งจักรวาลตลอดไป แนวคิดนี้ถูกนำเสนอไปปฏิบัติต่อกลุ่มทางสังคมมากเสียยิ่งกว่าต่อปัจเจกบุคคล ราชอาณาจักร นคร ราชวงศ์ ไม่มีสิ่งใดจะสามารถต้านทานได้ นอกจากทุกอย่างจะมีความสอดคล้องกับกลืนกับพลังอำนาจของจักรวาลนี้ และเพื่อที่จะบรรลุถึงความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวแก่นี้ มนุษย์ได้พยายามสร้างอาณาจักร เมืองหลวง พระราชวัง เทวสถาน ในรูปของจักรวาลเล็กๆ (*Microcosm*) ซึ่งเป็นรูปจำลองย่อของโครงสร้างของมหาจักรวาล (*Macrocosm*) มนุษย์ต้องพยายามรวมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวแก่น ตามมิติของพื้นที่และเวลา พากษาพยายามทำให้ราชสำนัก รัฐบาล หัวเมือง การชั้น ตวง วัด เงินตรา จารีตประเพณี และกิจกรรมต่างๆ ประสานกับกลืนกับกฎของธรรมชาติให้ได้

ความนึกคิดนี้ เป็นแรงบันดาลใจอย่างแน่ชัดต่อการสร้างสรรค์ สถาปัตยกรรมอันงดงามที่มีเอกลักษณ์ ปราสาทนกรวดที่มีกำแพงและฐานหิน ศาสนสถานอันกลาโหม ทางเข้าพระปรางค์ และสะพานที่มีรากเป็นพญาнакเช่นเดียวกับโบราณสถานที่สร้างอย่างซับซ้อนองค์อันๆ เช่น ปราสาทนากพัน หรือปราสาทนาหยิน ที่จริงแล้วล้วนแต่เป็นการแสดงออกถึงความเชื่อในนิยายปรัมปราที่อยู่ในหัวใจของความเชื่อในจักรวาลของ神仙ดูไว้บนพื้นที่นั้นเอง จุดมุ่งหมายของระบบนี้ก็เพื่อจำลองสรรษที่ทั้งหมดหรือบางส่วนของโลกสรรษ์มาไว้ยังพื้นโลก เพื่อเป็นการทำให้แน่ใจถึงความสอดคล้องกันกลืนกันอย่างใกล้ชิดระหว่างโลกทั้งสอง ซึ่งหากปราสาทจากความสอดคล้องกันกลืนนี้มันจะขาดไปไม่ได้ เจริญรุ่งเรืองอยู่ได้

เราลองหันมามองด้วยสายตาเมืองพระนครธม ซึ่งเป็นราชธานีของอาณาจักรที่พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 12 ความแตกต่างจากเมืองในรัฐธรรม陀วันตุกของเรานะครับ มีสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐ์อย่างล้ำค่า สวยงาม ทั้งหมดสร้างขึ้นเป็นรูปจำลองเลียนแบบโลกนิยายปรัมปราจากความเชื่อในจักรวาลของศาสนา Hindoo ที่เป็นจักรวาลจำลองขนาดเล็กหรืออนุจักรวาลนั้นเอง

ตามแนวความคิดของพระมหาณ โลกประกอบไปด้วยทวีปที่เป็นศูนย์กลาง คือ ชมพูทวีป พร้อมด้วยเขาพระสุเมรุ ภูเขาประจำโลก ซึ่งตั้งอยู่บนศูนย์กลางของโลก ทวีปที่เป็นผืนแผ่นดินนี้จะถูกล้อมรอบด้วยแผ่นดินวงแหวน 6 ชั้น แยกออกจากกันด้วยมหาสมุทรทั้งเจ็ดแผ่นดินอันนอกสุดจะถูกล้อมรอบด้วยกำแพงหิน ส่วนยอดของเขาพระสุเมรุจะเป็นเมืองที่อยู่อาศัยของบรรดา

พรหม, เป็นที่ประทับของเทพเจ้าซึ่งแวดล้อมด้วยทวารบาล 8 คนที่ฝ่าประจายุคตามทิศหลัก

ส่วนระบบความเชื่อในพุทธศาสนายอมมีความแตกต่างในรายละเอียดไปบ้าง แม้ว่าจะมีพื้นฐานความคิดที่ภูเขาศูนย์กลางคือ เทพพระสุเมรุเหมือนกัน บนยอดเขาจะมีสวรรค์หลายชั้น เทพพระสุเมรุจะมีทิวเขาเรื่องราวล้อมรอบอีก 7 ชั้น แต่ละชั้นก็คั่นด้วยมหาสมุทรจำนวนเท่ากัน พื้นจากทิวเขาและมหาสมุทรทึ่งเชิดเป็นมหาสมุทรขนาดใหญ่มีทวีปใหญ่เป็นแกะอยู่ 4 เกาะ ประจำอยู่ 4 ทิศ ดินแดนที่อยู่ทางใต้คือชนพุทธ เป็นดินแดนของมนุษย์ จักรวาลนี้ก็เหมือนกับจักรวาลของพระมหาณัฐคือล้อมรอบไปด้วยกำแพงหินขนาดหินา ตรงยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของเทวดาประจำ 4 ทิศ พระอินทร์ประทับอยู่บนยอดเขาห้อมล้อมด้วยเทวดา 33 องค์ เหนือพระอินทร์จะเป็นชั้นของห้องฟ้า มีชั้นต่างๆ มากมายที่ขึ้นอยู่กับคติความเชื่อของแต่ละนิกายและแต่ละสมัย

แนวคิดของสองศาสนานี้ เหมือนกันตรงความคิดเกี่ยวกับภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของโลกถูกล้อมรอบด้วยกำแพงสูง เเลຍออกไปก็เป็นมหาสมุทร

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ผู้สร้างเมืองทั้งของขินดูและกัมพูชา มิได้พยาบานที่จะเลียนแบบระบบโลกภูมินี้ให้เหมือนตามรายละเอียดทุกอย่าง ไสยศาสตร์ โดยเฉพาะไสยศาสตร์ของโลกตะวันออกพ่อใจ กับสิ่งที่ใกล้เคียงเท่านั้น ส่วนสำคัญก็คือ เทวสถานองค์กลางของเมืองที่เปรียบเสมือนภูเขาศักดิ์สิทธิ์ มีกำแพงล้อมรอบเปรียบเหมือนกำแพงหินและเลียออกไปจะมีคุน้ำที่มีน้ำเต็มเปี่ยมเปรียบดังมหาสมุทร โลกมนุษย์ที่เลียนแบบจักรวาลนับเป็นสัญลักษณ์ที่คุ้นเคยกันใน

วรรณกรรม เป็นความนึกคิดที่มักมีการกล่าวถึงปอยๆ ที่กวีชาวอินดูได้ใช้ทั้งอย่างหนาแน่นและอย่างเกินพอดี เช่นเดียวกับที่ผู้แต่งจารึกภาษาสันสกฤตนั้นคำแหงเทวสถานของเมืองกัมพูชาได้ใช้

ในคริสต์ศควรรย์ที่ 11 เมื่อพระเจ้าอุทัยทิตยารมันที่ 2 ทรงสร้างปราสาทบากวนซึ่งตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของเมืองซึ่งมีนา ก่อนเมืองพระนครนัม จารึกที่พบที่ฐานของโบสถานอกล่าวว่า พระองค์ทรงสร้าง “เนื่องจากพระองค์ทรงคิดว่า ศูนย์กลางของ จักรวาลยื่อมถูกหมายด้วยเขาพระสูเมรุ และพระองค์ทรงคิดว่า สมควรที่จะมีเขาพระสูเมรุอยู่ ณ ศูนย์กลางของราชธานีของพระองค์”

คำว่า “ภูเขาที่เป็นศูนย์กลาง” “เหมคีรี” หรือ “เขากอง” ซึ่งเป็นสมญาร่วมสมัยหมายถึงเขาพระสูเมรุ เขาแห่งจักรวาลที่อยู่ ณ ศูนย์กลางของจักรวาล ได้กล่าวมาเป็นศัพท์ที่หมายถึง เทวสถานองค์กลางของราชธานีด้วย รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ นำมาดัดแปลงเป็นโบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ช่วยเน้นความเห็นอกับ เข้าพระสูเมรุ รูปแบบดังกล่าวคือภูเขาที่ทำเป็นรูปทรงピラมิด ตัว ออย่างที่เก่าที่สุดที่แน่ใจว่าจำลองแบบจากเขาพระสูเมรุ ได้แก่ ปราสาทบากองซึ่งสร้างในปี ค.ศ. 881 เพื่อเป็นศูนย์กลางของเมือง หริหารสัมภาระนีในขณะนั้น มีโบสถานมากมายที่สร้างในรูปแบบเดียวกันได้แก่ พนมบាត់ เทวสถานทรงปีระมิดที่สร้างบนยอดเขา ธรรมชาติ เป็นศูนย์กลางของราชธานีอันแรกของเมืองพระนคร เทวสถานที่เกาะเกร็งซึ่งเป็นราชธานีชั่วระยะเวลาอันสั้นของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 4 ปราสาทพิมานอาකาศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และปราสาทบากวนของพระเจ้าอุทัยทิตยารมันที่ 2 ในสมัยต่อ นาได้มีการสร้างเทวสถานขนาดใหญ่ในรูปแบบดังกล่าวอีกจำนวนมาก

ซึ่งเมื่อว่าจะมิได้อยู่ ณ ศูนย์กลางของราชธานีก็ตาม แต่ก็เป็นสุสานของกษัตริย์ได้แก่ ปราสาทแม่นญู แปรรูป ตามแก้ว และนกรวด ยิ่งกว่านั้นความเกี่ยวข้องของเทวสถานกับภูเขาอย่างสอดคล้อง กับแนวคิดของเขมรโบราณ เช่นเดียวกับแนวคิดของขินดู กล่าวคือ เกี่ยวนেื่องกับสถานที่สำหรับประกอบพิธีของลัทธิของตน ปราสาทของเขมรจะไม่เหมือนวัดในศาสนาพุทธปัจจุบัน อันเป็นสถานที่ซึ่ง นักบัวใช้ประกอบศาสนกิจและที่ชาวบ้านจะมาฟังธรรมเทศนา เป็นครั้งคราว ปราสาทของเขมรเป็นที่ประทับของเทพเจ้าเป็นแบบ จำลองของวังบนสรวงสวรรค์ หรือเป็นสถานที่ที่สูงส่งที่เทพเจ้า ทรงพโใจจะประทับอยู่

ปราสาทที่ก่อตัวยอธิฐานอย่างง่ายๆ ในสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งประกอบไปด้วยฐานสูงที่ก่อเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกันขึ้นไป ให้ความรู้สึกที่ชัดเจนของยอดภูเขาที่เสียดยอดขึ้นไปยังท้องฟ้า โดยประดับประดายอดด้วยหินหรือสำริดที่นิ่งศูล สถาปัตยกรรมแบบนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกที่แตกต่างจากวิหารอื่นๆ ตัวอย่าง เช่น เทวสถานของกรีก ในบางครั้งรูปทรงของปราสาทของปีรามิด จะทำเป็นปรางค์ ๕ ยอดเลียนแบบเข้าพระสุเมรุซึ่งเชื่อว่าประกอบไปด้วยขา ๕ ยอด เกี่ยวกับเทวสถานทรงปีรามิดที่ปราสาทแม่นญูตะวันออก จาเริกกล่าวไว้ว่า “ณ ศูนย์กลางของทะเลแห่งนี้ ซึ่งเป็นสารสกัดดีสิทธิ์แห่งเมืองยศชร พระองค์ทรงสร้างภูเขาพร้อมด้วยยอด เหมือนกับเข้าพระสุเมรุ ปักคลุมด้วยเทวสถานและวิหารถือปูน”

ในตำราทางสถาปัตยกรรมของขินดูและในจาเริก โบราณ-สถานรูปทรงปีรามิดแบบต่างๆ จะมีชื่อเรียกต่างกัน แต่ชื่อทั้งหมด ต่างก็มีความหมายลึกลับสิงเดียวกัน คือ “เพชรที่ประดับศีรษะ” ได้

แก่นถี่ที่ประดับอยู่ตรงกลางหน้าปากหรือบนเครื่องประดับศีรษะชี้่เราราบว่าเป็นส่วนของการประดับตามประเพณีในเครื่องทรงของพระมหาจัตุริย์ ซึ่งนี่เน้นให้เห็นถึงบทบาทของเทวสถานชี้่เม่ว่าอาจจะมีเพียงชั้นเดียว แต่ก็มีหน้าที่ที่สมบูรณ์ของ “สถานที่ที่สูงส่ง” อันเป็นที่ซึ่งโลกของมนุษย์สามารถติดต่อกับโลกของพระเจ้าได้ ในบทที่ 3 ข้าพเจ้าได้อธิบายแล้วถึงการที่เทวะ-ราชาหรือราชศิวลึงค์ ซึ่งบรรจุสาระของกษัตริยภาพและได้ถูกส่งลงมาโดยตรงจากพระศิวะเอง โดยผ่านพระมหาณัฐ์ทำพิธีนาياังกษัตริย์ผู้ก่อตั้งราชวงศ์ การรวมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างกษัตริย์และเทพเจ้านี้ ทำโดยผ่านทางพระมหาณาราชปูโรหิตซึ่งทำพิธีครั้งแรกบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์ จะมีการทำพิธีนี้ขึ้นอีกทุกๆ วัน ณ เทวสถานอันเป็นศูนย์กลางของราชธานี เช่นเดียวกับความเชื่อว่าเทพะสุเมรุจะสูงจนยอดเสียดฟ้าไปถึงสวรรค์และสามารถแบนกรับสวรรค์ชั้นล่างสุดไว้บนยอด ศาสนสถานองค์กลางของเมืองก็ตั้งขึ้นเพื่อเชื่อมระหว่างมนุษย์และเทพเจ้าโดยผ่านสื่อกลางของพระเจ้าบนพื้นโลกซึ่งก็คือกษัตริย์นั่นเอง

ความเชื่อเช่นนี้ได้มีการถือปฏิบัติกันในແບນເມໂສໂປເມີຍໂດຍ Zikkurat ตัวอย่างที่มีชื่อเสียงมากที่สุดได้แก่ “หอคอยแห่งบาเบล” ของชาวبابิโลเนียน ซึ่งเชื่อว่าเป็น“ประดิษฐ์ท้องฟ้า” หอคอยนี้มีใช้เป็นเพียงนิยายปรัมปราเท่านั้น แต่เป็นหอคอยจริงๆ ซึ่งเชื่อว่าสามารถนำคนไปสู่สวรรค์ได้ หอคอยที่มีชื่อเสียงแห่งนี้ ตามบันทึกของไฮโรโอดัส และนักเขียนโบราณคนอื่นๆ กล่าวว่ามีส่วนที่ฝังลีกอยู่ใต้ดิน ซึ่งลีกลงໄไปได้พื้นโลกเท่ากับที่ส่วนมองเห็นได้ตั้งสูงไปถึงท้องฟ้า เช่นเดียวกันในความเชื่อเรื่องจักรวาลของชาวอินเดีย

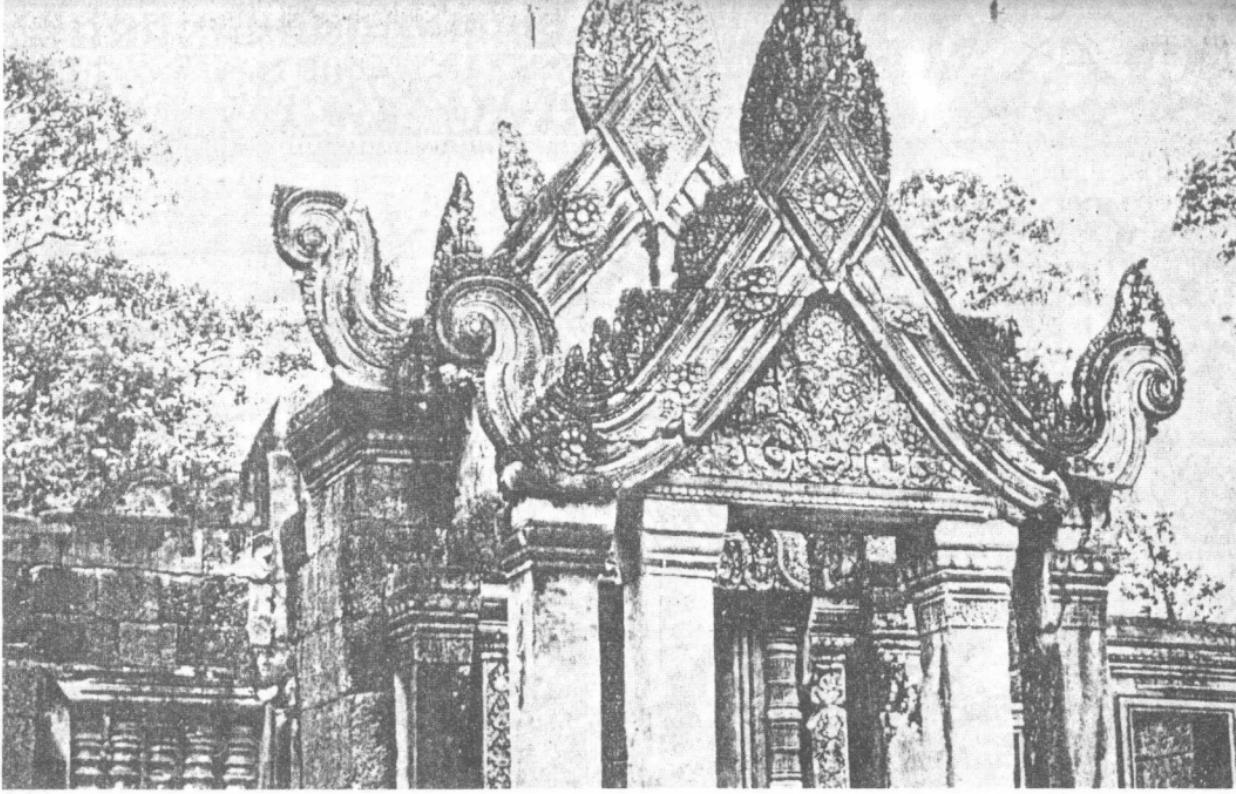
เข้าพระสุเมรุหงส์ลงไปได้พื้นโลก จนกระทั้งถึงใต้ทะเลด้วยช้ำ เนื่องจากแก่นของจักรวาลย่อมต้องฝังหากลีกอยู่ภายใต้โลก และนี่คือสิ่งที่ประดิษฐ์ต้องการแสดงให้เห็นในภาพประดิษฐ์กรรมนูนตាที่ปราสาทนาขาม ที่ทำเป็นรูปปัลاخนาดใหญ่ อันเป็นสัญลักษณ์ของมหาสมุทรบังอยู่ที่ฐานของเข้าพระสุเมรุ

ความพยายามของช่างที่จะสร้างส่วนที่เป็นนาคากลของเข้าพระสุเมรุบนหินในรูปของสถาปัตยกรรม และด้วยสัดส่วนของมนุษย์ ทำให้ช่างชาวเบนรศต้องปกปิดฐานที่แกะสลักของพระปูร्वก ของเขานาในหลายครั้ง ด้วยการทำฐานด้วยหินอิฐชั้นหนึ่งแล้วตกแต่งด้วยลวดลายคล้ายกัน ฐานสองชั้นซึ่งหาคำอธิบายด้วยเหตุผลอันไม่ได้นี้ เห็นได้อย่างชัดเจนที่ฐานของพระปูร์วกคงค้างอยู่ที่ปราสาทนาปวน ซึ่งดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า เป็นรูปจำลองเข้าพระสุเมรุ สัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันนี้จะพบในชาติบุโตรพุทธโดยด้วย ระเบียงชั้นตាที่สุดของบุโตรพุทธจะตกแต่งด้วยลวดลายสลักนูนตាของโลกใต้นาคากล โลกของต้นหา และการรากภาพเหล่านี้จะถูกปกปิดด้วยความดังใจ\*

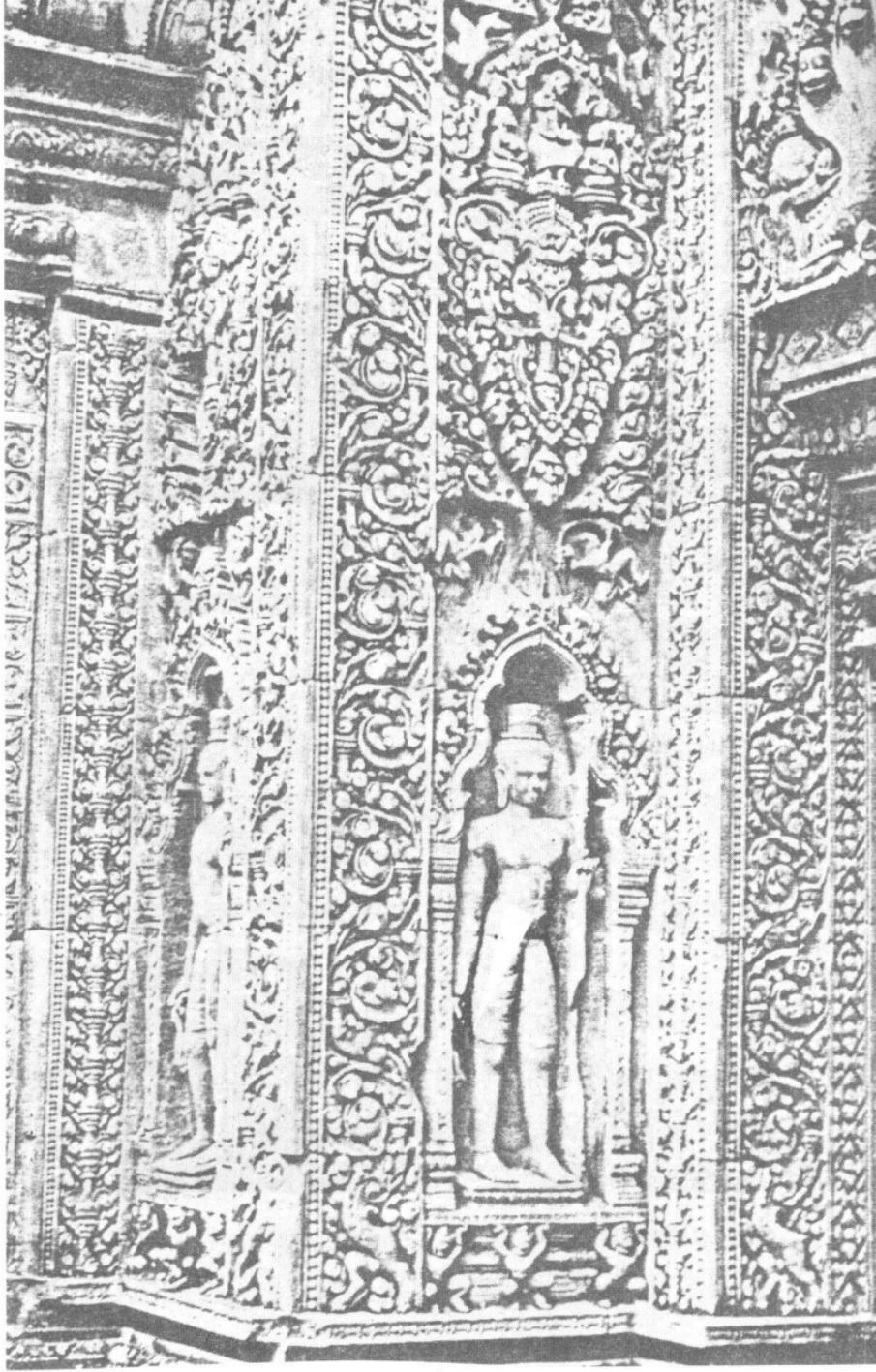
บางที่อาจจะเป็นแนวคิดเดียวกัน แต่นำมาปฏิบัติตัววิถีทางที่ต่างกัน อันเป็นแรงกระตุ้นแก่ผู้สร้างสร้าง lan ของพระเจ้าชี้เรือน โครงสร้างนี้จะมีรูปปั้นอยู่ส่วนและตกแต่งด้วยแผ่นภาพสลักนูนต่าซ้อนกันขึ้นไป เป็นภาพเล่าเรื่องสัตว์ในเทพนิยายต่างๆ เช่นนาค ครุฑ และกุนภัณฑ์ ซึ่งมักอยู่บริเวณเชิงเข้าพระสุเมรุ และแผ่นอนที่เป็นการจำลองย่อส่วนของกุฎีเข้าอันศักดิ์สิทธิ์ เราทราบว่า

---

\*ปัจจุบันไม่มีคนเชื่อกันแล้วสำหรับบุโตรพุทธ



ภาพที่ ๙ บันทายครี ประดุจทางเข้าวิหารองค์กลาง สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ “ป้อมแห่งสตอรี” ขนาดเล็กนี้แกะสลักอย่างประณีตบนหินทรายสีชมพูและบังอยู่ในสภาพสมบูรณ์อย่างผิดสังเกต นับเป็นโบราณสถานของเขมรที่สมบูรณ์ที่สุดองค์หนึ่ง



ภาพที่ 10 บันทายศรีส่วนชุม คริสต์ศตวรรษที่ 10

กำแพงค้านนอกจะถูกทำซ้ำจำลองด้วยกำแพงชั้นใน ซึ่งแตกต่าง ด้วยภาพแบบเดิมกัน แต่มักแสดงภาพของอสูรกาย เห็นได้จากที่ว่าเป็นวด และเขียวที่มุนปากหั้งสองข้าง ภาพสลักนูนค่าค้านในนี้ตั้งไว้ทำจีนเพื่อมิให้มองเห็น เกือบແเนื่องกว่าแสดงถึงสัตว์ในเทพนิยาย ต่าง ๆ ที่เชื่อกันว่าสิงอยู่ตามลادเขาพระสูเมรุ<sup>20</sup> ส่วนที่อยู่ใต้พื้นโลก แทนที่จะฝังภาพสลักเหล่านี้ลงใต้พื้นดิน ประดิษฐ์กรกลับสลักภาพเหล่านี้ไว้เหนือพื้นดินแต่ปิดด้วยภาพสลักชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง เช่นเดียวกับที่ปิดภาพสลักที่ฐานของปราสาทนาปวนด้วยฐานที่สองชั้นนอก

ดังนั้นภูเขาใจกลางของเมืองจึงเป็นภูเขาในขนาดสัดส่วนของมนุษย์อันเป็นแกนของโลก นี่คือสิ่งที่ต้องทำเป็นสิ่งแรกในการย่อส่วนของจักรวาล องค์ประกอบที่สำคัญอีก 2 อายุang คือมหาสมุทร และกำแพงที่ล้อมรอบจักรวาล แสดงออกโดยคุณเมืองและกำแพงล้อมรอบ โศลกบทหนึ่งในภาษาสันสกฤตเริ่มต้นว่า “นครถูกล้อมรอบด้วยกำแพงขนาดหินมาเสนีอันภูเขาที่รายล้อมโลกที่ยิ่งใหญ่ โน่นจงคุภูเขางดงาม และระเบียงเงินซิ ชาวนครไม่จำเป็นต้องแสดงความปรารถนาที่จะเห็นยอดของเขาพระสูเมรุและเขาไกรลาสเลย”

ประเพณีนี้ยังคงเป็นที่นิยมกันมากในสมัยที่เมืองพระนครได้รับการบูรณะจากพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 จนกระทั่งจารึกที่พระองค์ประดิษฐ์ฐานไว้ ณ ลี่มุนเมืองได้กล่าวเปรียบเทียบกำแพงกับเทือกเขาซึ่งล้อมรอบจักรวาลและคุณเมืองที่ล้อมรอบเป็นมหาสมุทร “กำแพงเสียดเทงไปบนห้องฟ้าที่สดใส ภูเมืองหยั่งลีกลงไปปั้งพื้นโลก ของพญานาค ภูเขาและมหาสมุทรแห่งชัยชนะนี้ สร้างโดยยกธรี เป็นประดุจดังประกายไฟแห่งความรุ่งโรจน์ของพระองค์”

แม้แต่ทุกวันนี้ เมืองสมัยใหม่เช่น พนมเปญ ซึ่งไม่มีทั้งกำแพง และคูเมืองก็ยังเชื่อกันตามประเพณีว่าเป็นโลกที่ย่อส่วน ดังจะเห็น หลักฐานได้จากความจริงที่ว่า ในวันที่รับอุปภิเบกเป็นกษัตริย์แห่ง กรุงกัมพูชา พระองค์จะเสด็จเลียบพระนครไปโดยรอบ เป็นการ เลียบแนวกษัตริย์ในด้านน้ำ ซึ่งแสดงว่าทรงเป็นเจ้าโลก โดยเสด็จ เลียบโลกตามแนวฝั่งนอกสุดของโลกดิคกับมหาสมุทรที่อยู่นอก สุด การเลียบพระนครนั้นจะเป็นลักษณะเจ้าจกรวาลเพิ่มขึ้นอีกด้วย ที่พระองค์จะทรงประทับบนราชยานถึง 4 ชนิด และเปลี่ยนพระมงกุฎ 4 ครั้ง แต่ละครั้งจะทรงเครื่องทรงตามราชประเพณี และพาหนะ ของเทพผู้รักษาแห่งทิศทั้งสี่

ในความเชื่อเกี่ยวกับจกรวาลของอินดู สะพานที่เชื่อมระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าคือสายรุ้ง ปอล นุส พิสูจน์ร่องรอยหลาย ประการที่เป็นเครื่องยืนยันว่าสะพานที่มีราวดีเป็นรูปปั้นนาค ซึ่ง เป็นทางเดินเหนือคุน้ำจากโลกมนุษย์ไปยังราชานาคเทียร คือ ภาพ ของรุ้ง<sup>21</sup>

ทว่าทั้งเรื่องตะวันออกและในอินเดีย รุ้งนักถูกแบ่งริบกับพญา- นาคหรือยูที่มีลายสี ชูหัวไปยังท้องฟ้าหรือกำลังดื่มน้ำจากทะเล ด้านบนของเรื่องนี้ บางครั้งมักกล่าวถึง ภูส่องตัวเนื่องจากมักมีรุ้ง กินน้ำ 2 ตัวอยู่บ่อบ่าย บางที่อาจจะเป็นรุ้งกินน้ำคู่ ซึ่งหมายถึงทาง เดินของเทพเจ้าไปสู่ท้องฟ้า ซึ่งบันดาลให้มีการสร้างนาคเป็นรา ทั้ง 2 ข้างของสะพานที่เป็นเสมือนการแสดงภาพทางเดินของเทพเจ้า นำยังพื้นโลก

เราทราบว่าในระบบสัญลักษณ์สมัยใหม่ บันไดที่ทำด้วยทอง เงิน หรือแก้ว หรือตามคัมภีร์บางเล่มก็ว่าบันได 7 สี ที่เชื่อว่าพระ-

พุทธเจ้าจะเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นที่ 33 ทางบันไดนีมายังยอดเขาพระสุเมรุเพื่อเทศนาโปรดพระมารดาตนั้น บันไดรุ่งดังกล่าวในนี้ เช่น กันที่ทำเป็นบันไดที่มีรากที่ทำเป็นรูปพญาнак

ที่ปราสาทนครธม ก็เช่นเดียวกับที่ปราสาทพระบรรพตและบัน-  
ทายชมาร สะพานที่มีรากพญาнакอันเป็นศิลปะแบบเบมรที่พับตั้ง<sup>๔</sup>  
แต่คริสต์ศตวรรษที่ ๙ เป็นต้นมา จะได้รับการเสริมแต่งด้วยเครื่อง  
ประดับอันๆ ซึ่งเน้นสัญลักษณ์ว่าเป็นรุ่งกินน้ำ และยังเพิ่มสัญ-  
ลักษณ์แบบที่ 2 ที่นำลงมากกว่าอย่างแรกเสียอีก สะพานเหล่านี้  
จะพาดไปสู่ประตูเมืองซึ่ง กือ ประตูของเทวสถานนั้นเอง แต่  
ได้สร้างขึ้นประจำทิศทั้งสี่ มีความหมายถึงการแผ่ขยายพระ  
ราชอำนาจจากเทวสถานไปยังทิศทั้ง ๔ ประตูของเมืองครรชมนี  
รูปช้างเอราวัณสามเศียรอยู่ที่มุนของนุข มีภาพพระอินทร์ประทับ<sup>๕</sup>  
นั่งพระองค์เป็นผู้ทรงถือวัชระและทรงเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์  
ดังนั้นรุ่งจึงเป็นคันครของพระอินทร์ด้วยและยังใช้เรียกรุ่งว่า  
อินทรครกันในเบนมปัจจุบัน การแสดงรูปพระอินทร์ที่ปลายของสะพาน  
เน้นความจริงที่ว่า สะพานที่มีรากเป็นรูปพญาнакเป็นสัญลักษณ์  
ของบันไดสายรุ้งนั้นเอง

แต่ที่ยิ่งกว่านั้นอีก กือ สถาที่ขาวของเทพเจ้าและยักษ์ที่บุด  
นาคไว้มใช้เป็นสิ่งที่ทำตามใจช่างสลักเท่านั้น ภาพเหล่านี้มีความ  
หมายให้คิดถึงนิยายปรัมปราเกี่ยวกับการกวนเกษียรสมุทรอีกด้วย  
มีองค์ประกอบที่จำเป็นอยู่ ๓ อย่างสำคัญพิชีกวนน้ำอมฤตนี้  
คือ มหาสมุทรจะมีคุณเมืองเป็นสัญลักษณ์ เขาที่เป็นหลักกวนคือยอด  
ของประตูเมืองและราษฎรานาคกือสัญลักษณ์ของนาค ซึ่งเทพ-  
เจ้าทรงใช้พันรอบเขาพระสุเมรุคล้ายกับเชือก เพื่อจะกวนเกษียร

สมุทรเมื่อต้องการน้ำอ่อนฤทธิ์ ประติมาราจแห่งน้ำจ่าว่าการเพิ่มน้ำของเทวดาและยักษ์เข้าส่องแผลเพื่อให้พسانกับคุณน้ำ ประดุจและนาคนิยายเรื่องการกรวนเกยีบรสมุทรก็จะเห็นได้อย่างชัดเจน

โดยอาศัยการสร้างสัญลักษณ์ของการกรวนเกยีบรสมุทร ประดุจทางเข้าราชธานีของพระองค์ พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ยังได้สถาปนาความเป็นเทพแก่เมืองอีกด้วย นอกจากนี้เรื่องกรวนเกยีบรสมุทรยังเป็นท้องเรื่องราวทางวรรณคดีที่ถูกกล่าวข้างหลังแล้วข้างหลัง อัญเชิญ ครวีในราชสำนักมักษัมภีร์อ้างเพื่อเปรียบเทียบการกรวนเกยีบรสมุทรกับการทำทรงครรภ์ที่ยิ่งใหญ่ ที่กษัตริย์ทรงกลั่นเอาชัยชนะจากสงคราม จากการรวมกันเข้าของระบบสัญลักษณ์ ดังกล่าวจึงเห็นได้โดยง่ายว่า การกรวนเกยีบรสมุทรโดยการเอาเข้าพระสุเมรุมาเป็นแก่น ถือเป็นพิธีกรรมทางไสยาสารตรีที่ทำให้มั่นใจได้ว่าอาณาจักรจะมีชัยชนะและความเจริญรุ่งเรือง

ดังที่เราเห็นได้ว่า จากคริสตศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา สายรุ้งได้ก่ออยู่ ถูกเปลี่ยนอย่างประเสริฐความสำคัญ ให้มีหน้าที่เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม คือ เป็นสะพานที่มีรากฐาน ในสมัยเดียวกันและแม้แต่ก่อนหน้านี้ ศิลปินเขมรที่ได้ใช้ลวดลายของรุ้งในฐานะสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของเทพเจ้าโดยทำเป็นภาพลักษณ์ค่านบันทับหลังของประดุจทางเข้าวิหารแล้ว แทนที่จะต้อนรับกับผู้มาเยือนนอกเทวสถานและเชื่อเชิญไปสู่ที่พักของเทพเจ้า โดยผ่านสะพานสายรุ้งที่มีพญานาค ลวดลายวงโคงกลับถูกนำไปประดับไว้ที่กับหลังเหนือทางเข้าวิหาร การเดินผ่านภายใต้ทับหลังนี้ เพียงพอที่จะเป็นสัญลักษณ์ของการผ่านจากโลกหนึ่งไปสู่อีกโลกหนึ่งแล้ว ปอยครั้งที่เดียวที่รุ่ปของพระอินทร์ขนาดเล็กๆ จะถูกสร้าง

เพิ่มเติมขึ้น ໄວ້ตรงกลางของวงโค้ง ບາງຄັ້ງຈະປະທັບອູ້ເໜືອຂ້າງ ເອຮາວັນ ບາງຄັ້ງກີບນ້ຳສິງທີ່ຄຳລ້າຍລວດລາຍຂອງສິລປະຫວາ<sup>22</sup> ການປະກາງມືກາພພະອິນທີ່ຢົມແສດງໃຫ້ເຫັນຢ່າງຊັດເຈນວ່າລາຍງໂຄງນີ້ຄືອສາຍຮູ້ງແລະສິ່ງກ່ອສ້າງກີ່ຄືອປຣາສາກ

ຄວາມສຳຄັນຂອງລວດລາຍນທັນທຳ ມີໄດ້ມີເພີ່ມຄວາມສຳຄັນທີ່ເປັນລວດລາຍທາງສຕາປັດຍກຣມເຖິງນັ້ນແຕ່ຍັງເປັນລວດລາຍທີ່ເປັນສັນ-ລັກໝົ່ງອຶກດ້ວຍ ທຳໃຫ້ພາເຈົ້າຕ້ອງກ່າວລຶ່ງລວດລາຍທີ່ເປັນສັນລັກໝົ່ງ ຂຶ້ນໆ ທີ່ຜູ້ສ້າງໃຊ້ກັນປອຍ

ตรงส່ວນກາງຂອງລານຫ້າງ (Elephant Terrace) ມີນ້າທາງເຫຼົ້າດ້ານຕະວັນອອກຂອງພຣະຣາຊວັງ ແນວເດືອນກັບປະຕູຫັຍແລະປຣາສາກ ພິມານອາກາສ ມີການຕົກແຕ່ງລວດລາຍເປັນຮູປປຽກຮານາດໃຫຍ່ກໍາລັງກະ-ພື້ອປົກ ຂ່າງໄດ້ທຳເປັນຮູປປຽກແບກ ຈຶ່ງເຊື່ອວ່າສາມາດກໍາຮັບນ້ຳຫັນກ ພລັບພລາຫລວງທີ່ສ້າງດ້ວຍວິສດຸເບາງ ຈຶ່ງຕັ້ງອູ້ຕົກລວດກາງຮະເບີຍໄດ້ ດ້ວຍການເຮັດວຽກພິຈາລະນາກາພສລັກນູນຕໍ່ທີ່ປຣາສາກນົກຮວດ ໃນຫ່ອງ ກາພທີ່ບຣະຍາລຶ່ງສວຣັກີແລະນຽກແລ້ວ ເຮັດວຽກກາພຂອງພຣະຣາຊວັງ ບນສວຣັກີລູກຍົກໃຫ້ລອຍສູງຂຶ້ນ ໂດຍພູຍາຄຽກແລະຮາສີ່ຫຼົງ ຈາກເປັນໄປໄດ້ມາກທີ່ເດີຍວ່າຄຽກແບກດັ່ງກ່າວກີ່ເພີ່ມເພື່ອຈະໜ້າໃຫ້ເຫັນວ່າ ພຣະ-ຣາຊວັງລອຍອູ້ໃນສວຣັກີເໜືອນກັບວິມານຂອງເທິພເຈົ້ານສວຣັກີຕາມຈິນຕາກາຮ

ລານທີ່ນຳໄປສູ່ປຣາສາກພຣະບຣັກ ພ ກຳພົງຮນ ມີການຕົກແຕ່ງ ດ້ວຍກາພຂອງຮັກສີຫຼືຫ່ານສັກດີສີທີ່ກໍາລັງແພື່ປົກ ພ ທີ່ນີ້ອຶກເຊັ່ນກັນ ທີ່ຈະເຫັນຮະບນສັນລັກໝົ່ງໄດ້ຢ່າງຊັດເຈນ ນຸ່ມນົກທີ່ເຫະໄດ້ຂອງທ້າວ ຖຸເວຸງ ຈຶ່ງລູກທະກັນຫຼູ້ໂນຍາມ ນັກຈະລູກນຽມຍາຍວ່າແບກໄວ້ເຫັນປົກຂອງ ຮັກສີເສນອ ເຮັດວຽກຄາດຄະນາໄດ້ວ່າ ສິ່ງກ່ອສ້າງທີ່ໂກຮູງສ້າງເບາງ

ที่สร้างเห็นออยสลักรูปหงส์เหล่านี้ก็เปรียบเสมือนบุญบกที่มักจะสลักเป็นภาพสลักกนูนต่ำป่องๆ นั้นเอง

ภาพสลักกนูนต่ำโดยตัวเองมิได้เป็นเพียงเครื่องประดับเพื่อทำให้ผนังที่รับเรียนดูมีชีวิตชีวาขึ้นเท่านั้น และการแกะสลักภาพเล่าเรื่องก็มิได้เป็นเพียงการบันทึกความทรงจำของเหตุการณ์ที่กล่าวในภาพเท่านั้น อำนวยทางไสยาศาสตร์ของภาพของเทพเจ้าเหล่านี้สามารถเปลี่ยนอาการนั้นให้กลายเป็นสวรรค์ได้อีกด้วย ภาพของนางอัปสรที่ร่ายรำตกแต่งฝาผนังของปราสาทนครวัด ภาพเหล่านี้มิได้ทำขึ้นเพื่อให้ดูสวยงามเจริญตาเท่านั้น แต่ยังมีจุดประสงค์ที่จะเปลี่ยนสิ่งอาการที่ทำด้วยหินที่ดูเคร่งขรึมนี้ให้กลายเป็นวิมานในสวรรค์อีกด้วย

ในการองค์ประกอบนี้ภาพประดิษฐกรรมเล่าเรื่อง ในนิยายปรัมปราที่สลักอยู่บนหน้าบันและภาพสลักกนูนต่ำขนาดยาวบนระเบียงของปราสาทนครวัด นา yan และบันทายชนาร์ก็เป็นกรณีเดียวกัน การที่จะคิดว่าภาพสลักเหล่านี้ช่างได้ทำขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายทางสุนทรียะแต่ประการเดียวຍ่อมเป็นความผิดของทั้งนั้น เนื่องเดียวกับที่ว่า รูปสลักรูปหนึ่งที่ทำขึ้นตามคำสั่งและได้มีการปลูกเสกตามพิธีกรรมที่ถูกด้องแล้ว รูปสลักนั้นก็สามารถถูกลายเป็นเทพเจ้าได้ ภาพสลักเล่าเรื่องเทพเจ้าจากตำนานบางตอนก็สามารถอบนดาลให้เทวสถานมีชีวิตทางไสยาศาสตร์ได้เช่นกันด้วย เหตุนี้เราจึงนักพบภาพที่สลักอย่างประณีตในที่ที่ถูกบันดังหรือเข้าไปไม่ถึง เพราะภาพดังกล่าวมิได้ทำขึ้นเพื่อให้ผู้มาชมเกิดความพอใจหรือเพื่อสั่งสอน แต่เพื่อทำให้โลกของเทพเจ้าเป็นจริงได้ในโลกของมนุษย์นั้นเอง ความจริงเช่นนี้บ่อมใช้ได้กับภาพสลักกนูนต่ำเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่นิริวัตและนา yan ด้วย ภาพสลักของพระเจ้าสูรยารัมันที่ 2 ที่แวดล้อม

ไปด้วยข้าราชการสำนักที่ปราสาทนครวัด และภาพลักษณะตอนจากพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ณ ปราสาทบายนจึงเป็นความตั้งใจที่จะปลูกอาคารทั้งสองด้วยการปราภูมิทรงค์ที่มีชีวิตของกษัตริย์ทั้งสอง ว่าได้ประทับอยู่ที่ปราสาทจริง ๆ<sup>23</sup>

ปราสาทนาคพัน โบราณสถานที่มีลักษณะแปลกเฉพาะสร้างโดยพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 เป็นตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งของสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ที่สุด นักท่องเที่ยวจำนวนมากมีความคิดที่คุณเครื่องเนื่องมาจากมีสาระและมีน้ำพุจึงเข้าใจว่าปราสาทแห่งนี้เป็นเสมือนสร่าน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้รักษาโรคสำหรับนักชาติและชาวบุญ แต่มีผู้นำชนเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่จะทราบว่า ทั้งหมดนี้คือความพยายามด้วยวิธีการที่วิจิตรบรรจงที่จะสร้างน้ำพุร้อนให้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงทะเลสาบน้ำตื้นๆ(โภโนดาต) ซึ่งเป็นทะเลสาบที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาอยู่ແணขาดหินมาลัยนั่นเอง

ปราสาทนาคพันมีวิหารองค์กลางขนาดเล็กกว่าตัวเป็น Kear น้อยๆ มีขั้นบันไดที่เดินลงมาได้จากด้านหน้าไปยังสะสีเหลี่ยมที่ล้อมรอบ มีลำตัวพญานาค 2 ตัวสลักเป็นรูปของเก้าและหางที่พันกันจะกลายเป็นส่วนที่ตอกแต่งอยู่ด้านหลัง ชาวกัมพูชาปัจจุบันเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า “ปราสาทนาคพัน” หมายถึง “ปราสาทของนาคที่พันกัน” ติดกับสะกดกลางจะมีสาระเล็กๆ อยู่ 4 สาระ มีน้ำแข็งอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า น้ำจะไหลจากไก่กลางสาระไปยังสาระรอบๆ โดยผ่านท่อน้ำพุทั้งสี่ที่ทำเป็นรูปสิงโต ช้าง น้ำ แฉมนุษย์

ตามวรรณกรรมในพุทธศาสนา สาระโภโนดาตจะมีน้ำพุร้อนหล่อเลี้ยงอยู่เสมอและมีความศักดิ์สิทธิ์เนื่องจากมีอำนาจในการรักษาโรคได้ พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ รวมถึงพระอริยบุคคลและ

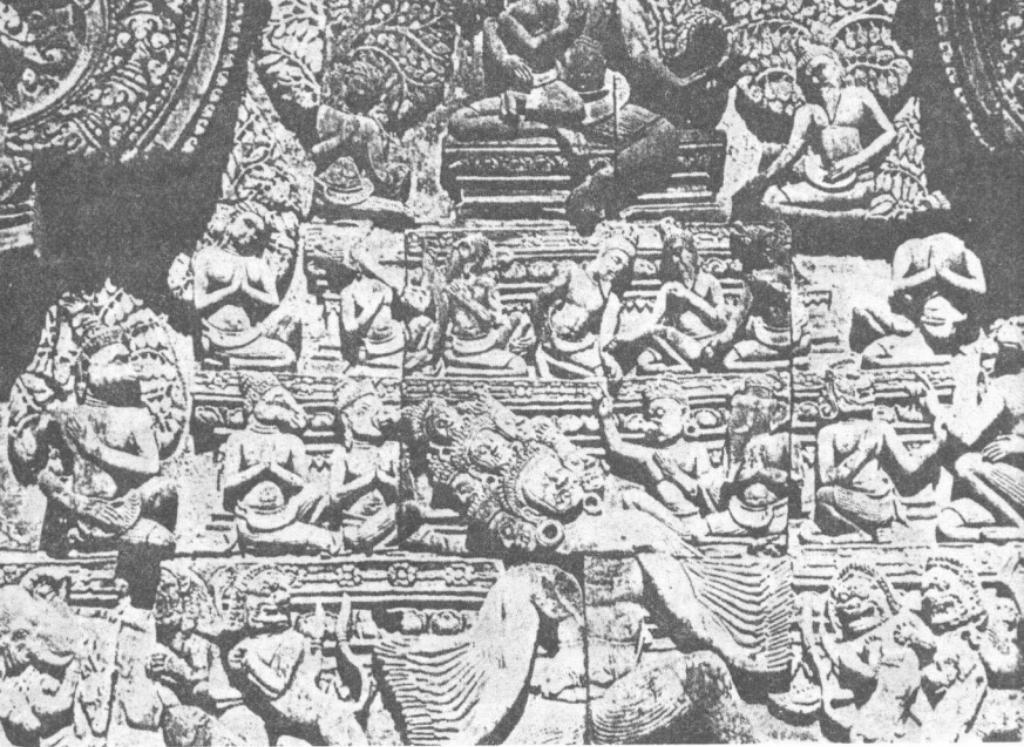
ถูกยึดต่างๆ ตลอดจนคนพิการทั้งหลายได้เก็บมาสร้างและอาบัน้ำ ณ สาระแห่งนี้ น้ำพุจะไหลผ่านท่อน้ำพุที่ทำเป็นรูป สิงห์ ช้าง ม้า และวัว แต่ที่ปราสาทนาคพัน ท่อน้ำพุท่อที่สี่จะทำเป็นรูปของมนุษย์ แทนวัว จึงแทนไม่ต้องสงสัยเลยว่า ปราสาทหลังนี้ทำขึ้นเพื่อตั้งใจ เลียนแบบทะเลสถาบันศักดิ์สิทธิ์อย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าหวังว่าคงได้อธิบายอย่างชัดเจนแล้วว่า การวางแผน เมืองของเขมรรวมทั้งสถาปัตยกรรมและลวดลายตกแต่งล้วนแต่ถูก กำหนดด้วยความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ทั้งหมด และมีได้ ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือเป้าหมายทางสุนทรียศาสตร์ แต่อย่างไร การจะทำความเข้าใจในรายสถานเหล่านี้ เราต้องมีความ คุ้นเคยกับภาพพจน์ในนิยายปรัมปราที่เป็นแบบของสิ่งก่อสร้าง อัจฉริยะของผู้สร้างเห็นได้จากการวางแผนโครงสร้างที่สวยงามภาย ใต้กฎเกณฑ์ที่เข้มงวดด้วยความจำเป็นที่จะสร้างเมืองที่เป็นส่วน ย่อยของจักรวาล จริงอยู่ศิลปะเหล่านี้ได้รับการสืบทอดจากประ เพณีทางศิลปะอันยาวนานที่มีกำเนิดมาจากศาสนา Hinu ซึ่งเป็นที่ นิยมกัน แต่อย่างไรก็ตามในประเทศอินเดียเองนั้น ไม่มีเทวสถาน รูปทรงปรัมมิตที่มีปราสาทเป็นยอด ๕ ยอดเลย องค์ประกอบ เช่นนี้ อันเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมเขมร ยังเป็นสิ่งที่นำสัง กեตมากขึ้น เนื่องจากเทวสถานทรงปรัมมิตสามารถแสดงออกถึงลักษณ์ ของศาสนาสถานบนภูเขาได้กว่าสถาปัตยกรรมอื่นใดที่รู้จัก กันมา

เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความประณานาทจะรวมลักษณ์จาก เทพนิยายในสถาปัตยกรรมได้เพิ่มมากขึ้น แทนที่จะน้อยลงในตอน ปลายของอารยธรรมเขมร ก่อนรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรรนันที



ภาพที่ 11 ทับหลังปราสาทบันทายศรี คริสต์ศศตวรรษที่ 10 บรรยายเรื่องราว  
ของรามายณะ ตอนที่wanรชื่อพาลีและสุครีพกำลังด่อสู้กัน การศึกษาลวดลาย  
ตกแต่งของทับหลังสามารถช่วยในการกำหนดลำดับอายุของโบราณสถานเขมรได้



ภาพที่ 12 ทับหลังปราสาทบันทายครี คริสต์ศตวรรษที่ 10 แสดงภาพของทศกัณฐ์กำลังชazoleาไกรลาส ภูษาศักดิ์สิทธิ์แสดงภาพเช่นเดียวกับนาพระสุเมรุ เป็นเทวสถานแบบภูษา สร้างเป็นทรงปิрамิด มีชั้นช้อนกันขึ้นไปหลายชั้น พระศิริและพระมหาเสี้ปารวดีประทับอยู่บนยอด เมื่องล่างเป็นเสาของบรรดาฤๅษี ซึ่งໄວ่เกรา รูปคนสวมหน้ากากสัตว์และสัตว์ต่างๆ กำลังหนีด้วยความตื่น恐慌

7 ยังไม่มีความคิดในการใช้พญานาคเป็นราواสพาน เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนการกรุนเกย์ยรสมุทร หรือการตกแต่งพระปรางค์ของเทวสถานต่างๆ ด้วยใบหน้าของกษัตริย์ เพื่อแสดงบุญญาภารมีของพระองค์ว่าปราภรภูอยู่ทุกแห่ง หรือแม้แต่ในการจำลองพระเลศาบจากเทือกเขาหิมาลัยจากด้านโนดยมีรายละเอียดของการทำหน้าพุธ้อน สำหรับสนิมของชาวตะวันตกอย่างเรา การประ升ความสำเร็จของสถาปัตยกรรมที่นำอัศจรรย์นี้ และแม้แต่เมื่อเข้าใจสาระสำคัญของมันแล้ว ก็ยังมีบางสิ่งบางอย่างที่น่ากลัวซึ่งเป็นลางของ การเสื่อมของศิลปะดังกล่าวแห่งอยู่

แม้ว่าจะเต็มไปด้วยระบบสัญลักษณ์ ความสำเร็จที่ยังไหอยู่ของสถาปัตยกรรมเบมร์ก็คือ ความสามารถสร้างความประทับใจแก่ผู้คนที่ไม่มีความรู้ได้เช่นเดียวกับพวกที่มีพื้นความรู้มาก่อนนักท่องเที่ยวที่เข้าใจประวัติความเป็นมาของนครวัดจะตระหนักรดีขยะที่ตนเองเดินเข้าไปสู่เทวสถานที่เป็นราชสุสานของพระเจ้าสุริวรรമันที่ 2 ภายใต้พระนามใหม่หลังสร้างครั้งแล้ว คือ พระบรมวิษณุโลก “ผู้เสด็จไปประทับ ณ โลกอันสูงส่งของวิษณุเทพ” เขาจะเข้าใจถึงลักษณะของประเพณีความเชื่อของเทวสถานที่ประดุจสวารรค์ที่ทำให้คิดถึงเขาพระสุเมรุกับยอดเขาทั้ง 5 ยอด ล้อมไปด้วยผู้คนที่เป็นเหล่านางอัปสรนับจำนวนไม่ถ้วน และลวดลายตกแต่งของภาพสลักกนุนตា ซึ่งจุดประกายความรำลึกถึงเรื่องตำนานที่เกี่ยวกับพระวิษณุและภาพของกษัตริย์ผู้ซึ่งได้ถูกยามาเป็นอันหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้าอย่างมั่นคง แต่สำหรับนักท่องเที่ยวผิวเผินผู้ไม่รู้เรื่องอะไรเลยเกี่ยวกับภูมิหลังเหล่านี้ ก็จะยังเต็มไปด้วยความประหลาดใจต่อความโถ่อ่าของผังของสถาปัตยกรรมที่

นีบุนนาคมที่มา คือ ขนาดได้สัดส่วนขององค์ประกอบต่างๆ ฐานที่ยกสูงเป็นชั้นๆ ที่ดูเหมือนจะตั้งอยู่ช้อนๆ กันขึ้นไป ซึ่งให้ความรู้สึกนีกถึงปรามิติ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วก็คือระเบียงล้อมรอบมีแต่ละชั้นกีสูงต่อกันขึ้นไปนั่นเอง เราอาจสรุปโดยการตั้งข้อสังเกตได้ว่า เมื่อว่าสถาปัตยกรรมเขนราษฎรสามารถทำความเข้าใจได้ดีขึ้นด้วยการเข้าใจสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเหล่านั้น แต่สำหรับคุณค่าเกี่ยวกับความคิดสร้างสรรค์พลังและความยิ่งใหญ่ของสถาปัตยกรรมเหล่านี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายใดอีกเลย

## บทที่ 6

### ความลึกับของปราสาทบายน

ปราสาทบายน ณ เมืองนครศรี เป็นโบราณสถานที่น่าพิศวง และก่อให้เกิดปัญหาที่นักโบราณคดีต้องคำนวณไปต่าง ๆ นานา และบางครั้งก็ขัดแย้งกันเอง จนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีมานี้เองได้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับปราสาทบายนไว้อย่างก้าวหน้ามาก และคงถึงเวลาที่เราจะสามารถสรุปคำอธิบายซึ่งปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันได้แล้ว

ปราสาทบายนมีลักษณะที่ลึกับอยู่หลายประการ ผังที่ชั้นช้อนอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงผังมาเป็นลำดับ มีลานแคบ ๆ ที่ลึกราวกันเป็นบ่อหน้า ระเบียงที่มีคันดิ แห่งทินขนาดใหญ่ที่น่าที่ใช้ในการก่อสร้างมีลักษณะที่ดูแล้วหั้งป้าเดือนและมีพลังน่ากลัว ภาพสลักนูนค่าก็มีบางส่วนที่ยังอธิบายไม่ได้ ชั้นที่ว่างเปล่า ปราสาทที่ลึกเป็นใบหน้ากามายซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไม้เหมือนใครโดยสิ้นเชิง ทุกคนที่ได้เคยเห็นปราสาทบายนจะต้องถูกตรึงไปด้วยความลึกับของปราสาทนี้

สำหรับ ดูคาร์ เดอ ลาเคร์<sup>24</sup> แล้ว เขายืนว่าปราสาทบายนเป็น “สถาปัตยกรรมที่นำไปสู่ความอันดับหนึ่ง” ซึ่ง “ทำให้เกิดหศศิลปะที่น่าตื่นใจ” เดอลากอร์<sup>25</sup> (Delaporte) เห็นว่า “เป็นสิ่งก่อสร้างที่เหมือนเทพนิยาย...เป็นชาゴโนราณสถานที่เปลกประหลาดที่สุดในบรรดาโบราณสถานของเขมรทั้งหมด” ติสซองดิเออร์<sup>26</sup> (Tissandier) บรรยายว่า “เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะเฉพาะที่สุด” และสถาปนิกชื่อ นายฟูเนอโร<sup>27</sup> (Fournereau) กล่าวว่า “เป็นโบราณสถานที่งดงามตระการตาที่สุด” “ปีแอร์ โลตี มีความรู้สึกต่อปราสาทบายนเมื่อแรกเห็นด้วยความชื่นชมว่า “ข้าพเจ้าแห่งหนานี้เป็นไปยังปราสาทที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่ซึ่งทำให้ตัวเองรู้สึกเหมือนคน夸ระ และทันทีที่ทันได เลือดในตัวข้าพเจ้าก็เกิดเย็นแข็งขึ้นมา เมื่อมองเห็นรอยยิ้มของคนหินที่กำลังมองยังข้าพเจ้า แล้วก็รอยยิ้มอีกด้านหนึ่งหนึ่งหนึ่งกำแพงอีกด้านหนึ่งแล้วก็รอยยิ้มที่สามแล้วก็ที่ห้าแล้วก็ที่สิบ ปรากฏจากทุกสารทิศ ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเหมือนมีตาคอยจ้องมองอยู่ทุกทิศทุกทาง” แต่บางคนอาจไม่จำเป็นจะต้องมีปฏิกริยาที่ประทับใจเช่นที่หนังสือเรื่อง นักแสวงบุญแห่งนครวัด (*Pèlerin d'Angkor*) สนองตอบปราสาทบายนด้วยอารมณ์ ปาร์ม่อง-ติเออร์หัวหน้านักโบราณคดีในอินโดจีนผู้ซึ่งความอ่อนไหวทางอารมณ์อาจจะชาลงไป เนื่องจากเขายังต้องกลุกคลื่อยู่กับโบราณสถานแห่งนี้ทุกวัน ได้บอกกับเราว่า “ก่อนที่จะเริ่มทำงานที่ปราสาทนี้ ปราสาทบายนเป็นความรุ่งรังเกะกะ ถูกเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำความเข้าใจได้เลย การสำรวจก็เต็มไปด้วยอันตราย และยังนานวัน ข้าพเจ้าก็ยังสนใจอย่างลุ่มลึกและรู้สึกว่าปราสาทบายนมีลักษณะโรแมนติก”

เมื่อข้าพเจ้าเห็นสภาพของปราสาทนายนี้เป็นครั้งแรกในปี ก.ศ. 1912 นั้น ป้าทึบยิ่งเพิ่มความลึกลับให้มากขึ้นไปอีก “จากดูไม่หนาและไม่เลือยขนาดยักษ์” ปีแอร์ โลตี กล่าว “เราต้องกรุยทางเข้าไปหาโบราณสถานนี้ ป้าทึบได้โอบปราสาทไว้โดยรอบ ทั้งเกี่ยวรัดและทำให้โบราณสถานพุพัง ดันไทรขนาดหินมาที่ฝั่งรากไปทั่วโบราณสถานและเติบโตเม็กะทั้งบนยอดปราสาท ทำให้ขนาดของปราสาทกลายเป็นเหมือนฐานของต้นไทรไป ประดุจทางเข้าบางแห่งก็ถูกบังไปด้วยรากไม้จำนวนนับพัน ๆ ราก”

งานของคอมมาย (Commaille) ใน การกำจัดป้าที่ปกคลุมปราสาทออกให้หมดด้วยการดึงเฆี้ยวน้ำแล้วล้วงระยางของต้นไม้ป้าทึบ นับเป็นการทำลายลักษณะที่โรมานติกที่ยังคงเห็นได้ที่ปราสาทพระมหาอุกไปมากที่เดียว แต่ถึงจะถางป้าออกไปแล้วก็มิใช่ว่าจะไม่เหลือความลึกลับอยู่ ตรงกันข้ามภาพที่ชัดเจนขึ้นของโบราณสถานยังเปิดเผยให้เห็นปัญหาใหม่ ๆ ที่ไม่เคยประจักษ์มาก่อน ถึงแม้แต่หลังจากการถางป้าออกหมดแล้วก็ตาม ความรู้สึกถึงความลึกลับก็ยังคงมีอิทธิพลต่อนักประชาร্যอยู่ การถูกสะกดจากเส้นหัวของรอยยืนปริศนาที่มองดูอย่างรู้เท่าทันไปหมดจากยอดปราสาท ทำให้แม้แต่นักโบราณคดีที่เกร่งครั้งกับงาน ก็ต้องละทิ้งเป้าหมายและปล่อยใจให้เป็นอิสระตามจินตนาการตัวอย่าง เช่น นายมาร์ชาล (Mar-chal) ผู้ได้ทำงานที่เกี่ยวข้องกับปราสาทหลังนี้ทุก ๆ วันเป็นเวลาถึง 20 ปี ได้เขียนข้อความข้างล่างนี้ในหนังสือเล่มหนึ่งของเขาว่า “นำแท้ที่ว่าทางโบราณคดีที่โบราณสถานในเมืองพระนคร (Guide Archéologique aux Temples d'Angkor) ว่า

นี้คือในร้านสถานที่คุยบุ่งเหลียงและประหาดครุ่นว่าราย ถูเหมือนว่าจะเป็นยอดเขาที่ก่อรูปและสักกิจน์ด้วยมือของมนุษย์ให้ความประทับใจที่ทั้งนี้พลังและสับสน ความขับข้อนของผังปราสาทนายนทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของแบลก มีความน่าประทับใจจนทำให้ลืมความคิดพลาตนบกพร่องของการก่อสร้าง และถูกครอบจำโดยสิ้นเชิงจากความคิดเริ่มที่เป็นตัวของตัวเองของปราสาทหลังนี้ ไม่ว่าจะในยามใดที่ใครได้เดินไปรอบ ๆ ปราสาทหลังนี้ โดยเฉพาะในคืนที่พระจันทร์เต็มดวง และวันที่ห้องฟ้าปลดปล่อย เข้าผุ้นั้นจะรู้สึกเหมือนกำลังอยู่ในศาสนสถานของอิกโตกิหนึ่ง ที่สร้างโดยผู้คนที่ไม่รู้จัก ที่มีความคิดนิ古ที่แตกต่างไปจากเราโดยสิ้นเชิง ผู้ที่ไม่สามารถจินตนาการว่า ได้ขึ้นกลับไปสู่สุขของทำงานที่เหลือเชื่อ เมื่อพระจันทร์ทรงเนรมิตเทวสถานแห่งนี้สำหรับให้พระราชโอรสได้ทรงเสกสมรสกับพระธิดาของพญานาคและได้ทรงเลียนแบบจากวิมานของพระองค์เองบนสรวงสวรรค์

แน่นอนที่ความลึกลับของปราสาทนายน ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการค้นคว้าทางโบราณคดี บางที่การลองประมวลข้อเท็จจริงที่เราทราบในปัจจุบันอย่างสังเขปอาจจะช่วยขัดความนีดมนลึกลับบางประการที่ห่อหุ้มปราสาทนายนไว้เหมือนแมมหมอกลงได้ และอาจนำไปสู่ความเข้าใจที่ดีขึ้นต่อโบราณสถานแห่งนี้ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นแก่นอันลึกที่สำคัญของอาณาจักรเขมร และเคยเป็นศูนย์กลางของราชธานีแห่งอาณาจักรนี้

ปัจจุบันเราทราบแล้วว่า ปราสาทนายนตั้งอยู่ตรงกลางเส้นทวยเขมรที่ลากจากมุนของกำแพงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสของเมืองพระนคร ดังนั้นจึงตั้งอยู่ตรงกลางเมืองพอดี แต่นี้เป็นความจริงที่เรามิ

ได้ตระหนักมาก่อนในตอนแรก จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1908 แผนที่ทั้งหมดของเมืองพระนคร เริ่มต้นจากบรรดาแผนที่ในงานเรื่องการเดินทางสำรวจ (*Voyage d'Exploration*) ของ ดูคาร์ เดอ ลาเคร์ และนายฟรังซีส การนิเอร์ (ค.ศ. 1873) รวมทั้งงานของฟูเนอโร (ค.ศ. 1890) และติสของดิอิร์ (ค.ศ. 1895) จนกระทั่งถึงงานของเอโนนิเยร์ (ค.ศ. 1903) ซึ่งผลงานของแต่ละคนส่วนมากก็คัดลอกไม่นามากก็น้อยจากงานที่ผู้อื่นได้ทำไว้ก่อน ได้แสดงสถานที่ตั้งของปราสาทนาหยัน ไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของใจกลางเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทนาปวนและพิมานอากาศ ความผิดพลาดนี้เป็นที่เข้าใจได้เมื่อคำนึงถึงความหนาแน่นของป่าทึบของเมืองพระนครก่อนที่จะมีการลงมือถูกต้องโดยสถาบันการศึกษาของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1907 ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยได้คืนจังหวัดทางทิศตะวันตกของกัมพูชากลับมา

แผนที่แสดงสัณฐานชุดแรกที่ทำขึ้นโดย ร้อยโทบัวต (Buat) และดูเครต (Ducret) แห่งสำนักงานภูมิศาสตร์ (Service Géographique) ได้แสดงให้เห็นถึงสถานที่ตั้งที่ถูกต้องของปราสาทนาหยัน การค้นพบครั้งนี้มีผลสำคัญตามมา เนื่องจากเมื่อปราสาทนาหยันถูกกำหนดให้อยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้องแล้ว ก็จะได้รับความสำคัญเป็นพิเศษในฐานะของศาสนสถานองค์กรทางทันที ความสัมพันธ์เกี่ยวกับประตูทั้ง 4 ทิศที่ทำเป็นแบบเดียวกัน และการตกแต่งด้วยใบหน้าที่เหมือนกันกลายเป็นสิ่งที่เข้าใจได้อย่างชัดเจน ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างศาสนสถานองค์กรทางและประตูทั้งสี่ถูกเน้นให้เห็นเด่นชัดจากสภาพแวดล้อม 2 ประการที่ได้จากการศึกษาแผนที่ชุดใหม่ ประการแรก เนื่องจากปราสาทนาหยันเป็นโบราณสถานของ

เขมรแห่งเดียวที่ไม่มีกำแพงล้อมรอบโกล์ชิด เป็นไปได้ที่อาจจะใช้ กำแพงเมืองแทนกำแพงศาสนสถาน และประดุจหั่งสีกีดูกิใช้เป็น โคปูระ (ประตุซุน) ประการที่สอง เนื่องจากแนวของกำแพงเมืองค่อนไปจากศูนย์กลางเล็กน้อย ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนไปประมาณ  $2\frac{1}{2}$  องศาไปทางกำแพงด้านทิศตะวันตก ความจริงที่ว่า ปราสาทของค์กลางของปราสาทบายน ตั้งขึ้น ณ จุดที่เป็นเส้นทวยง มุนตัดกันพอดีของผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ไม่สมบูรณ์นี้ ดูเหมือนจะช่วย พิสูจน์ว่า ปราสาทหลังนี้สร้างขึ้นอย่างเร็วที่สุดก็พร้อม ๆ กับกำแพง เมือง ดังนั้นตำแหน่งของปราสาทจึงคำนวณกันขึ้นด้วยสายตาที่ลาก จากมุมหั่งสีของกำแพงเมืองในขณะที่พื้นที่ยังไม่มีอาคารอื่นมาครอบ

การถกถ่องถกแต่งโนราณสถานโดยนายคอมไมร์ (Commaillé) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1912–1914 แสดงให้เห็นว่า โครงสร้างที่ ชั้บช้อนนี้ไม่สามารถจะวางผังและสร้างขึ้นหั่งหมกภายในครั้งเดียว ได้ สำหรับสายตาที่มองໄได้ทะลุปรุโปร่งของสถาปนิก ปราสาท บายนในรูปแบบปัจจุบันเหมือนจะมีการเปลี่ยนแปลงหลายหนใน ระหว่างการก่อสร้าง ข้อสังเกตที่สำคัญนี้ นายปาร์มองดิเออร์เป็นผู้พูดแรก<sup>28</sup> “โนราณสถานในสภาพปัจจุบันก่อให้เกิดความรู้สึกที่ พิลึกของการพนวกอาการอื่นและความแออัด ยอดปราสาทซึ่งแข็ง ข้างกัน และโครงสร้างกีโกล์ชิดเกินไปกว่าการเคลื่อนไหวได้ สะดวก ลานของโนราณสถานกีเป็นหลุมลึกไม่มีแสงสว่างและอากาศ เลย”

ความรู้สึกนี้จะรุนแรงที่สุดระหว่างระยะชั้นที่ 2 กับกุ่น ปรางค์ครองกลางซึ่งมีที่ว่างพอสำหรับทางเดินมีด ๆ ที่มีความชัน และน่ากลัวเท่านั้น ดังที่นายปาร์มองดิเออร์กล่าวว่า “นี่เป็นผลของ

ข้อมูลพร่องทางสถาปัตยกรรมอย่างแน่นอน ความผิดพลาดบางอย่างจากการคำนวณได้เป็นที่สังสัยกันมานานแล้ว หรือไม่ก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงผังทางสถาปัตยกรรม ปาร์มนองค์เตอร์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

ที่ว่างบ่อจุบันระหว่างฐานของปรางค์องค์กลาง กับหน้าบันหนึ่งอีกประทุของระเบียงภาพชั้นล่างชิดกันมากจนไม่มีทางจะให้ห่างเอา เกรื่องมือสอดไปแกะสลักได้สักดาว หรือแม้แต่จะแกะง่วนยกห้อน ดังนั้นความคลายของหินที่ระเบียงจึงยังคงไว้ในสภาพที่ การตกแต่งในด้านตรงกันข้ามกลับทำเสร็จอย่างสมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้น ด้านบนของล้านในบางที่ยังเป็นเพดานของช่องทางเดินบ้องล่าง อีกด้วยและตำแหน่งของหินเหล่านี้บางครั้งก็ทำลายประติมากรรมที่ แกะอย่างประณีตเบื้องล่างให้เสียหายได้

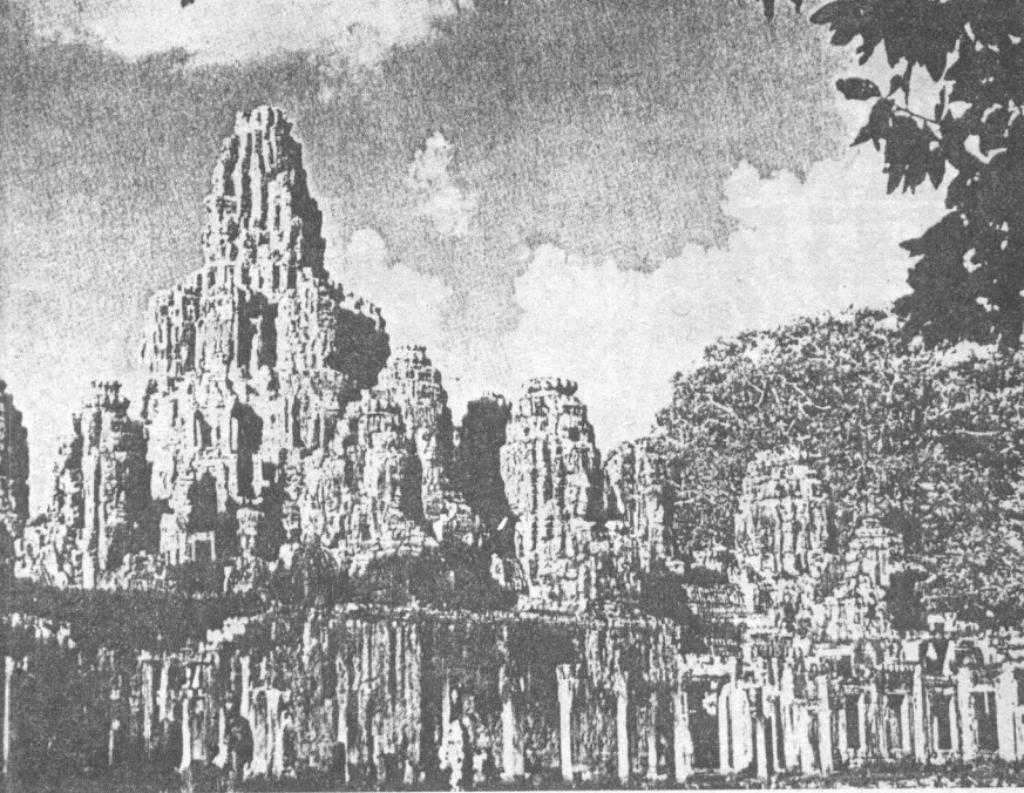
ในที่อื่น ๆ ก้อนหินจะทำเป็นกำแพงหนึ่งอีกพารามิตร์ โดยไม่ทำลายงานแกะสลัก ที่น่าสังเกตคือในกรณีของหน้าบันที่ส่วนงานที่มีภาพของพระโพธิสัตว์โลเกศวร ซึ่งโชคดีที่นายปาร์ มงค์เตอร์ได้กันพบโดยบังเอิญเมื่อปี ค.ศ. 1924 อยู่เบื้องหลังและต่ำลงมากกว่าระดับของระเบียงข้างบน ผลงานชิ้นนี้เป็นตัวกำหนดระยะเวลาที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของการศึกษาปราสาทนาียนและต่อไปราษฎร์ของกัมพูชาทั้งหมดต่อมาด้วย

นี่เป็นข้อพิสูจน์ของการเปลี่ยนແພนผังครั้งแรกของปราสาทนาียน ผังเมื่อแรกสร้างนั้นไม่ได้รวมโครงสร้างขนาดหินมาที่เรารายกว่าก่ออุ่นปรางค์องค์กลางไว้ด้วย แต่ตรงนั้นเป็นก่ออุ่นของสิ่งก่อสร้างในระดับเดียวกัน คล้ายคลึงกับโบราณสถานที่ปราสาทตาพรหมและบันทายกุฎี

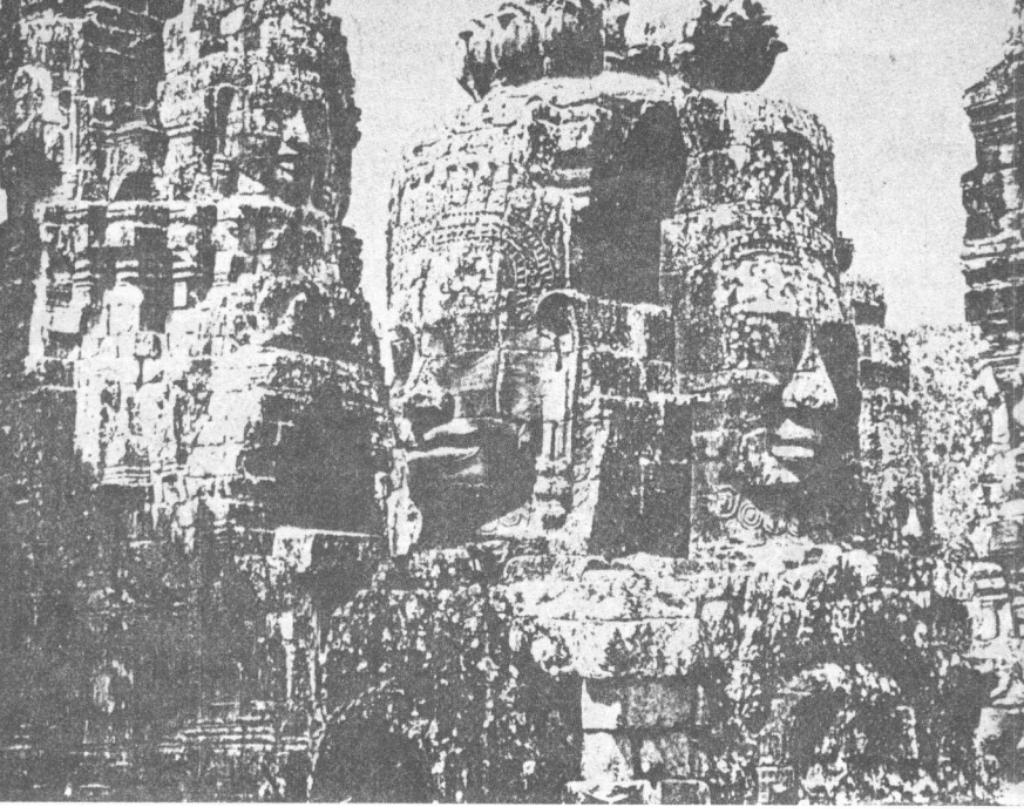
ข้อสังเกตที่ปาร์มองติเอร์ได้ศึกษา ณ ปราสาทนาบายนในปี ก.ศ. 1924 มิได้จำกัดเพียงข้อสรุปข้างต้นเท่านั้น จากข้อเท็จจริงต่าง ๆ มากมายที่มีรายละเอียดมากเกินกว่าจะกล่าวในที่นี้ได้ เราจะเห็นว่ามีห้องเล็ก ๆ ถึง 16 ห้อง แต่ละห้องมีทางเดินทั้งสองด้าน ซึ่งครั้งหนึ่งланปัจจุบันเคยถูกแบ่งออกเป็นวิหาร 16 ห้องมาก่อน ศิลปางรีกที่สลักไว้บนเสาประคุทางเข้าไปยังระเบียงด้านนอก บอกให้เราทราบว่า สถานที่นี้เคยเป็นวิหารมาก่อน แต่ละห้องบรรจุรูปสลักห啦bury ที่จำลองแทนรูปสลักที่มีชื่อเสียงที่บูชา กันตามวิหารในหัวเมืองต่าง ๆ รายละเอียดของสิ่งก่อสร้างพิสูจน์อีกว่า วิหารเหล่านี้สร้างขึ้นภายหลังระเบียงชั้นนอก แต่ว่าก่อนการตกแต่งลวดลายของระเบียงชั้นนอก

อย่างไรก็ตาม สถานปนิกได้ตรวจพบหลักฐานอื่นที่แสดงว่ามีการแก้ไขปราสาทนาบายนอิกลักษณะที่เปลกบางประการ ทางด้านสร้างคูเมือนจะชี้ให้เห็นว่า มนุษย์สี่ของระเบียงด้านในซึ่งอยู่ในระดับต่ำลงเล็กน้อยกว่าส่วนอื่น ๆ มิได้รวมอยู่ในแผนผังเดิมซึ่งทำเป็นรูปగานาทอย่างประณีต บางทีมนุษย์ซึ่งทำให้ผังเดิมรูปภาคบากเปลี่ยนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อาจจะถูกเติมขึ้นระหว่างการก่อสร้าง ก่อนการสร้างวิหาร 16 ห้องก็ได้ เนื่องจากวิหาร 8 ห้องจาก 16 ห้อง อาศัยปราสาททั้งสี่มนุษย์หนัก และคงมีปราสาทมากก่อนวิหาร

หลักฐานเพิ่มเติมของการเปลี่ยนผังปราสาทนาบายนอิก ก็คือ การบุดคืนที่ทำขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน โดยเฉพาะที่ทำการบุดคืนโดย ทรูเว (Trouvé) ในปี ก.ศ. 1935 และมาเร็ชาล ในปี ก.ศ. 1937 ได้แสดงให้เห็นร่องรอยของสิ่งก่อสร้างเก่าที่ไม่สามารถจะ



ภาพที่ 13 ปราสาทบายน เทวสถานองค์กลางของนครนัม สร้างขึ้นโดยพระเจ้า  
ชัยวารಮันที่ 7 คริสต์ศตวรรษที่ 12 ยอดปราสาท 49 ยอด สถาปัตย์เป็นในหมู่คน  
ขนาดมหีมายู่ทั้ง 4 ด้าน แสดงถึงพระราชน้ำใจของเทเว-ราชาที่ทรงปรากฏ  
อยู่ทั่วทุกสารทิศ



ภาพที่ 14 ยอดปราสาทแกะสลักของนายน “ข้าพเจ้าแห่งนหน้าเขื่นมองໄປปัং  
ปราสาทที่ปักคลุมอยู่ซึ่งทำให้ตัวเองรู้สึกเหมือนคนแคระ และทันทีทันใด เดือด  
ในตัวข้าพเจ้าก็เกิดเย็นแข็งขึ้นมา เมื่อมองเห็นรอยยิ้มนาคมหาที่กำลังมองลง  
มาบังข้าพเจ้า และว่าก็รอยยิ้มอีกด้านหนึ่งเห็นอีก方言ที่กำลังมองลง  
ที่สามแล้วก็ที่ห้า และว่าก็ลิบปราภูจากทุกสารทิศ ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเหมือนมี  
ตาอยู่จ้องมองอยู่ทุกทิศทุกทาง” ปนэр์ ໂຄຕ (ภาพโดยเยน การ์ตินร)

ศึกษาผังได้ນอกจากจะต้องทำลายสิ่งก่อสร้างที่เห็นในปัจจุบันลง ในความลึก 3.4 เมตร ใต้พื้นผิวปัจจุบันซึ่งแยกระเบียงด้านนอก และระเบียงด้านในออกจากกัน จะมีฐานพื้นศิลาแลงอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นฐานที่รองรับสิ่งก่อสร้างก่อนปราสาทนายนกได้ เนื่องจากมีร่องรอยของฐานนี้เพียงทางด้านตะวันออกและด้านใต้ของลานเท่านั้น

โครงสร้างของระเบียงด้านในของปราสาทนายนก เริ่นต้นจากระดับของพื้นผิวน้ำด้านนี้ ปัจจุบันบางส่วนของฐานที่ขุดพบเป็นแผ่นหินที่แต่เดิมไว้แต่ก็ไม่เคยถูกสลักเลย ในยุคแรกของการก่อสร้างและก่อนการถอน 2 ครั้งที่ติดต่อกันเพื่อยกพื้นให้สูงขึ้นและปักปิดฐานเดิม ผังรูปภาคบาทดังเดิมได้ถูกเปลี่ยนโดยมีการเติมระเบียงที่มุ่นทั้งสี่เหล้า

การถอนดินที่ปักพื้นฐานซึ่งผิวน้ำได้เตรียมไว้สำหรับการตอกแต่เดิมแล้ว ได้ยกพื้นให้สูงขึ้นจากฐานเดิมอีกประมาณ 1 เมตร และบุ่ด้วยศิลาแลง แสดงให้เห็นว่าผู้สร้างตั้งใจที่จะหดแค่นั้น แต่บางที่อาจจะเป็นเพาะการตัดสินใจว่าที่ต่อไปก็ได้ เนื่องจากต่อมาได้มีการสร้างเสริมสูงถึง 2.4 เมตร อันเป็นระดับปัจจุบัน เข้าใจว่าในเวลาเดียวกับการสร้างระเบียงชั้นนอกนั้นเอง

การถอนดินอย่างนี้มิได้พบเฉพาะแต่ที่ปราสาทนายนกเท่านั้น แต่เป็นสิ่งปักดิ่นรرمดาในส่วนอื่น ๆ ของนารมด้วย โดยเฉพาะจะสังเกตเห็นได้โดยเฉพาะที่ปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งฐานทั้งหมดได้ถูกยกสูงขึ้นมากกว่า 2 เมตร เป็นไปได้ว่าการยกระดับของฐานอาจจะเกิดจากน้ำท่วม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่มักกล่าวถึงในนิยายปรัมปราของกัมพูชาเสมอ<sup>29</sup> เราทราบว่าการยกพื้นของปราสาท

พิมานอากาศไม่ได้ทำก่อหนี้รัชสมัยของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 (ค.ศ. 1181 ถึงประมาณ 1219) เพราะว่าจารีกหลักหนึ่งของสมัยนั้นได้ถูกผู้ฝึกเอาไว้ด้วย ถ้าหากการยกพื้นของปราสาทบายนอยู่ในสมัยเดียวกันก็คงต้องทำอย่างชาญสุดในรัชกาลเดียวกันนั้นเอง เพราะว่า สิ่งก่อสร้างบางแห่งของชั้นบนมีจารีกที่เป็นของนายตรีองค์เดียว กัน สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ปัจจุบันได้ถูกทำลายหมดแล้ว ได้แก่ ทางเดินของห้อง 16 ห้อง ซึ่งมีฐานที่ต่ำสุดถึงระดับของลานปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมของปราสาทบายนได้นำถึงจุดชน พร้อมกับการรื้อวิหาร 16 ห้องและทำการแกะสลักหินทั้งห้องไปยัง ระเบียงภายนอกซึ่งปัจจุบันไม่ได้มีประโยชน์อะไรแล้ว

การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของผังที่ปราสาทบายน คุณเมื่อนจะ เกิดขึ้นต่อเนื่องกันอย่างรวดเร็วมาก ในด้านหนึ่งฐานที่มีการถอนใน บุคลากรของบายนทำขึ้นอย่างขาดความระมัดระวังซึ่งเป็นลักษณะ เฉพาะของงานศิลปะในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 12 และมีการ นำหินจากสิ่งก่อสร้างเก่ามาใช้ใหม่ด้วยในอีกด้านหนึ่ง จารีกในห้อง ทึ้งสินหกและลดลายการตกแต่งในพุทธศาสนาช่วยยืนยันว่า ไม่สามารถมีอายุหลังรัชสมัยของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ไปได้

เราลองหันมาดูเครื่องตกแต่งโบราณสถานคู่บ้างโดยเฉพาะ อย่างยิ่งส่วนที่มีความแปลกไม่เหมือนที่ไหน คือ ภาพสลักนูนต่ำและ ใบหน้าจำนวนมากmanyบดปูร์ค

ภาพสลักนูนต่ำเป็นภาพที่แกะบนผนังกำแพงด้านนอก ระเบียง และบางส่วนที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าของระเบียงด้านใน ภาพเหล่านี้ได้มีการกล่าวถึงหลายครั้งหลายหน้แล้วโดยเดอลาปอร์ต<sup>30</sup> (Delaporte) จูลส์ อาرمองค์<sup>31</sup> (Jules Harmand 1880) และ

กอนไนย<sup>32</sup> (Commaillé) ในปี ก.ศ. 1912 ดูฟอร์ (Dufour) และ คาร์ป์<sup>33</sup> (Carpeaux) ได้บันทึกถ่ายภาพเหล่านี้ไว้อวย่างสมบูรณ์ ระหว่างปี ก.ศ. 1901 และปี ก.ศ. 1904 และได้รับการจัดพิมพ์โดย คณะกรรมการคดีแห่งอินโดจีนในปี 1913 ทำให้การศึกษาเรื่องนี้ สะดวกขึ้นมาก

ภาพสลักมุนต์ที่พนังของระเบียงด้านนอกกับระเบียงด้านใน ณ ปราสาทนาียนมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง และดูเหมือนจะ เป็นเรื่องของโลก 2 โลกที่แยกต่างกัน ภาพภายนอกเป็นเรื่องของ โลกมนุษย์ เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นจริง ๆ ส่วนของระเบียงด้านในเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับมหาภพย์ที่เป็นโลก ของพระเจ้าและตำนานนิยายต่าง ๆ ภาพในด้านในเป็นจำนวนมาก นักพนักพนักว่ามีการแกะซ้ำ ๆ กันตามโน้ตราชสถานของเมือง และ สามารถเข้าใจได้โดยง่าย ภาพที่แสดงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หลายภาพที่แกะสลักเล่าไว้โดยประดิษฐ์นั้นก็สามารถอธิบายได้ เพราการกำหนดอายุอย่างถูกต้องของปราสาทนาียนไว้ในคริสต์ ศตวรรษที่ 12 ช่วยซึ่นทำการวิจัยประวัติศาสตร์ของสมัยนี้ด้วย

ใบหน้ามานาคมายที่ตกแต่งยอดปรางค์ มีลักษณะที่ประทับใจ ที่พนพเนินมากที่สุด คือ ที่พนที่ประดิษฐ์เมืองนครธม ปราสาท ค่าพรหม บันทายกุฎี และปราสาทหลังใหญ่ที่บันทายชمار์ด้วย นายบุญเยอโวช (Bouillevaux) ได้เห็นใบหน้าเหล่านี้เมื่อปี ก.ศ. 1850 ก่อนคุณดาว์ เดอ ลาเกร์และก่อนมูโซร์ ซึ่งนักเข้าใจพิศคิดกัน ว่านายมูโซร์เป็นผู้คนพนเมืองพระนครเสียอีก นายบุญเยอโวชได้ บรรยายพระศีรษะของพระโพธิสัตว์เหล่านี้ว่า “ปราศจากความรู้ สึก และโง” ส่วน นายปีแอร์ โลตี กลับเห็นว่า ใบหน้าเหล่านี้

“กำลังขึ้นผ่านชั้นกุ忿ห์—นัยน์ตาคริริ่งปิดคริริ่งเปิดเหมือนลักษณะของ  
หญิงชาวที่หมุดเรียบแรง”

ในหน้าเหล่านี้เองที่เป็นสาเหตุให้นักประชุมในโลกเดินหน้ามีก  
เขียนหาความหมายนานักต่อนักแล้ว ความคิดในตอนแรกเชื่อกัน  
ว่า ในหน้าเหล่านี้เป็นด้วยเหตุของพระพรหม ซึ่งโดยทั่วไปมักนิยม  
แบ่งเป็น 4 พักรตร์ ทฤษฎีนี้อุจจะเข้าได้ด้วยประเพณีท้องถิ่น เนื่องจาก  
เราได้พบในหน้า 4 หน้าอยู่เหนือประตูปราสาทตาพรหมคือ “พระ  
พรหมผู้ชรา” ด้วย ความเชื่อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปจนกระทั่งถึง  
ปี ก.ศ. 1902 ในปีนี้เองที่วารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ  
ได้พิมพ์คำแปลของนายปอล เพลลิโอล (Paul Pelliot) เรื่องบันทึกการ  
การเดินทางที่ได้ตั้งของทูตจีนชื่อ จู ตา กวน ซึ่งได้นำเขียนชน  
เมืองพระนครในปี ก.ศ. 1296 จู ตา กวน เผยแพร่ไว้ว่าศีรนประ  
ศุฤทธิ์ทางเข้าเมืองมีจำนวน 5 หน้า อันกล่าวปิดทอง นายเพลลิโอลได้ตั้งข้อ<sup>๑</sup>  
สังเกตข้อความตอนนี้ว่า “เราสามารถจะยอมรับบันทึกนี้ได้โดยการ  
ตีความว่า พระหม 4 หน้าคือพระพักตร์ของพระศิริ ๕ พักรตร์  
แทน และศีรที่ ๕ ซึ่งอยู่ข้างบนได้หักตกลงมา”

นายหลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ก็เชื่อตามความคิดนี้ใน  
ปี ก.ศ. 1911 เนื่องจากเขาก็คิดถึงปราสาทของจามบاغแห่ง โดย  
เฉพาะที่ โพ นคร (Po Nagar) ที่เมือง ญาตราัง (Nha Trang) ที่  
มีลวดลายบนยอดปราสาททำเป็นหินแกะเป็นรูปศิวลึงค์ และมักสลัก  
เป็นใบหน้าคนหลายหน้าด้วย จากลวดลายนี้จึงทำให้เขาตั้งทฤษฎี  
ว่า ปรางค์ที่ปราสาทบายนมีรูปทรงเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย  
คือ ลึงค์ ขนาดใหญ่ที่สลักเป็นหน้าคนหลายหน้า เพื่อเก็บสิ่งက่าพญชา  
ไว้ภายในวิหาร ทฤษฎีนี้จึงมีพื้นฐานความเชื่อว่า ปราสาทบายน

เป็นศาสนสถานเป็นศาสนารินดุที่สร้างอุทิศให้แก่พระศิริ อย่างไร ก็ตาม ทฤษฎีนี้ได้ถูกกลั่นเลิกไปเมื่อได้ค้นพบรูปพระโพธิสัตว์ โลเกศวรที่หน้าบันที่ถูกปราสาทของค์กลางบังเงาไว้ หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะดังเดิมของปราสาทนายนเป็นพุทธสถานและในหน้าดังกล่าวคงเป็นพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงพระมหากรุณา

แม้แต่นักโบราณคดีแห่งสถาบันฝรั่งเศสก็ไม่สามารถตัดสินได้ทันทีว่า ศิรษะบนยอดปราสาทนายนเป็นเศียรของพระพรหม พระศิริ หรือว่าพระพุทธเจ้ากันแน่ ลักษณะที่แตกต่างซึ่งมักปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ในบรรดาเทวรูปแห่งเขาโอลิมปัส จะไม่ค่อยพบได้ชัดเจนในศาสนาร่องอินเดีย พระพรหมคือผู้สร้างจักรวาล พระศิริเป็นผู้แฝงความเมตตาไปทั่วพิภพ พระพุทธเจ้าในปางมหาปัญหาริริยะประภาณุพรองค์มีจำนวนนับไม่ถ้วน และพระโพธิสัตว์โลเกศวรทอดพระพักตร์ไปทั่วทุกสารทิศ วิญญาณที่อยู่เมืองหลังเทพเจ้าต่าง ๆ ของอินเดีย ซึ่งสถาปนิกพယายามที่จะแสดงให้เห็น ว่าได้ออกมาในฐานะสิ่งที่เป็นจริงมิใช่ปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นในด้านนามธรรมมากกว่า นายปีแอร์ โลตี จับปรัชญาฯได้ด้วยความคิดคำนึงของกว้อย่างน่าสังเกตและเขียนแสดงความรู้สึกได้อย่างน่าสนใจว่า “จากเมืองนนในหน้าทั้งสี่ของปรงค์เตะลงองค์จะหันหน้าไปทั้ง 4 ทิศ จ้องมองไปทั่วทุกทิศทางผ่านเปลือกตา หน้าแต่ละหน้ามีความรู้สึกลึ้นแสดงความเมตตาเป็นนัยด้วยรอยยิ้มที่เหมือนกัน ในหน้าเหล่านั้นเหมือนจะประภาคช้ำ ๆ อย่างหลอกหลอนถึงการประภาณอยู่ทั่วทุกสารทิศของเทพเจ้าแห่งพระนครหลวง” เรายรานแล้วว่า เทพเจ้าแห่งเมืองพระนครองค์นี้ คือ กษัตริย์ เทเว-ราชา ผู้ได้ทำพิธีให้เป็นเทพดังเดิมก่อนคริสต์ศตวรรษ

ที่ 12 โดยผ่านทางศิวลึงค์ทองคำ และในสมัยบานพระองค์จะทรงประากฎในรูปของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้กันพบรูปสลักจากเบื้องล่างของหอฉุนที่เปิดว่างภายในได้รับการตั้งไว้ในห้องพระ ผลงานของ ป้อล มุส ช่วยยืนยันอย่างไม่ต้องสงสัยถึงข้อสังเกตตามสัญชาตญาณของโลตีที่พิสูจน์ว่าความนิยมคงที่เป็นนานธรรม คือสิ่งที่เป็นความตั้งใจของประตินารสมัยนaynที่แสดงถึง “พระราชอำนาจที่แฝงตัวไปยังทิศทั้งสี่” พระพรหม พระศิริ หรือพระโลเกศวรก์ทรงมีคุณลักษณะที่สามารถถ่ายความคิดที่เป็นนานธรรมได้ดีเท่ากัน แต่ที่เราแน่ใจว่าคือพระโลเกศวรก์ เพราะที่ส่วนอื่น ๆ ของปราสาทนายนี้ลักษณะที่แสดงถึงพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

บัดนี้เรามาถึงปัจจุบันว่า สักธิอะไรที่ถือปฏิบัติกันอยู่ภายในศาสนสถานแห่งนี้ รูปของพระโลเกศวรที่หน้าบันไดพิสูจน์แล้วว่า เดิมปราสาทนายนนิใช่เทวสถานที่เป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์ดังที่เคยคิดกันมาก่อน แต่เป็นพุทธสถานที่อุทิศให้แก่พระโลเกศวร ความจริงนี้ได้รับการยืนยันอีกรั้งหนึ่งในปี ก.ศ. 1933 จากการกันพบรูปสลักองค์เดิม ในวิหารองค์กลางคือพระพุทธรูปนาคมที่มาซึ่งพระเจ้ามหัศจรรย์ได้พระราชทานให้แก่พิธีของพสกนิกรของพระองค์ใน ก.ศ. 1935 และนำไปประดิษฐานไว้ในพลับพาลเด้านี้ของตนที่ทอดจากพระราชวังไปยังประดุจชัย

ในปี ก.ศ. 1934 ข้าพเจ้าได้ความคิดว่า พระพุทธรูปองค์นี้คงจะเหมือนกับรูปสลักอื่น ๆ ในปราสาทนายน ที่เป็นภาพของเทพซึ่งเป็นตัวแทนของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ในร่างของพระพุทธเจ้า และคงมีฐานะในพุทธศาสนา เช่นเดียวกับรูปเทวะ-ราชานิกรนุชาทางนิภัย ให้เวลา

ใบหน้าที่เพิ่มจำนวนมากmanyที่หันไปทางทิศทั้งสี่ เป็นสัญลักษณ์ถึงความคิดที่ว่า พระราชอำนาจของกษัตริย์ทรงแผ่พระมหากรุณาธิคุณไปทั่วทั้งดินแดนทิศของพระราชอาณาจักร ส่วนการแกะพระพักตร์ช้ำ ๆ กันบนยอดปราสาททุกองค์นั้น ปอล บูต ได้ให้คำอธิบายที่ฉลาดมาก เขาเชื่อว่าบรรดารูปเคารพที่บูชาภันในวิหารภายในปราสาท ถ้าไม่เป็นรูปสักของเจ้าชายหรือบุญนางที่ได้ผ่านการทำพิธีให้เป็นเทพเจ้าแล้วก็คงเป็นของเทพเจ้าประจำท้องถิ่น

บางที่พระปราสาทแต่ละองค์อาจจะตรงกันกับเมืองแต่ละเมืองของราชอาณาจักร หรืออย่างน้อยอาจตรงกับศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครองทางศาสนาของเมืองหนึ่ง ดังนั้นถ้าหากใบหน้าทั้งสี่ เป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจที่แผ่ขยายไปทั่วดินแดนทุกทิศทุกทาง ในหน้าทั้งหมดที่ปรากฏเหนือปราสาท ซึ่งเป็นตัวแทนของเมืองแต่ละเมือง ย่อมมีความหมายถึงพระราชอำนาจของพระเจ้าขัชชารัตน์ที่ 7 ว่า ทรงมีความเข้มแข็งและแพร่ไปในแต่ละหัวเมืองเท่ากับพระราชอำนาจที่ปรากฏในเมืองพระนครเอง ดังนี้จึงสามารถสรุปได้ว่า ยอดปราสาทที่มี 4 เศียรนั้นหมายถึงตัวแทนของแต่ละเมืองในราชอาณาจักร บักนี้เราพอจะเริ่มเข้าใจสถาปัตยกรรมที่ลึกซึ้งได้ว่า เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของความมหัศจรรย์อันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าขัชชารัตน์ที่ 7 นั้นเอง และสิ่งก่อสร้างนี้เป็นเสมือนตัวแทนของการปกครองและอำนาจทางศาสนาที่แผ่ขยายไปทั่วทุกช่องทางทุกมุมของแผ่นดินภูเขา โดยอาศัยสัญลักษณ์ที่แบ่งกันไม่เหมือนใครนี้เป็นสื่อในการแสดงออก

ตัวปราสาทนายนถูกสร้างทับเนื้อโบราณสถานเก่าอีกที่หนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ข้อพิสูจน์ว่าโครงสร้างเดิมซึ่งแม้จะสร้างอยู่ไกลกับ

ศูนย์กลางของเมืองจะเคยเป็นศาสนสถานกลางเมืองมาก่อน ปราสาทนาปวนซึ่งอยู่ตรงศูนย์กลางที่มีกำแพงล้อมรอบซึ่งมิได้แตกต่างจากเมืองครุฑมนากนักก็ทำหน้าที่เป็นเทวสถานองค์กลางมาตั้งแต่ตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 9 ผู้สร้างปราสาทบายนส่วนแรก ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าชัยธรรมัน ในตอนด้านของรัชสมัยของพระองค์ หรืออาจจะเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งก่อนหน้าพระองค์ก็ตาม คงเพียงแต่ต้องการที่จะสร้างเทวสถานเพิ่มเติมในราชธานีสักแห่งหนึ่งเท่านั้น และคงมิได้ตั้งใจที่จะสร้างศาสนสถานทรงภูเขาแต่เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาที่สร้างบนฐานชั้นเดียวกันทั้งหมด กล้ายกับปราสาทตาพรหมหรือบันทายฤทธิ์

หลังจากที่พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ได้ทรงขับไล่พวකงานที่เข้ามาทำลายเมืองพระนครในปี ค.ศ. 1177 ออกไปแล้ว และเมื่อเสี้ยวปี ค.ศ. 1181 พระองค์ทรงมีแผนการอันทะเยอทะยานที่จะปฏิสังขรณ์พระราชวังและอาณาบริเวณรอบ ๆ ให้สมบูรณ์ด้วยการใช้กำแพงหินที่แข็งแรงเป็นครั้งแรก แต่พระองค์ทรงผูกมัดด้วยความจำเป็นตามความเชื่อถึงเดินที่จะต้องสร้างเทวสถานบนภูเขาขึ้นก่อน

เป็นไปได้อย่างมากที่พระเจ้าชัยธรรมันทรงใช้ประโยชน์จากฐานเดิมของปราสาทบายน ซึ่งไม่ว่าจะสร้างโดยกษัตริย์องค์ก่อนพระองค์หรืออาจเป็นไปได้มากกว่าที่พระองค์ได้เป็นผู้สร้างไว้แล้ว เมื่อตอนด้านรัชกาล โดยทรงเปลี่ยนจากฐานเดิมเป็นศาสนสถานทรงภูเขาเพื่อประดิษฐานรูปสลักของพุทธราชากือพระองค์เอง เพื่อจะสร้างศาสนสถานแห่งนี้ พระองค์ต้องทรงเปลี่ยนแปลงการก่อสร้าง

ที่ยังไม่สำเร็จเสียก่อน เพื่อให้มีเนื้อที่สำหรับสร้างปราสาทองค์กลางขนาดใหญ่รวมทั้งวิหารล้อมรอบ ศาสนสถานทรงกลางจึงต้องสร้างติดกับระเบียงชั้นใน

ยิ่งกว่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า การเพิ่มระเบียงทั้ง 4 บันไดของระเบียงด้านในทำให้ปิดบังรูปร่างเดิมของศาสนสถานเหมือนกับฐานที่ถูกปิดบังไว้ของปราสาทองค์กลางของบาปวนที่มีขนาดใหญ่กว่ามาก ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเป็นการเกินเลยไปที่จะคิดว่า การกระทำเช่นนี้เป็นการเน้นความคิดของการสร้างเขาพระสุเมรุ ซึ่งผู้สร้างต้องการแสดงให้เห็น

ดังนั้นตามความเห็นของข้าพเจ้า การสร้างปราสาทองค์กลาง และการเพิ่มระเบียงทั้งสี่ ที่บันไดระเบียงด้านในทั้งหมดมีเหตุมาจากการคิดอันเดียวกันคือเปลี่ยนลักษณะเดิมของปราสาทนาียนให้เป็นศาสนสถานของกษัตริย์

การปรับปรุงอาลักษณ์ใหม่ เปลี่ยนมาเป็นพุทธราชของพุทธ-ศาสนา บางที่อาจจะไม่สามารถอยู่ได้ตลอดหลังพระชนนีซึ่งของกษัตริย์ผู้เริ่มลักษณ์ใหม่นี้ เรายารามจากหลักฐานต่าง ๆ ว่า ความเดือนใจในพุทธศาสนาในหมู่ชนชั้นปักรองระหว่างรัชสมัยของพระองค์นั้น ในสมัยต่อมา มีปฏิกริยาโตต่อ bond อย่างรุนแรงจากพวกพระมหาณ์ มีหลักฐานยืนยันว่า ได้มีการทำลายล้างอย่างป่าเถื่อนเห็นได้จากปราสาทนาียน และศาสนสถานทางพุทธศาสนาอื่น ๆ ในสมัยนี้เอง ซึ่งตรงกับตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 13 การทำลายวิหาร 16 หลัง รวมทั้งการทำลายพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่พบแต่หักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยอยู่ในหลุมที่ฐานก็คงจะเกิดขึ้นในช่วงนี้

ประติมานกรรมทางพุทธศาสนาถูกตัดเศียรทิ้ง และถูกแทนที่ด้วยศิรุลึงค์และสัญลักษณ์อื่น ๆ ของลัทธิไหวเวท อย่างไรก็ตาม รูปเคารพเหล่านี้ต่อมาถูกกลับถูกทำลายลง เช่นกัน ด้วยการเข้ามายังพุทธศาสนารูปแบบใหม่ซึ่งถูกนำมายังประเทศลังกา ผ่านทางประเทศพม่าและสยาม ท้ายสุดศาสนาพุทธใหม่นี้ได้ประดิษฐานอย่างถาวรในประเทศนี้จนกระทั่งปัจจุบัน

## บทที่ 7

### พระเจ้าชัยวรรมันที่ 2

#### ผู้สถาปนาพระราชวงศ์แห่งเมืองพระนคร

งานกระทำทั้งเมื่อไม่นานมานี้เองที่พระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 ได้เป็นที่รู้จักกันในฐานะที่ทรงเป็นพระราชาผู้สถาปนาพระราชวงศ์กัมพูชาขึ้นในดินแดนแถบเมืองพระนคร เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 9 ไม่มีโบราณสถานแม้เพียงสักแห่งเดียวที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นของพระองค์ ความสำคัญอย่างแท้จริงของพระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 ได้เริ่มเป็นที่ประจักษ์กันหลังจากการค้นคว้าสำรวจของนายสเตอร์น (Stern) และเดอ โครัล雷มูชาต์ (De Coral-Remusat) ในปี ก.ศ. 1936<sup>34</sup>

ผลงานของคณะสำรวจนี้ ได้รับแรงบันดาลใจจากงานวิจัยรุ่นก่อนหน้านี้คือของนายปาร์เม้นต์ดิเออร์ (Parmentier), โกลูเบฟ (Goloubew), และนายมาร์ชาล และตามด้วยผลงานของนายดูปองต์ (Dupont) ในปี ก.ศ. 1037<sup>35</sup> งานทั้งหมดนี้ได้ชี้ให้เห็นเทวสถานบางแห่งที่สำคัญและงานประดิษฐกรรมบางชิ้นว่า เป็นตัวเชื่อมระหว่างศิลปะสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครในประเทศ-

เเนรง งานวิจัยที่เกี่ยวเนื่องกันเหล่านี้นับเป็นผลงานที่ประสบความสำเร็จเด่นที่สุดอย่างหนึ่งของนักโบราณคดีในประเทศไทยกับพุชานในรอบไม่กี่ปีมานี้

ความสำเร็จนี้ขึ้นอยู่กับความร่วมมือระหว่างวิชาการอ่านใจรักกับวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ การอ่านใจรักได้ช่วยให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และการกำหนดอายุที่เชื่อถือได้บางอย่างเป็นหลักนำ การศึกษาอย่างละเอียดลออเกี่ยวกับวิวัฒนาการของแบบศิลปะ ทำให้เกิดการลำดับอายุโดยการเปรียบเทียบของโบราณสถานต่างๆ ซึ่งได้รับการยืนยันตามหลักฐานใจรักอีกชั้นหนึ่ง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกผู้สถาปนาราชธานีศรีอยุธยาขึ้น ณ แคนเมืองพระนคร เรายาบว่า 200 ปีก่อนหน้านี้บรรดาราชแห่งประเทศกัมพุชา หลังจากได้ทรงเป็นอิสระจากแยกของพุนันในตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 6 และค่�이ๆ ขยายอาณาเขตทีละเล็กละน้อยออกไปจากถิ่นแม่น้ำโขงแล้ว ก็ได้ทรงสถาปนาศูนย์กลางของอำนาจไว้ในดินแดนที่ปัจจุบันคือทางตอนใต้และตะวันออกของประเทศกัมพุชา โบราณสถานส่วนใหญ่ในสมัยก่อน เมืองพระนครและศิลาจารึกในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 6 และ 7 มักพบในแคนนี้ อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรคิดว่าดินแดนทางตะวันตกของประเทศกัมพุชา ทะเลสาหใหญ่ไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจของราชวงศ์นี้ ด้วย เนื่องจากในบริเวณเมืองเสียมราฐ พระตะบอง และแม้กระทั้งทางตะวันตกของบริเวณดินแดนของ ค.ศ. 1907 ก็ได้พบศาสนสถานสมัยก่อนเมืองพระนคร 2-3 แห่งที่มีจารึกล่าวถึงพระนามของพระเจ้าอีสานวรรມันและพระเจ้าชัยวรรມันที่ 1 ด้วย แต่โบราณ



ภาพที่ 15 เทวคากัลป์ยุคราชนาคซึ่งพำนีอคูเมืองไปยังทางเข้าทางหนึ่งของ  
ประดุจชั้น 5 ประดุจองค์ธน ขักษรที่มีตาใบปุ่น ปากແສະບະจะยุคนาคอีกด้านหนึ่ง  
คงกันข้าม (ภาพโดยแซเคน การคิเนร)



ภาพที่ 18 ภาพสลักกนุงค์จากปราสาทบายน แสดงที่อยู่อาศัยของมนุษย์ที่แกะเป็นน้านไม้มีหลังคากกระเบื้อง เทวสถานจะเป็นสิ่งก่อสร้างทางศาสนาอย่างเดียวที่ทำด้วยหิน เมมแต่พระราชวังของกษัตริย์ก็สร้างด้วยไม้จึงไม่มีร่องรอยเหลืออยู่ในปัจจุบัน

สถานเหล่านี้ค่อนข้างจะตั้งอยู่โดยเดียวและไม่มีความสำคัญมากนัก ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 6 และคริสต์ศตวรรษที่ 7 หัวใจของราชอาณาจักรตั้งอยู่บริเวณตอนล่างของแม่น้ำโขง

ในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 8 หลักฐานจากจีนบันทึกไว้ว่า กัมพูชาได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ กัมพูชาน้ำทางตอนใต้ “จրคั่งมหาสมุทรและครอบคลุมไปด้วยทะเลสาบ” และทางตอนเหนือ คือ กัมพูชาบก “เต็มไปด้วยภูเขาและทุบเขา” เป็นเวลานานที่นักประวัติศาสตร์เข้าใจกันว่าอาณาจักรทั้งสองส่วนนี้ คือ ดินแดนของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน กัมพูชาน้ำมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองกรนី ขณะกัมพูชาบกมีเมืองหลวงอยู่ที่สมโนร์บันฝั่งแม่น้ำโขง

การค้นคว้าทางโบราณช่วยให้ข้อพิจารณาแก้ไขข้อผิดพลาดเหล่านี้ ซึ่งกิจมาตั้งแต่เมื่อเริ่นศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศกัมพูชาแล้ว ข้าพเจ้าได้เขียนไว้เป็นบทความในวรรณสารของสำนักฝรั่งเศส เมื่อปี ค.ศ. 1936 แล้วว่า ตามความเป็นจริงแล้วหมู่บ้านกตัญช่อง ตอนล่างและตอนกลางของประเทศคลา渥 ด้านเหนือนั้นกินอาณาบริเวณรวมที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด ซึ่งในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 ได้มีการเคลื่อนย้ายของประชาชนและผลัดเปลี่ยนอำนาจอยู่เสมอ ศิลาจารึกได้พิสูจน์ว่าราชวงศ์หล่ายราชวงศ์ที่มีการย้ายราชธานีหล่ายครั้งเดียว ณ บริเวณเดมนี้ ราชธานีสำคัญที่สุด 2 แห่ง คือที่ สมโนร์ บนชายฝั่งแม่น้ำโขง และอนินทิตปูระ ซึ่งยังไม่ทราบว่าตั้งอยู่ไหนแน่ การรวมกันระหว่างแคว้น 2 แคว้นนี้ กระทำขึ้นโดยเจ้าชายแห่งเมืองอนินทิตปูระผู้ซึ่งต่อมาคือผู้ที่พระเจ้าขัayarmanที่ 2 ทรงอ้างว่าสืบเชื้อสายลงมา

ประวัติศาสตร์ของคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นเรื่องที่มีความน่าขึ้นมาก นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเดิมที่กระจำ คือ ความยุ่งยากซึ่งเกิดขึ้นแก่ดินแดนแถบนี้ เกี่ยวกับข้อห้องกับเหตุการณ์ในแหลมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซีย คริสต์ศตวรรษที่ 8 นับเป็นช่วงเวลาของความไม่สงบในเขตทะเลตะวันออกเฉียงใต้ น่องจากมีอาณาจักรใหม่ และมีราชวงศ์ใหม่เกิดขึ้น ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา มีอาณาจักรศรีวิชัยของชาวลายูเกิดขึ้นในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 และในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 8 อาณาจักรนี้เริ่มแผ่ขยายขึ้นไปครอบคลุมแหลมลายูเริ่มต้นยึดอำนาจเหนือช่องแคบของอาณาจักรที่เป็นเกาะนี้<sup>38</sup> ในภาคซัว อาณาจักรใหม่อีกแห่งหนึ่งได้รื้อฟื้นตำแหน่งจักรพรรดิคือ “กษัตริย์แห่งภูเขา” ขึ้น ซึ่งเดิมเคยเป็นตำแหน่งที่กษัตริย์แห่งพุนันเคยใช้มา ก่อนแสดงถึงการอ้างที่จะครอบครองจักรวาล

การขยายอาณาเขตของอาณาจักรของชาวลายูบนเกาะสุมาตรา และการมีอำนาจของราชวงศ์ที่มักใหญ่ไฟสงบนภาคซัว มีผลกระทบต่ออุบัติเหตุทางการค้า ผู้คนเดินทางไปแลกเปลี่ยนสินค้า ดังจะเห็น หลักฐานของการถูกโจรตีทางทะเลจากทางตอนใต้มากมาย

ในปี ก.ศ. 767 ผู้รุกรานเหล่านี้ซึ่งได้บุกรุกเข้าไปไกลถึงชอน-ตาาย (Son Tay) ในแคว้นตั้งเกียง ได้ถูกตีพ่ายแพ้กลับลงเรือไปโดยผู้ว่าราชการชาวจีนชื่อฉั่ง โป ยี (Tchang Po Yi) ผู้สร้างเมืองไค-ลา ถั่ญ (Dai La-Thanh) ซึ่งเป็นที่ตั้งโบราณของเมืองชานอย ในปี ก.ศ. 774 พวกราชได้เข้ารุกรานชายฝั่งทะเลอันนัมใต้ เรายังพบศิลปาริมชายฝั่งในบริเวณนี้อันที่นำสนใจคือที่ โพนคร ในเมืองญาตัง ได้กล่าวถึง “พวกราชนุษย์กินคน” เหล่านี้ด้วยความหวาดกลัว คนเหล่านี้ “เกิดในต่างแดน มีชีวิตอยู่ด้วยการกิน

อาหารที่น่าจะเบยงยิ่งกว่าชา กศพมนุษย์ ครุร้าย ทั้งผ่อนและคำน้ำกลัวและมีอันตรายเหมือนความตายซึ่งหากันมาทางเรือ” เข้าปล้นทำลายเทวสถานของเทพี ในปี ค.ศ. 787 ศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งได้กล่าวถึงการปล้นสะดมครรังใหม่ในคืนเดียวกันโดย “กองทัพของชาวชีงมากันทางเรือ”

เราจึงมีรายงานเกี่ยวกับการโจมตีประเทศาเมรของชาวจากหลักฐานของอาหรับเขียนขึ้นเมื่อ 150 ปี หลังจากเหตุการณ์ ในปี ค.ศ. 916 อาบู ชาอดิ (Abu Zayd) ได้เขียนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับฟ็อกคัคันหนึ่งชื่อสุไลมาน ต่อไปนี้คือเรื่องย่อของนิยายจากการแปลของนายกาเบรียล แฟร์รองค์ (Gabriel Ferrand)<sup>37</sup>

กษัตริย์เจนพระองค์หนึ่ง “ผู้ทรงหนุ่มแน่นและมีอารมณ์ร้อน” ได้ตรัสกับเสนาบดีของพระองค์ขึ้นในวันหนึ่งถึงนหาราชาผู้ทรงเป็นจักรพรรดิแห่งทะเลใต้ว่า “ข้าอยากจะเห็นหัวของมหาราชา วางแผนต่อหน้าข้าเสียจริง” และทั้งๆ ที่เสนาบดีจะพยายามห้ามป্রามตักเตือน พระองค์ก็ยังคงแสดงพระประสงค์ชี้ๆ อยู่เช่นเดิมจนกระทั้งความดังกล่าววนี้ฝ่านจากปากหนึ่งไปยังอีกปากหนึ่ง และในที่สุดก็ไปถึงพระบรรดาษฐ์ของมหาราชาเอง มหาราชาจึงทรงประกาศว่า เจ้าผู้ปกครองเดือนน้อยที่ไม่เหลือนี้นี่สมควรจะได้รับบทเรียนดีๆ สักบทหนึ่ง ว่าแล้วก็ทรงแสร้งทำเป็นเสด็จออกตรวจราชอาณาจักรของพระองค์ แต่กลับทรงออกเรือแล่นตรงไปบังอาณาจักรกัมพูชา พระองค์ทรงเล่นเรือตามแม่น้ำเข้าไปยังราชธานีโดยไม่มีอุปสรรคและตรงเข้าไปป้ายในพระราชวังจันด้วพระราชฯ เนมรไว้ได้ ทรงกล่าวว่า “เจ้าได้แสดงความประณานี้จะเห็นหัวของข้าว่างอยู่บนถادต่อหน้าเจ้าใช่ไหม ถ้าเจ้าได้พูดว่าเจ้าอย่าง

ได้อาณาจักรของข้าด้วย ข้าก็จะทำในสิ่งเดียวกันที่เจ้าจะทำกับข้า แต่เนื่องจากเจ้าเพียงแต่แสดงความประਸงค์แต่สิ่งแรก ข้ายินดีที่จะตอบสนองสิ่งที่เจ้าต้องการทำกับข้า และจะกลับประเทศของข้าโดยไม่ทำอันตรายประเทศของเจ้าเลย” จากนั้นพระองค์ก็ทรงดัดพระศีรของเจ้าชายหนุ่ม และทรงสั่งให้อัครมหาเสนาบดีประกาศตั้งพระราชองค์ใหม่ขึ้น แล้วมหาราชาก็เสด็จคืนกลับประเทศของพระองค์ทันทีโดยมิได้นำสิ่งใดกลับไปด้วยเลยแม้เพียงสิ่งเดียวและไม่ทรงอนุญาตให้ผู้ดีดามพระองค์แต่ต้องสิ่งใดด้วย เมื่อพระองค์เสด็จกลับถึงราชอาณาจักรของพระองค์ พระองค์ประทับนั่งเหนือบักลังก์ซึ่งมองเห็นทะเลสาบและรับสั่งให้นำถาดซึ่งมีศีรของพระราชาเขมนรนาวางไว้เบื้องหน้า แล้วทรงเรียกประชุมเสนาบดีทั้งหมด ตรัสเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง หลังจากนั้นทรงให้ล้างพระศีรของพระราชาหนุ่มและคงใส่ไว้ในโคลแล้วให้ส่งกลับคืนไปแก่ทายาทของพระราชาองค์ก่อนพร้อมทั้งมีพระราชสารอธิบายว่า เป็นเรื่องการแก้แค้นส่วนพระองค์เท่านั้นและพระองค์มิได้ทรงชั่นชิงกับชัยชนะครั้งนี้เลย “เมื่อข่านีทราบไปถึงกษัตริย์แห่งอินเดียและจีน มหาราชาก็ได้รับการยกย่องนับถือจากกษัตริย์ทั้งสองเพิ่มขึ้น ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาบรรดา กษัตริย์ของเขนราชนหันพระพักตร์ไปทางทิศที่ตั้งของประเทศที่มหาราชาประทับอยู่ทุกเช้า และค้อมพระศีรแต่พื้นเพื่อแสดงความเคารพต่อพระองค์”

ปรากฏจากเรื่องเล่า�ิว่า หลังจากการยกทัพของจักรพรรดิแห่งทะเลใต้ มหาราชาก็คงจะทรงมีอำนาจควบคุมกัมพูชาไม่นากก์น้อย ในคริสต์ศตวรรษที่ 8 ข้อเท็จจริงนี้ได้รับการยืนยันจากข้อ

ความในศิลชาจารึกอีกด้วย ซึ่งข้าพเจ้าจะพยายามเอามาประดิดประด่อเรื่องราวบางตอนในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2

พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 มีสายสัมพันธ์อย่างห่างๆ กับราชวงศ์แห่งอาณาจักรกัมพูชาอยู่ก่อน โดยทั่วๆ ไปพระองค์จะถูกอ้างถึงว่าทรงสืบทอดสายมาทางฝ่ายสตรีจากเจ้าชายแห่งเมืองอนินทิตประผู้ทรงผนวกราชอาณาจักรของสมโภรเข้าไว้ จารึกในราวดอนดันของคริสต์ศตวรรษที่ 10 ได้กล่าวถึงการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 ว่า “เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประชาชน จากกษัตริย์ผู้มีเชื้อชาติที่บริสุทธิ์เปรียบประดุจดอกบัวอันยิ่งใหญ่ที่ขาดจากก้านแล้ว พระองค์ได้ปรากฏขึ้นประดุจการแรกแย้มของดอกบัว” ผู้มีหน้าที่ดูดษาและรักษาราชวงศ์ตามทางราชการ มักใช้อัญเชิญอุปนาทไม่ค่อยชัดเจนเหล่านี้ เพื่อหลีกเลี่ยงความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในการสืบราชสันตติวงศ์

พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 มิได้ทรงทิ้งจารึกของพระองค์เองไว้เลย ซึ่งนับเป็นเหตุการณ์ที่แปลกมากในประวัติศาสตร์ของกัมพูชาอย่างน้อยจนกระทั่งปัจจุบันนี้ยังไม่มีครั้นพบจารึกของพระองค์เลย โชคดีที่เหตุการณ์สำคัญๆ ในรัชสมัยของพระองค์ได้มีการบันทึกไว้ค่อนข้างละเอียดในจารึกของคริสต์ศตวรรษที่ 11 ซึ่งได้มีมาจากเขตอำเภอรัฐപะท៌ເມ แหล่งที่มาของจารึกนี้คือ จารึกสดกកុក្រមซึ่งมีชื่อเสียง ได้มีการตีความข้อความบางตอนผิดไปทำให้นักประชseny เข้าใจลำดับเวลาของเหตุการณ์ผิดไปมาเป็นเวลาช้านาน ผลจากความผิดพลาดนี้ทำให้เชื่อกันว่า เมืองพระนครแห่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 9 มีศูนย์

กลางอยู่ที่ปราสาทนาขยน ซึ่งความจริงแล้วเทวสถานที่เป็นศูนย์กลางอยู่ที่พนมนาเค็ง การเขียนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรรmanที่ 2 นั้น เรายังเพียงแต่บรรยายตามจารึกหลักนี้เท่านั้น ซึ่งนายหลุยส์ พีโนต์ได้เปลี่ยนภาษาฝรั่งเศสแล้วเมื่อปี ก.ศ. 1915 ตีพิมพ์ในวารสารสำนักฝรั่งเศส

จารึกกล่าวว่า “พระองค์ได้เสด็จมาจากชาวเพื่อนำเสวยราชย์ ณ เมืองอินทร์บูรุษ” แม้ว่าชื่อชาวในเอกสารโบราณบางแห่งอาจจะมิได้หมายถึงเกาะชวาเพียงแห่งเดียว แต่หมายถึงเกาะสุมาตราและเลียไปถึงแหลมมลายูด้วย แต่ในกรณีนี้เรามีเหตุผลที่จะเชื่อว่าหมายความถึงเกาะชวาจริงๆ ดังที่เราทราบแล้วว่าราชสกุลของพระเจ้าชัยวรรmanที่ 2 ซึ่งมีความเกี่ยวข้องอย่างท่างๆ กับราชสกุลของกัมพูชาในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 8 คงจะหลบหนีไปอยู่ยังเกาะทางใต้ในขณะที่มีเรื่องบุ่งบากหรือไม่ก็ถูกบังคับให้ไปประทับที่นั่น ในครั้งใดครั้งหนึ่งที่มีการปล้นสะดมกันระหว่างสองอาณาจักรนี้ ได้กล่าวข้างต้น

พระเจ้าชัยวรรmanที่ 2 เสด็จกลับมาจากเกาะชวาประมาณค.ศ. 800 เนื่องจากเรามีหลักฐานหลายประการว่า รัชกาลตามทางการของพระองค์คงเริ่มต้นราว ค.ศ. 802 ในขณะนั้นอาณาจักรกัมพูชาอาจจะอยู่ในสภาพที่เป็นจลาจลวุ่นวายอย่างสิ้นเชิงโดยปราศจากผู้ปกครอง พระองค์จึงต้องทรงปราบปรามประเทศก่อนที่จะสามารถแสดงสิทธิหรืออ้างเอาราชบัลลังก์กัมพูชาได้

พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการสถาปนาพระองค์เองขึ้นในเมืองอินทร์บูรุษ มีข้อบ่งชี้หลายประการที่ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่า สถานที่ดังขึ้นเมืองนี้น่าจะอยู่ในแคว้นถนนวงชนม ทางทิศตะวันออกของเมือง

กำพง詹<sup>38</sup> เมืองหลวงของพระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 อาจจะอยู่ที่เมืองบันทายไพรนคร ซึ่งชื่อสถานที่แสดงว่าคงมีราชธานีโบราณเคยตั้งอยู่ที่นี่มาก่อน และศาสนสถานสมัยก่อนเมืองพระนครที่นั้นก็แสดงให้เห็นรูปแบบของศิลปะที่สร้างขึ้นในคริสตศตวรรษที่ 9 หรือไม่ก็อาจจะตั้งอยู่ที่ชาកโบราณสถานบางแห่งบริเวณสารนาภัยตะวันตกซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ดูเหมือนว่า ที่เมืองอินทร์บุรุษ พระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 ได้ทรงรับพระนามผู้ชื่อคิวไกวัลย์เข้าเป็นราชบุโตรีพิทิพ พระนามผู้นี้จะติดตามพระองค์ไปทุกแห่ง และเป็นผู้ซึ่งจะกล่าวเป็นนักบัวของลักษณะใหม่ นั่นก็คือ สังฆของเทวะ-ราชา

หลังจากที่ทรงพำนักอยู่ ณ เมืองอินทร์บุรุษระยะหนึ่ง พระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 ก็เดี๋ยวจากเมือง พร้อมด้วยพระนามคิวไกวัลย์และครอบครัวของเข้า ทรงข้ายachtไปประทับทางเหนือของทะเลสาบใหญ่ ในแนบที่เมืองพระนครแรกจะได้สร้างขึ้นในอีกหนึ่งศตวรรษต่อมา จาริกกล่าวว่า “เมื่อมาถึงดินแดนทางทิศตะวันออกพระราชาได้พระราชทานที่ดินและหมู่บ้านชื่อว่ากุฎีให้แก่กรอบครัวของราชบุโตรีพิทิพของพระองค์” เนื่องจากจาริกหลักนี้เขียนขึ้นในคุณกลางของคริสตศตวรรษที่ 11 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เมืองพระนครได้ตั้งอยู่ ณ สถานที่ปัจจุบันเป็นเวลากว่า 150 ปีมาแล้ว คำว่า “ดินแดนทางตะวันออก” จึงคงหมายถึงดินแดนทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร ชื่อกุฎียังคงปรากฏอยู่ในชื่อปราสาทบันทยกูฎี ซึ่งเป็นปราสาทสมัยหลังมาก แต่ก็ใกล้เคียงกับศาสนสถานที่เก่ากว่าซึ่งอยู่ติดกัน ในปี ก.ศ. 1930 นายมาร์ชาลได้ค้นพบกลุ่มพระปูรังค์ 3 องค์ ซึ่งอยู่ก่อนไปทางเหนือของปราสาทบันทยกูฎี

เล็กน้อย ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า่น่าจะเป็นกฎหมายหรือกฎหมายที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 9 โดยรูปร่างของโบราณสถานที่เห็นในปัจจุบันคงมีอายุไม่เก่าไปกว่าคริสต์ศตวรรษที่ 10 แต่คุณมีอนุญาติสร้างขึ้นในปราสาทองค์กลางอาจจะมีอายุเก่ากว่านั้น<sup>39</sup> จากนั้นเจริญกล่าวต่อไปว่า “พระราชาที่ทรงครองราชย์อยู่ในเมืองหริหาราลัยพระมหาธรรมราชาปูโรหิตก์ได้ตั้งหลักแหล่งลงในเมืองนั้นและบุกคลในครอบครัวของท่านก็ได้รับแต่ดังอยู่ในหมู่น้ำดีก็คง”

ในส่วนเมืองหริหาราลัย เรายังคงที่จะเข้าเกี่ยวข้องกับดินแดนที่อาจทราบได้แน่นอนยิ่งขึ้นและพบโบราณสถานมากยิ่งขึ้น ในปี ก.ศ. 1928 ข้าพเจ้าได้เสนอหลักฐานว่า ราชธานีโบราณแห่งนี้คือกลุ่มโบราณสถานที่หมู่บ้านร่องลาย ซึ่งตั้งอยู่ 15 กิโลเมตรทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเสียงราช ศาสนสถานกลุ่มนี้ประกอบไปด้วยเทวสถานแห่งมากอง พระโโค และโลเลย สำหรับชื่อสุดท้ายนี้อาจเลื่อนนามจากคำว่าหริหาราลัยก็ได้ ในปี ก.ศ. 1936 ได้พบศิลาจารึกซึ่งพิสูจน์ว่าข้อสมบุค्चิของข้าพเจ้าถูกต้อง อ่าย่างไรก็ตามปราสาทมากอง พระโโค และโลเลย เป็นกลุ่มศาสนสถานที่ใหม่กว่ารัชสมัยของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 และมีอายุอยู่ในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 11

ที่เมืองอินทร์บุรี และหริหาราลัย พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 ได้ทรงประทับอยู่ในเมืองเก่า หรืออย่างน้อยก็ในเมืองที่ได้สร้างขึ้นก่อนที่พระองค์จะทรงยกเข้าไปประทับ แต่ในครั้นนี้พระองค์ได้ทรงเริ่มต้นเป็นผู้สร้างแล้ว “ต่อจากนั้น” เจริญกล่าว “พระราชาทรงสร้างเมืองอินทร์บุรีและพระมหาธรรมราชาปูโรหิตก์ได้เข้าไป perman ก

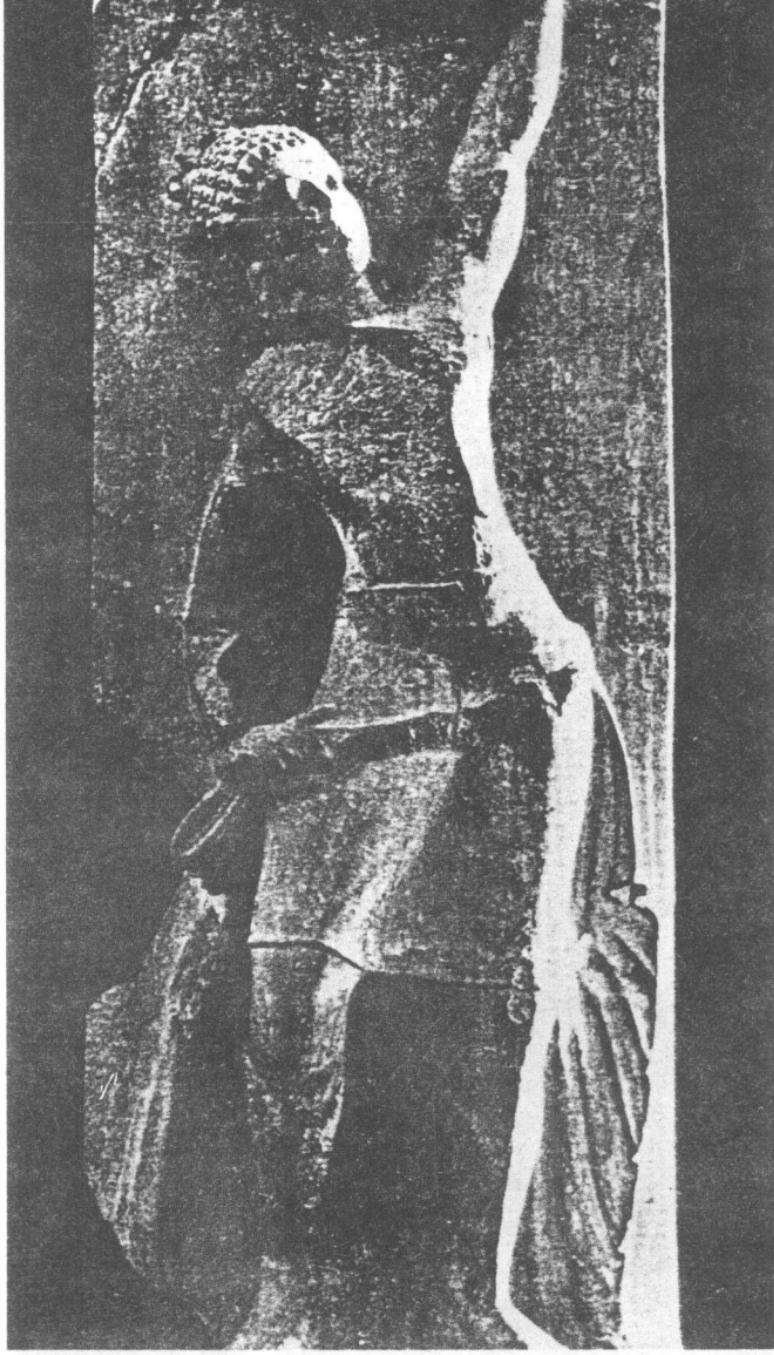
อยู่ในเมืองนั้นด้วยเพื่อรับใช้พระองค์” ในปี ก.ศ. 1924 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยังคงเชื่อกันว่านายนาเจะมีอาชญากรรมในคริสต์ศควรรณะที่ 9 นาย约瑟 โกรลีย์เห็นด้วยกับนายเอโนนิเยร์ที่พยาบาลจะตั้งข้อสมนุติฐานว่า เมืองอมเรนทร์ปูระนั้นก็คือปราสาทหลังใหญ่แห่งบันทายชานาร์ แต่ในปัจจุบันเราทราบกันแล้วว่าปราสาทแห่งนี้ไม่ได้มีอายุเก่าไปกว่าคริสต์ศควรรณะที่ 12 เหตุผลของนายโกรลีย์ที่คิดว่าเมืองอมเรนทร์ปูระตั้งอยู่ท่างทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทย กัมพูชานั้นพอฟังได้อยู่บ้าง แต่ดินแดนแถบนี้ก็ไม่มีโบราณสถานทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรมหรือลวดลายเครื่องประดับที่อาจกล่าวได้ว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรรมนั้นที่ 2 นอกจากนั้นเรายังไม่สามารถเข้าใจได้ว่า เหตุใดหลังจากที่เสด็จตั้งหลักแหล่งลงແຕบเมืองพระนครแล้ว พระเจ้าชัยวรรมนั้นที่ 2 จึงจะทรงเลือกที่จะไปสร้างเมืองหลวงให้ไกลจากทะเลสาบใหญ่นากเช่นนั้น ทั้งยังเป็นสถานที่ที่มีความแห้งแล้งอยู่เสมอ ตรงกันข้ามการสำรวจทางอากาศของนายโกลูเบฟ (Goloubew) นายลาจิสเก็ต (Lagisquet) และนายโทแดร์ราแซซอง (Terrasson) แสดงให้เห็นว่า บริเวณดินริมกำแพงทิศตะวันตกของสารบารายตะวันตกมีกำแพงล้อมรอบซากโบราณสถานหลายชั้น ซึ่งถ้าดูจากรูปแบบทางศิลปะปัจจุบันจะต้องมีอาชญากรรมในสมัยตอนต้นของเมืองพระนคร หนึ่งในจำนวนโบราณสถานเหล่านั้นคือ ปราสาทออกยมที่ค้นพบโดยนายทรูเว (Trouvé) ในปี ก.ศ. 1932 แสดงให้เห็นถึงการทำซ้ำกับศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครหลายอย่าง<sup>40</sup> เป็นไปได้หรือไม่ว่าก่อสูญโบราณสถานเหล่านี้คือเมืองอมเรนทร์ปูระซึ่งสร้างโดยพระเจ้าชัยวรรมนั้นที่ 2 เราได้แต่คาดหวังว่าวันหนึ่งการ

กันพนารีกใหม่อ่างจะช่วยตัดสินได้ ในปัจจุบันทฤษฎีนี้ยังเป็นปัญญาอยู่ เนื่องจากรูปแบบของชากริบามบางแห่งดูเหมือนจะเก่ากว่าสมัยของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2

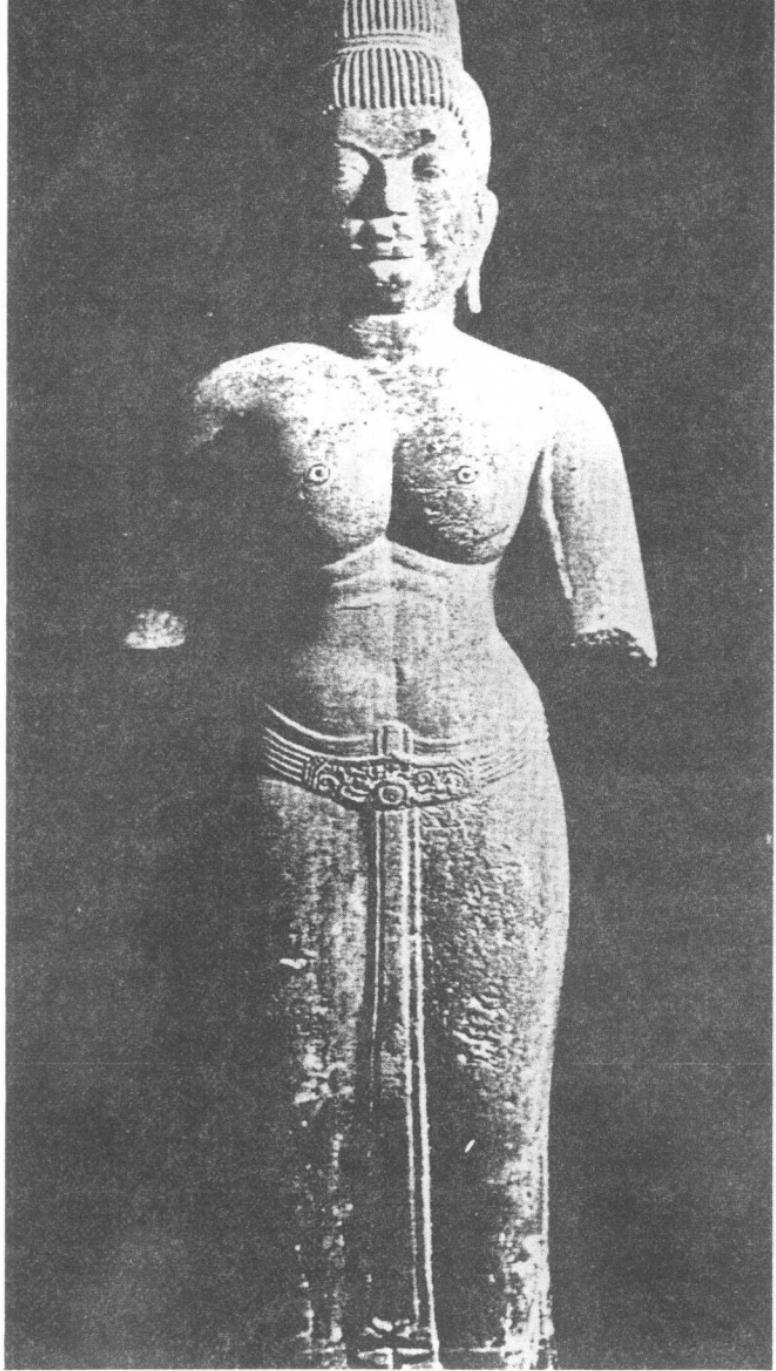
จุดเด่นที่สุดของรัชสมัยนี้คือ หลังจากที่พระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ทรงสร้างเมืองอมเรนทร์ประแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงจาราชานีใหม่และเสด็จไปประทับที่มหเนหารบรรพต คือ ที่พนมกุเลน ซึ่งเป็นเขายาหินทรายคระหว่างอุทยานอยุ่กกลางที่ราบแห่งเมืองพระนคร เขานี้มียอดคลุ่มด้วยป่าไม้และภาพเจ้าสีน้ำเงินของมันยืนหยัดอยู่ ณ ขอบฟ้าทางทิศเหนือ

จารีกกล่าวว่า “จากนั้น พระองค์ก็เสด็จไปครองราชย์ ณ มหเนหารบรรพต พระมหาธรรมปูโรหิตก์ตามเสด็จไปกับพระองค์ และทั้งหลักแห่งขั้นที่นั้นเพื่อรับใช้พระองค์เช่นเดิม จากนั้นก็มีพระมหาธรรมปูร์เชี่ยวชาญทางเวทมนตร์ได้มาจากชนป่า ตามคำเชื้อเชิญของพระราชาเพื่อนำประกอบพิธีเพื่อให้กัมพุชามิต้องขึ้นแก่ชาวอีกต่อไปและเพื่อจะได้มีกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวทรงปกครองประเทศ พระมหาธรรมปูร์นี้จึงได้สังวัชษายกคัมภีร์ดังแต่ต้นจนจบเพื่อสอนแก่พระมหาธรรมปูโรหิต รวมทั้งสอนให้เขารู้จักการประกอบพิธีของเทวะ-ราชอาคີด้วย”

ในบทก่อนๆ เราได้กล่าวถึงลักษณะ-ราชบอยครั้ง ดังนั้นในที่นี้ข้าพเจ้าจึงขอกล่าวถึงลักษณะนี้แต่เพียงย่อๆ ว่า “สาระของกษัตริย์ภาพ” หรือดังที่เรียกกันในบางคัมภีร์ว่า “สาระแห่งอัตต” ของกษัตริย์ เชือกันว่าสิงสถิตอยู่ภายใน ศิวลึงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจแห่งการสร้างสรรค์ของพระศิริเวนน์ ประดิษฐานอยู่ในพระปรางค์ ณ ศูนย์กลางของราชธานี ซึ่งเชื่อว่าเป็นศูนย์กลาง



ภาพที่ 17 พระกฤษณะโควรรณะ นครบุรี คริสต์ศตวรรษที่ 6 พิพิธภัณฑ์  
สถานแห่งชาติ พนมเปญ แสดงให้เห็นถึงความอิสระและความส่งงานของ  
ประดิษฐกรรมสมัยก่อนเขมร



ภาพที่ 18 รูปเทพีแห่งเกาะเกรียง คริสต์ศตวรรษที่ 8 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร รูปปั้นนี้แสดงเฉพาะค้านหน้าและคุกแกร่ง แต่กระนั้นก็ยังละเอียด ลงในความรู้สึก

ของโลกด้วย ศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธินี้เป็นขวัญของพระราชอาณาจักร ซึ่งเชื่อว่า ได้รับมอบมาจากพระอิศวรโดยผ่านทางพราหมณ์และพราหมณ์ผู้นี้ก็ได้มอบศิวลึงค์ดังกล่าวถวายแด่กษัตริย์ผู้เป็นปฐม-กษัตริย์ของราชวงศ์ การรวมเป็นหนึ่งเดียวระหว่างกษัตริย์และเทพเจ้าประกอบขึ้นบนภูเขาอันศักดิ์สิทธินี้ ไม่ว่าภูเขานั้นจะเป็นภูเขาธรรมชาติหรือภูเขาจำลอง ดำเนินความเชื่อเรื่องนี้เกี่ยวนี้องกับความเชื่อของชาวเมโสโปเตเมียสมัยโบราณ ราชวงศ์ของประเทศอินเดีย หลายราชวงศ์ก็มีภูเขาอันศักดิ์สิทธินี้ กษัตริย์แห่งเมืองพุนันเอง ก็ทรงมีภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ที่ นาพนม ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วตอนต้นว่า กษัตริย์ที่ทรงครองราชย์ในช่วงเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 8 นั้นทรงมาจากการช่วงศึกเด่นท์ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือ กษัตริย์แห่งภูเขา พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 ทรงต้องการที่จะเป็นอิสระจากการครอบงำของกษัตริย์แห่งภูเขานี้ซึ่งเห็นดุจเป็นเจ้าจักรวาล ดังนามของราชวงศ์สืบทอดให้เห็น จึงต้องแสดงว่า พระองค์ก็ทรงเป็นเช่นเดียวกัน พระองค์ต้องทรงรับศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์จากพราหมณ์บนยอดเขาและนับแต่นั้นเป็นต้นมา ราชอำนาจเยียงจักร-พระดิของกษัตริย์เขมรก็จะสิงสถิตอยู่ภายใต้ศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธินี้ นั้นคือสาเหตุที่ทำให้พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 ทรงข้ายไปประทับที่พนมกุเลน และโปรดให้เชิญพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญจากเมืองชนปะนาประกอบลักษณะเทวะ-ราชา รวมทั้งสอนลักษณะนี้แก่ราชปุโรหิตของพระองค์ด้วย

เราอาจดังปัญหาตามได้ว่า เพราเตหูได้พระเจ้าชัยวรรມันที่ 2 จึงไม่ทรงประกอบพิธีนี้แต่ตอนต้นของรัชกาล และเพราเตหูได้พระองค์จึงต้องทรงรองประทับอยู่ในราชธานีถึง 3 แห่ง ก่อนที่จะ

ทรงประกาศอิสรภาพ ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากพระองค์จะต้องปราบปรามศัตรูให้ราบคาบ และรวมรวมเมืองต่างๆ ให้เป็นปีกแผ่นก่อนที่จะทรงสถาปนาศิวลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นตัวแทนของพระราชน้ำใจของพระองค์ หรืออาจเป็นได้ว่า การข้ายาราชานีหนึ่งไปยังอีกราชธานีหนึ่งนั้นตามมาด้วยการยอมรับทรงท่องเทาด้วยซึ่งเราไม่มีหลักฐานยืนยัน จารึกที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 11 เพียงแต่กล่าวว่า “พระราชาได้ทรงโปรดให้มหาเสนาบดีของพระองค์ ปราบปรามทุกเมืองให้สงบราบคาบ”

ในศตวรรษต่อๆมาเป็นที่เชื่อกันว่า การที่พระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ทรงสถาปนาเทวะ-ราชาที่อยู่บนภูเขาพนมกุเลนเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการตั้งต้นยุคใหม่ ศิลาจารึกมักจะกล่าวถึงพระองค์เสมอว่าเป็นกษัตริย์ผู้ประทับอยู่เหนือยอดเขาเมหันดร์ แฉมีสิ่งก่อสร้างใหญ่หลวงเหลืออยู่ ณ พระราชนวัชของพระองค์ บ้างหรือไม่?

อาคารที่กระชับประจำอยู่บนยอดเขาภูเลนถูกปักลืนไปหมดและถูกก้นพบเพียงที่ละเด็กละน้อย 50 ปีมาแล้วก็ยังไม่มีโครงการเรื่องราวของอาคารเหล่านี้มากนัก จนกระทั่งนักเขียน เช่น นายอโโมนิเยร์และหลุยส์ ฟโนต์คิดว่า คำกล่าวที่ว่า “การประทับบนยอดเขามเหนฑ์” เป็นเพียงถ้อยคำอุปมาอุปมาภัยเท่านั้นเอง และได้พยายามค้นหาเมืองนี้แบบรอบเชิงเขาแทนที่จะเป็นยอดเขา พวกเขาเสนอปราสาทบึงมาลา หรือปราสาทพระขรรค์ที่เมืองพระนคร แต่การกำหนดอายุโบราณสถานในสมัยหลังต่อมาได้ดัดความคิดเห็นขึ้นอีกไป การค้นคว้าต่อไป พบภูเลนทำให้ค้นพบศาสนสถานเพิ่มขึ้นจำนวนหนึ่ง โดยรวมสถานเหล่านี้แสดงให้เห็นแบบของ

ศิลปะที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครกับศิลปะสมัยเมืองพระนครตอนต้น อันสามารถกำหนดอายุได้ว่าเป็นสมัยของพระเจ้าชัยวรรัมย์ที่ 2<sup>41</sup> ชาตศาสนาสถานเหล่านี้อาจเป็นร่องรอยของราชธานีที่พระเจ้าชัยวรรัมย์ที่ 2 ได้ทรงสร้างไว้ที่นั่นก็ได้

เราไม่ทราบว่าราชธานีได้ตั้งอยู่ที่ไหนบนมุกเล่นนานาเท่าไร จากรีดได้บอกให้เราทราบว่า “หลังจากนั้นพระราชาได้เสด็จกลับมาปักครองเมืองหริหาราลัยและได้ทรงนำเทวรามมาประดิษฐานที่นั่นด้วย ราชบูโรหิตและบุคคลในสกุลของท่านก็ยังคงทำหน้าที่ประกอบพิธีอยู่เช่นเดิม ตัวราชบูโรหิตเองได้เสียชีวิตลงในระหว่างรัชกาลนี้ ส่วนพระราชาได้สืบพระราชบัณฑิต เมืองหริหาราลัย ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของเทเว-ราชา องค์เทเว-ราชาฯจะประดิษฐานอยู่ทุกเมืองที่เป็นราชธานี ซึ่งพระมหาภัตตริย์จะทรงอัญเชิญไปด้วยกัน พระองค์ เป็นเสมือนผู้คุ้มครองราชอำนาจของภัตตริย์ที่สืบทอดสายต่อมา”

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า หลังจากที่พระเจ้าชัยวรรัมย์ที่ 2 ทรงประทับอยู่ที่พนมกุเลนแล้วได้เสด็จกลับไปยังเมืองหริหาราลัยอีกเป็นครั้งที่ 2 อันเป็นที่ที่พระองค์เสด็จสำรวจในปี ค.ศ. 850 รวมเวลาครองราชย์ทั้งสิ้น 48 ปี

แม้ว่าเราสามารถทราบว่าราชธานีของพระเจ้าชัยวรรัมย์ที่ 2 ที่เมืองหริหาราลัยก็คือโบราณสถานที่หมู่บ้านร่องловวย แต่เราก็ยังคงไม่สามารถตัดสินใจได้อย่างแน่นอนว่าสถานที่ตั้งของราชธานีอยู่ที่ไหน ปัญหานี้เป็นเรื่องยุ่งยากเนื่องจากความจริงที่ว่าพระเจ้าชัยวรรัมย์ที่ 2 ได้ทรงประทับอยู่ เมืองหริหาราลัยถึง 2 ครั้ง โดยในช่วงระหว่าง 2 ครั้งนั้นได้เสด็จไปประทับที่พนมกุเลน และเนื่อง

จากเมืองหริหาราลัยได้คิงเป็นราชธานีต่อลงมาถึง 40 ปีหลังจากที่พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 สิ้นพระชนม์แล้ว จนมาถึงสมัยของพระเจ้าโยศิวรรัมันผู้เป็นปฐมกษัตริย์ของเมืองพระนครเมืองแรก ข้าพเจ้าได้ตัดโบนราณสถาน 3 แห่งที่สำคัญๆ ออกจากกลุ่มแล้ว ได้แก่ ปราสาทโลเลย ซึ่งสร้างขึ้นใน ค.ศ. 893 ปราสาทพระโโคใน ค.ศ. 879 และปราสาทนา กอง ใน ค.ศ. 881 อาคารซึ่งตามแบบศิลปะแล้วอาจจะมีอายุเก่ากว่านี้ได้ถูกปฏิสังขรณ์ใหม่ บางทีอาจจะโดยพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 เองหรือโดยกษัตริย์ผู้ครองราชย์ต่อมา ก็ได้ เทวาราลัยที่มีลักษณะเด่นโดยเฉพาะและสำคัญที่สุดก็คือปราสาทตะเพียงพง (Trapeang Phong) ซึ่งจากการบุคคลของนายลาจิสเก็ต (Lagisquet) ในปี ค.ศ. 1936 ได้แสดงให้เห็นรูปแบบทางศิลปะ 2 แบบที่น่าจะมีอายุจากช่วงที่พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 ทรงพระทัยอยู่ ทั้งสองคราวที่เมืองหริหาราลัยก็ได้

โดยอาศัยการค้นคว้าของนายฟิลิปป์ แสตต์ร์น, นางเดอ โครัล เรนูชาต์ และนายดูปองต์ ทำให้เราต้องพยายามแยกแยะให้เห็นถึงลักษณะพิเศษของสิ่งก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 ในวิวัฒนาการของศิลปะเขมร

เริ่มต้นจากปี ค.ศ. 1932 นายฟิลิปป์ แสตต์ร์นได้ศึกษาประตีมกรรมห蛮ชินจากเขานมกุเลนอย่างละเอียดละเอียด อีกด้วย ซึ่งทำให้เขารู้สึกว่าต้องการสำรวจลักษณะเด่นชัดในสมัยของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 อันเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครกับสมัยเมืองพระนครได้<sup>42</sup> ในการกำหนดโบราณสถาน 2-3 แห่งที่ค้นพบบนเขานมกุเลนว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรรัมันที่ 2 นั้น นายฟิลิปป์ แสตต์ร์นเพียงแต่วิจารณ์และให้ความ

กระจ่างเพิ่มเติมแก่ทฤษฎีที่นายปาร์มองติเอร์ได้ค้นคว้าและเขียนไว้แล้วในหนังสือเรื่องศิลปะเบมรุคแรกเริ่ม (*Art Khmer Primitif*) รวมทั้งหนังสือของเขาว่าเองที่เขียนขึ้นเกี่ยวกับปราสาทบายนโดยได้ยืนยันและขยายทฤษฎีเดิมที่เขาได้คิดไว้แต่แรกเท่านั้นเอง

นายพิลิปป์ แสตร์นอาศัยสถาปัตยกรรมซึ่งก่ออนข้างเรียบๆ น้อยกว่าอาศัยลวดลายเครื่องประดับและประดิษฐกรรมในการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปะเบมรุคและเพื่อกำหนดอายุของโบราณสถาน ลวดลายเครื่องตกแต่งของพระปrongค์ก่ออิฐเท่าที่ควรพิจารณาในที่นี้จำกัดอยู่แต่เฉพาะหินที่ใช้ประดับประดู นั่นก็คือเสาทั้งสองข้างและทับหลัง การศึกษาถึงส่วนนี้ของอาคารอาจตามศึกษาได้เป็นขั้นๆ จากสมัยก่ออนเมืองพระนครมาจนถึงจุดสูงสุดในสมัยเมืองพระนคร

ศิลปะในสมัยก่ออนเมืองพระนคร เสาไม้ลักษณะกลม ลวดลายส่วนใหญ่บนทับหลังจะสลักเป็นรูปวงศ์โค้งตกแต่งด้วยรูปเหรียญและลายก้านชด ปลายด้านนอกมีฐานรองรับ คือ ปลายด้านบนของเสาหรือบางครั้งก็จะโผล่ออกมากจากปากของรูปมกรซึ่งหันหน้าเข้าหากัน

ในสมัยเมืองพระนคร เสาเป็นรูปแปดเหลี่ยม รูปวงโถ่บนทับหลังจะกล้ายนามาเป็นก้านพันธุ์พฤกษาที่ตรงหรือโค้ง ปลายทั้งสองข้างจะคลื่อออก หรือไปสุดที่ปากมกรที่หันหน้าออก เส้นวงโถ่จะสลักเป็นรูปใบไน้หรือลวดลายคล้ายใบไน้ และรูปเหรียญตรงกลางมักสลักเป็นรูปคล้ายดอกกุหลาบ ฐาน หรือหัวสัตว์

ถ้าหากเราพิจารณาลักษณะของประดุณ พนมกุเลน เราจะพบว่า เสาบางต้นสลักเป็นรูปแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกับที่เมืองพระนคร

และบางเสาเก่าเป็นรูปสีเหลี่ยม นับว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่าง เสารูปทรงกลมและรูปแปดเหลี่ยม ลวดลายตกแต่งเสายังคง เรียบกว่าที่เมืองพระนครและประกอบด้วยลายใบไม้เล็กๆ มองเห็น จากด้านหน้า ลายใบไม้เหล่านี้มักสลักช้ำๆ เป็นระยะเสนอ กัน และเว้นช่องว่างโดยไม่มีลวดลายแทรก

ทับหลังต่างๆ ที่พบที่พนมกุเลนจะแสดงความหลากหลายนิดกัน อีกมาก บางชิ้นก็มีลวดลายที่เก่ากว่า มีรูปโค้งกับวงรูปเรียบๆ ลายพวงมาลัยและลายก้านขด ตัวมกรจะหันหน้าเข้าข้างใน บางชิ้น ก็มีลักษณะส่วนประกอบที่คุ้นเคยกว่า นั่นคือรูปวงโค้งทำเป็นรูป ของกิ่งไม้ตอกแต่งด้วยลายใบไม้และมีลวดลายตรงกลางเป็นรูปหัว สัตว์หรือมกรที่หันหน้าออก

ลวดลายเครื่องประดับที่กรอบประตู แสดงให้เห็นว่าศิลปะ ในสมัยพระเจ้าซัมรัตน์ที่ 2 อยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ บรรดา ประติมกรรมก็แสดงลักษณะเช่นเดียวกัน

แสตร์นเขียนไว้ว่า “กล่าวโดยย่อแล้ว เสาประดับกรอบประตู แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพของรูปแบบ และทับหลังแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่หมายแก่การเปลี่ยนแปลงและหลากหลายอย่าง น่าประทับใจของศิลปะในสมัยนั้น จะเห็นพลังของแรงบันดาลใจ จากทุกด้าน ลวดลายที่ขึ้นมา มีการผสมผasanกันและสร้างขึ้น ใหม่ ประติมกรรมสนับสนุนลวดลายเครื่องประดับแต่งสถาปัตยกรรมของศิลปะแบบกุเลนและแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับศิลปะ ในอดีต เช่นเดียวกับแสดงแนวทางของแบบศิลปะเบอร์ที่จะมาข้างหน้า”

ส่วนอิทธิพลของต่างชาติที่ทิ้งรอบประเทศทับไว้บนรูปแบบศิลปะสมัยพระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 และให้กลิ่นอายพิเศษแก่ศิลปะรุ่นนี้ มีอยู่ 2 ชาติ ที่สำคัญคือของชาวและจามปา

การที่ได้รับอิทธิพลจากชาวมิใช่เรื่องนำประหลาดใจ ถ้าคำนึงถึงกำเนิดของพระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 นายโกกูเบฟเป็นคนแรกที่เข้าให้เห็นเรื่องนี้ในปี ก.ศ. 1930 นางเดอ โครัล เรนูชาต์ได้แจ้งลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้ว่าได้รับการคลบันดาลจากอิทธิพลของศิลปะชาวได้แก่ การตกแต่งประดับเส้าติดกับผนังโดยใช้ลายก้านขดที่ติดต่อกันไป การใช้ภาพทวารนาลและนางอัปสรแทนภาพของพระราชวงศ์ที่เคยพบในศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนคร นอกจากนี้ก็มีเครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ เพชร พลอย และลักษณะของครุฑที่ประดับบนหัวหลัง

ในส่วนอิทธิพลของจามนัน เราไม่สามารถอธิบายโดยทางประวัตศาสตร์ได้ แต่ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะปฏิเสธว่าไม่มี ที่เห็นได้อย่างชัดเจนส่วนมากคือรายละเอียดของแผนผังอาคาร และของสถาปัตยกรรม นายฟิลิปป์ แสตرن์กล่าวว่า ปราสาทดำเนินกรานให้ความรู้สึกว่าเป็นศาสนสถานที่สร้างโดยสถาปนิกจาม พร้อมด้วยเพิ่มลวดลายเครื่องประดับของเขมร โดยเฉพาะประตูหินรายซึ่งไม่มีข้อโต้แย้งเลยว่าแกะสลักโดยช่างเขมรตามประเพณีของเขมร

สิ่งที่กล่าวมานี้คือศิลปะในสมัยของพระเจ้าชัยวรรมันที่ 2 ซึ่งเป็นแบบตามประเพณีและเมื่อ 2-3 ปีมาแล้วก็ไม่มีใครเคยรู้กันมาก่อนเลย และโชคดีที่เป็นสิ่งที่มาเติมช่วงที่ขาดหายไปของวิวัฒนาการของศิลปะเขมร

ราชสมัยที่ยาวนานถึง 48 ปีของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ได้ทิ้งร่องรอยอย่างลึกซึ้งไว้ในประเทศ ในขณะที่พระองค์ทรงรวมประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเริ่มนำสันติภาพมาสู่ราชอาณาจักรของพระองค์นั้น ดูเหมือนพระองค์จะได้ทรงเริ่มต้นทำที่ดังข่องราชธานีในอนาคตในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งปลาน้ำในทะเลสาบใหญ่ แต่ก็เป็นดินแดนที่อยู่ห่างออกไปจากที่น้ำท่วมประจำปี สะวักที่จะนำหินทรายจากบ่อศิลาทรายที่เขาพนมกุเลนมาได้ และใกล้พอสมควรกับช่องแคบที่นำไปสู่ที่ราบสูงโกรกและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เปรียบเสมือนนกค้อเหยือกที่ทะยานขึ้นเหนือพื้นดิน พระองค์ทรงย้ายจากเมืองหริหาราลัยไปยังเมืองอมเรนทรปุระและยังพนมกุเลน หมุนเป็นรูปวงกลมรอบๆ เมืองพระนครในอนาคตที่ซึ่งพระราชปัสดุค่าและผู้สืบทอดองค์ที่ 3 จะได้ทรงสร้างเมืองยศชรปุระขึ้น และเมืองนี้เองก็จะเป็นราชธานีของอาณาจักรเขมรเป็นเวลาawan 600 ปี

พระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ได้ทรงสถาปนาลักษณะ-ราชชื่นตามที่อาริกสุดอกก็ยังกล่าวว่า “อยู่ภายในราชธานีแต่ละแห่งที่ กษัตริย์ทรงนำไปด้วยกับพระองค์เพื่อปกป้องราชอำนาจของผู้ปกครองที่จะสืบทอดไป” ศาสนสถานของเท wah-ราชาในรูปของพระปรงค์บนภูเขา ซึ่งไม่ว่าจะเป็นภูเขาธรรมชาติหรือภูเขาจำลองก็ตาม เป็นศูนย์กลางของราชธานีดังเด่นนั้นเป็นด้านนา

เราทราบเรื่องราวทั้งหมดนี้จากศิลปางารีกหลังราชสมัยของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 และจากการค้นพบศิลปางารีกเมื่อเร็วๆ นี้ ซึ่งเป็นหลักฐานที่ยืนยันกันได้ พระเจ้าชัยธรรมันที่ 2 ทรงแตกต่างจากผู้สืบทอดเชื้อพระวงศ์คือจากพระองค์ที่โปรดให้สร้างอารีกเพราะพระองค์

มิได้ทรงทิ้งอารีกบันทึกใดๆ ไว้เลย บางที่อาจเนื่องจากว่าพระองค์ ทรงมีภารกิจมาภายสำหรับปัจจุบันกินกว่าจะมีเวลาสำหรับคิดถึงอนุชน และทรงกล้ายคลึงกับมหาบุรุษที่แท้จริงอื่นๆ ที่ทรงสามารถผนึกกำนาจและความสุภาพถ่อมตนเข้าไว้ด้วยกัน โศกสันตุสกฤตที่กวีในราชสำนักได้แต่งสรรเสริญพระองค์เอาไว้เมื่อ 50 ปีหลังจากสิ้นพระชนม์แล้วกล่าวว่า “พระองค์ประทับอยู่เหนือศีรษะของสิงห์ที่ประดับบัลลังก์ของพระองค์ ทรงสถาปนาพระราชประสงค์ไว้เหนือนอกเยื้อร่องของกษัตริย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงสร้างที่ประทับให้เหนือยอดเขามาเนนทร์ และแม้กระนั้นก็หาได้มีความยโสในพระองค์เองเลยไม่”

## บทที่ 8

# กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่องค์สุดท้าย แห่งเมืองพระนคร, พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7

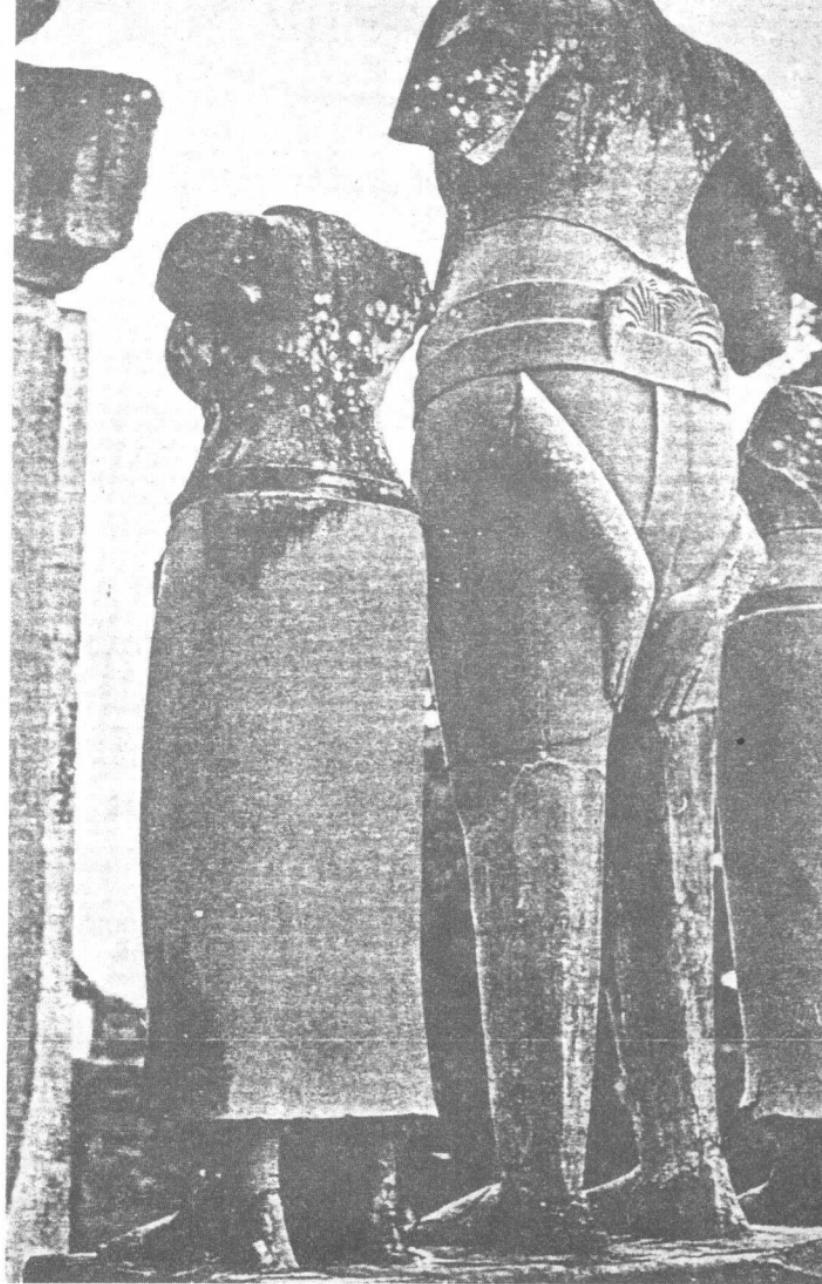
พระราชประวัติที่แท้จริงของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ซึ่งบรรดา  
นักประชุมทั้งหลายได้แสดงให้ปรากฏในศตวรรษนี้ ได้ค่อยๆ เสริมสร้าง  
ความรู้สึกภาคภูมิใจของชาวกัมพูชา ในฐานะที่ได้เป็นผู้สืบ  
เชื่อสายมาจากเเนรโนราณ

กษัตริย์พระองค์นี้ได้ถูกกละเลยโดยสืบเชิงจากพงศาวดารหรือ  
จากการบันทึกของห้องถิน รวมทั้งถูกชาวกัมพูชาลีนไปโดยสืบเชิง  
พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 เป็นที่รู้จักกันในหมู่ของนักประวัติศาสตร์  
เพียงว่าเป็นกษัตริย์ที่มีความสำคัญอันดับรองและความเสื่อมโทรม  
อย่างรวดเร็วของอาณาจักรกัมพูชา ก็เชื่อว่าเริ่มต้นมากรัชกาล  
ของพระองค์ ซึ่งสืบเชิงเกียรติคุณของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 เริ่มเป็น  
ที่รู้จักกันในปี ค.ศ. 1903 เมื่อนายหลุยส์ ฟโนต์ได้ตีพิมพ์جريدةภาษา  
สันสกฤตในสารานักฟรังเศส ชื่นนาย约瑟夫·มาสเปโร (Georges  
Maspero) เป็นผู้กันพน ณ เมืองทราราฟอง (Say Fong) ใกล้กับ

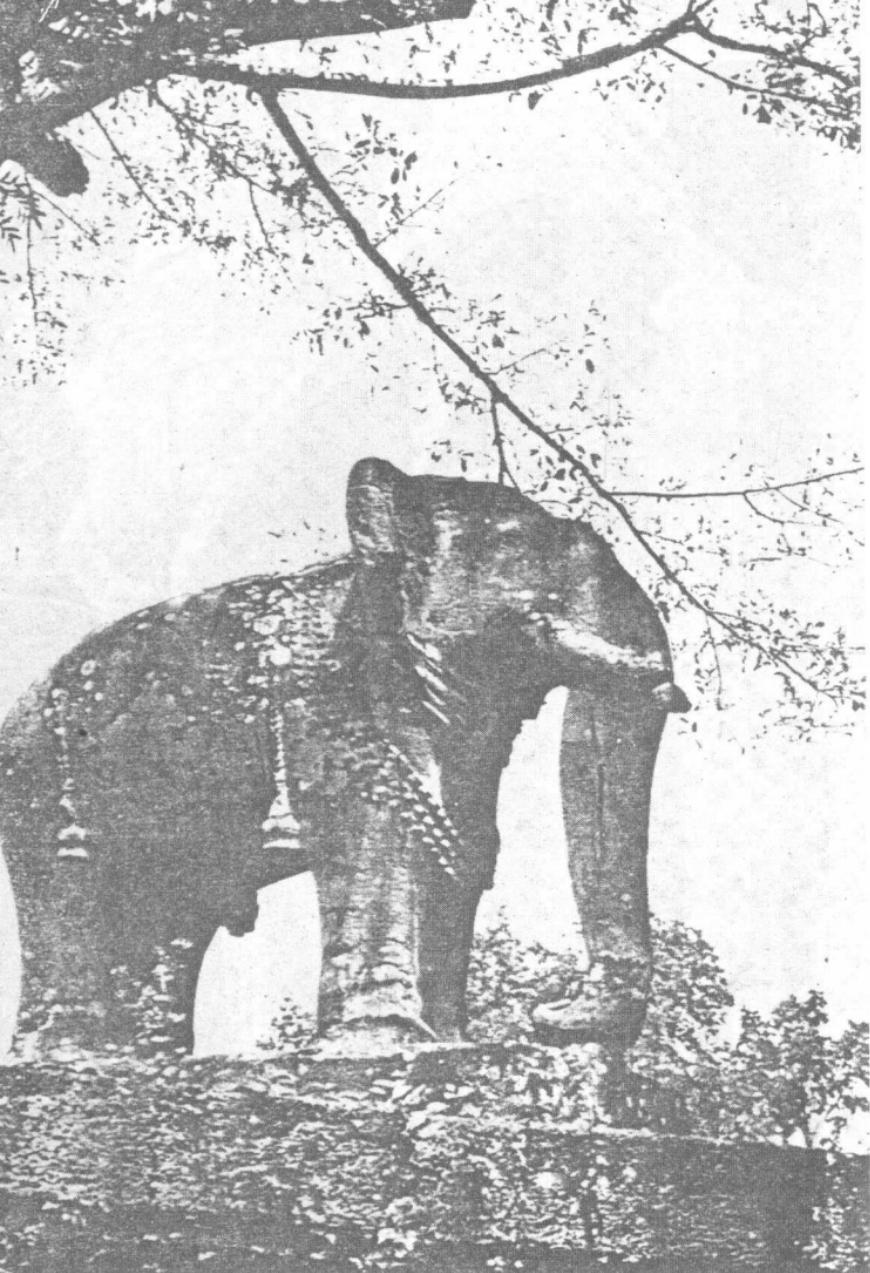
เมืองเวียงจันทน์ ซึ่งบันทึกการสร้างโรงพยาบาลขึ้นในปี ก.ศ. 1186 นายพิโนดได้ตั้งข้อสังเกตว่า ข้อความในศิลารากนั้นเหมือนกับข้อความในจารึกอักษรลักษณะนั่งที่พบในดินแดนบริเวณอ่าวสยามใกล้กับแหลมไคชินไชนา (หรือชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย) ปัจจุบัน และเขายังจำได้ว่า พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 มักจะถูกกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งในจารึกของงานว่าเป็นกษัตริย์ผู้พิชิตที่ยิ่งใหญ่ เขาสรุปว่า “ในปัจจุบัน จารึกเหล่านี้ซึ่งกล่าวถึงสอดคล้องกันตั้งแต่ดินแดนภัยในประเทศไทยล้วนถึงชายแดนของอันนัมและตอนล่างของโค钦ิ-ไชนาล้วนเป็นพยานที่สำคัญของชัยชนะ และพระราชกรณียกิจที่เต็มไปด้วยความมหัศจรรย์ และยังแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 กษัตริย์ที่มีเด่นอยู่ในประวัติศาสตร์กัมพูชา ตลอดมาจนบัดนี้ จะต้องเป็นเจ้าชายที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง”

ความมีเด่นที่ห้อมล้อมพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ไว้ได้ถูกทำให้กระฉ่อนขึ้นระหว่าง 50 ปีที่แล้ว จากการค้นคว้าอย่างอดทน และความเห็นของหลุยส์ พิโนต์ก์ได้รับการยืนยันอย่างสมบูรณ์ กษัตริย์พระองค์นี้ ซึ่งเมื่อปี ก.ศ. 1900 อันเป็นปีเดียวกับกำหนดของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลาญบูรพทิศไม่มีสิ่งใดเป็นที่รู้จักกันเลยนอกจากพระนามของพระองค์ ปัจจุบันได้เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งของกัมพูชา พระองค์ได้ทรงขยายพระราชอาณาเขตไปจนสุดเขต และทรงได้พนวกราษฎรจำนวนมากป่าวิ่งได้ระยะเวลานาน ทรงสร้างศาสนสถานไว้เป็นจำนวนมากภายในราชธานีและหัวเมืองต่างๆ

ศิลารากนี้จำนวนมากน้ำใจที่พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ทรงจารึกไว้ล้วนเป็นหลักฐานที่ใช้สนับสนุนพระประวัติของพระองค์ มีศิล



ภาพที่ 19 พระศิวะอยู่ระหว่างพระนเฑสีทั้งสองคือ พระอุมาและพระคงคาได้จาก  
นาอกอง คริสต์ศตวรรษที่ 9 รูปสลักทั้งสามนี้ให้ความรู้สึกว่าเป็นการแกะสลัก  
จากหินแผ่นเดียว ลักษณะเรียบง่าย เป็นลักษณะเฉพาะของประดิษฐกรรมยุค  
แรกของเขมร



ภาพที่ 20 ชั้งจากปราสาทเม่นญูตะวันออก คริ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 10 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 11 มนุทั้งสี่ของแต่ละชั้นของปราสาททรงปีระมิดนี้ แห่งด้วยชั้งขนาดเท่าตัวจริง เป็นลักษณะเฉพาะแสดงความชำนาญของช่าง เขมในการสร้างประดิษฐกรรมที่เป็นสถาปัตยกรรม

جارีกที่รัชกาลเดิม ได้แก่ jarīkที่ปราสาทตาพรหม พระบรรค์ และบัน-  
ทายชนาร์ jarīkทั้ง 3 หลักนี้ได้รับการตีพิมพ์แล้วในวารสารของ  
สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ นอกราชนั้นก็มีประกาศจำนวน  
หลายชิ้นเกี่ยวกับการสร้างโรงพยาบาล jarīkหลักใหญ่ที่พับใน  
ปี ค.ศ. 1916 ณ เชิงฐานของปราสาทพินາอากาส ในพระราชวังที่  
เมืองนครธม และjarīkที่จานที่เมืองไนซอนซึ่งได้แปลโดยอลุยส์  
ฟโนร์และตีพิมพ์ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแล้วเช่นเดียวกัน

ลำดับเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรรัตน์ที่ 7 เป็นที่ทราบกันอย่าง  
แน่นอน โดยทางสายของพระราชบิดาของพระองค์ซึ่งทรงเป็นครอง  
ราชย์อยู่เพียงชั่วระยะเวลาสั้นๆ ประมาณปี ค.ศ. 1155 พระองค์ทรง  
เป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระเจ้าสุริยวัฒน์ที่ 2 ผู้ยกทัพไปรุกรานถึง  
อ่าวดังเกี้ย และมีราชสุสานของพระองค์คือปราสาทนครวัด โดย  
ทางสายพระราชนารดา พระองค์ทรงสืบทอดเชื้อสายจากราชวงศ์ที่มี  
กำเนิดมาจากต่างแดน ซึ่งได้กรองอาณาจักรกัมพูชาคลอดคริสต์ศต-  
วรรษที่ 11 และเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ของกัมพูชาสมัยก่อนเมือง  
พระนครทางสายบรรพศรีอีกด้วย

พระเจ้าชัยวรรัตน์ที่ 7 กองจะประสูติประมาณปี ค.ศ.  
1120 หรืออย่างช้าที่สุดก็ในปี ค.ศ. 1125 ในรัชกาลของพระเจ้าสุริ-  
วรรัตน์ที่ 2 พระองค์ทรงเสกสมรสคงจะตั้งแต่ปัจจุบันมีพระชนม์อายุ  
น้อยกับเจ้าหญิงชัยราชเทวีซึ่งจะมีอิทธิพลเหนือพระองค์มาก

ในระยะเวลาที่ไม่ทราบแน่ชัด เจ้าชายชัยวรรัตน์ได้เสด็จออก  
จากอาณาจักรกัมพูชาเพื่อนำกองทัพไปรบกับอาณาจักรจามปา ณ  
เมืองวิชัย กีอเมืองบิญดิญในปัจจุบัน การเสด็จไปทำสงครามครั้ง  
นี้ นำความเสร้ำโศกมาให้แก่เจ้าหญิงชัยราชเทวีมาก ดังได้บรรยาย

ໄວ້ໃນຈາກກິບໃນພະຮາຊະວັງສົ່ງພະເໜີຫຼຸກຄົນຂອງພະນາງທຽບເປັນຜູ້ເຢືນຂຶ້ນ ຈາກກິກລ່າວວ່າ ພຣະຍາທຽບມີນໍາພະແນຕຽນອອງພະພັກຕົວ ກັນແສງປະປຸງດັ່ງນາງສີຄາກັນແສງອາລີຍພຣະສາມີທີ່ທຽບຈາກໄປ ນາງໄດ້ສຳວັດວົງວອນໄຫ້ພຣະສາມີເສດືອກລັບ ແລະທຽບທີ່ຈາກກວາມຖຸກໂສກເຂົ້າຫາການນຳເພື່ອຕະຫຼາກທາງສານາພຣາມັນແລະໃນທີ່ສຸດກີ່ທຽບພບກວາມປລອດໂປ່ງໃນພຸທະສານາ

ຈາກກິກລ່າວຕ່ອໄປວ່າ “ທຽບໄດ້ຮັບຄໍາສອນຈາກພະເໜີຫຼຸກຄົນ ອີ່ພະນາງອິນທຣເວທີໃຫ້ເພິ່ນພິຈາລະພຣະພຸທະເຈົ້າເປັນທີ່ຕັ້ງແໜ່ງກວາມເກາຮັນຫຼຸ້າຂອງນາງ ທຽບເລືອກທາງອັນຮ່ວມຮື່ນຂອງພຣະອິຍຸນຸຄລູ້ ດຳເນີນອູ້ໆທ່ານຄລາງໄຟ່ຂອງກວາມຖຸກໜ້າກມານແລະທະເລແໜ່ງກວາມວິປໂໂຍດ”

ໃນຮະຫວ່າງທີ່ພຣະເຈົ້າຂໍວຽກຮັນທຽບພຳນັກອູ້ໆທີ່ຈານປານັ້ນ ພຣະຮາຊີບົດຂອງພຣະອົງຄົວ ອີ່ ພຣະເຈົ້າຮຣິນກຣວຽກຮັນທີ່ 2 ກີ່ສິນ ພຣະນົມ ພຣະເຈົ້າໂສກວຽກຮັນທີ່ 2 ຜູ້ທີ່ໄມ່ມີໂຄຣທຣານວ່າທຽບສິບຮາຊ ຕະກູລາມາຈາກທາງໄຫ້ ເສດື້ຂຶ້ນກຣອງຮາຍໝູ່ຕ່ອ ໃນຮັບສົມບັບຂອງພຣະເຈົ້າໂສກວຽກຮັນທີ່ 2 ມີເຫດຸກາຮົຟສຳຄັນທີ່ຈາກກິໄວ້ທີ່ປຣາສາທັນທາຍ-ໝາມາຮົຟແລະມີກາຮັບສັດເລົ່າເວັ້ງໄວ້ທີ່ໂນຣາມສານແໜ່ງເດືອກກັນນີ້ດ້ວຍ ພຣະເຈົ້າໂສກວຽກຮັນທີ່ 2 ທຽບດູກລອບໂຈນທີ່ໂດຍພວກລືກລັບທີ່ຈາກກິເຮີຍກ່າວຮາຫຼຸ ແລະໃນກາພສັດກີ່ເປັນກາພຂອງຮາຫຼຸດ້ວຍ ຮາຫຼຸເປັນໜີ້ອ ສັດວິປະລາດໃນເທັນນິຍາຍປັນປາທີ່ເຊື່ອວ່າຈະກິດພຣະອາທິດຍີແລະ ພຣະຈັນທຽບມີເອກີດສຸຮີຍກຣາສຫຼືອຈັນທຽບກຣາສທີ່ນ ພຣະເຈົ້າໂສກວຽກຮັນທີ່ 2 ທຽບໄດ້ຮັບກາຮ່າຍເຫັນເລື່ອຈາກເຈົ້າຫຍ່າຍຫຸ່ນໜີ້ກົງເປັນພຣະໂອຣສຂອງເຈົ້າຫຍ້າຂໍວຽກຮັນ ຈາກກິທີ່ເຢືນອ່າງນີ້ມີສີສັນເລົ່າຄື່ງເຫດຸກາຮົຟທີ່ໄດ້ນຳມາອ້າງຄື່ງແລ້ວໃນທີ່ 3

ไม่นานหลังจากเหตุการณ์นี้ในปี ค.ศ. 1165 พระเจ้ายโสธร มันที่ 2 ก็ทรงถูกปลงพระชนมโดยขุนนางผู้ใหญ่อีกคนหนึ่ง ซึ่งประกาศตนขึ้นเป็นกษัตริย์ภายใต้พระนามว่าตรีภูวนาราธิตย์หรือ “พระอาทิตย์แห่งโลกทั้งสาม” เมื่อข่าวแพร่ไปถึงอาณาจักรจามปา จาริกกล่าวว่า เจ้าชายชัยวรรมนัน “เสด็จกลับมาอย่างเร่งรีบเพื่อนำชาวยาเหลือพระเจ้ายโสธรมัน” บางที่อาจเป็นไปได้ว่าพระองค์เองก็ทรงต้องการอ้างสิทธิในการสืบราชสมบัติของพระองค์ “แต่เนื่องจากยโสธรมันได้ถูกริบหั้งราชสมบัติและพระชนมชีพเสียแล้ว เจ้าชายชัยวรรมนัน จึงทรงตัดสินพระทัยประทับอยู่ในอาณาจักรกัมพูชาต่อไปเพื่อรอคอยโอกาสอันเหมาะสมที่จะช่วยเหลือแผ่นดินซึ่งตกค่าลงด้วยอชาตญากรรม เจ้าหญิงเมื่อทรงได้พระสวามีกลับคืนมาแล้วด้วยความเพียรก็ทรงหยุดสวดอ้อนวอน นางมีพระประสงค์ให้เจ้าชายชัยวรรมนัน ทรงช่วยปลดปล่อยราชอาณาจักรให้พ้นเสียจากหัวงมหรรษาพแห่งความโ zuskray ซึ่งประเทศกำลังดึงลีกลงไป”

กล่าวอีกนัยหนึ่ง เมื่อเจ้าชายชัยวรรมนันเสด็จกลับมาไม่ทันเหตุการณ์และพบว่าผู้แห่งราชสมบัติได้ขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์มิได้เสด็จกลับไปอาณาจักรจามปาอีก แต่ด้วยแรงเกลียกล่อของพระมเหสีกลับทรงประทับอยู่ต่อไปในประเทศกัมพูชา “เพื่อรอคอยโอกาสอันเป็นมงคล” พระองค์ต้องทรงรอคอยอยู่ถึง 15 ปี

ประมาณปี ค.ศ. 1186 ขณะที่กบฏได้ยึดเอราวัณบลังก์กัมพูชา นั้น ก็ได้มีผู้ช่วยโอกาสซึ่งชัยวรรมนันเข้าแห่งชิงบลังก์ของอาณาจักรจามปาในเวลาเดียวกัน วิเทโศนาวยอันแรกของพระองค์คือ ประนีประนอมกับภูวนเสีย หรือย่างน้อยก็ทำให้เชื่อมั่นว่าภูวนจะ

เป็นกลาง ในปี ก.ศ. 1170 พระเจ้าชัยอินทร์รวมมันกีได้ทรงส่งทูตนำเครื่องบรรณาการไปถวายแด่พระจักรพโรติดหรี อัญ โตน (Li Anh Ton) หลังจากนั้นเมื่อพระองค์ทรงมั่นพระทัยต่อสถานการณ์ทางชายแดนด้านเหนือแล้ว ก็ทรงหันมาสนใจเรื่องการจัดการกับพุชา

จากร่องที่พับในพระราชวังกล่าวว่า “พระเจ้าชัยอินทร์รวมมัน กษัตริย์แห่งจาม ผู้ทรงกล้าหาญประดุจดังท้าวราพณ์” ได้ทรงยกกองทัพของพระองค์มาด้วยรถศึกและเริ่มโจมตีดินแดนของกัมพูชาเบรียบประดุจสวารรค์” แต่ท่าว่าการสังหารมรรคที่ไม่แพ้นะกัน ดังนั้น พระเจ้าชัยอินทร์รวมมันจึงทรงเปลี่ยนแผนการของพระองค์และตัดสินพระทัยยกทัพมาทางเรือเพื่อให้กัมพูชาไม่รู้ตัว กองทัพเรือของพระองค์ยกมาในปี ก.ศ. 1177 โดยเล่นเรือเลี้ยงมาตามริมฝั่งทะเล กองทัพเรือมาที่มีชาวจีนเรือแตกเป็นผู้นำร่อง กีได้มานถึงยังปากแม่น้ำโขง และเล่นเข้าไปจนถึงทะเลสาบใหญ่ในราชอาณาจักรกัมพูชา เมืองพระนครถูกโจมตีแตกโดยไม่ทันรู้ตัว พระเจ้าชัยอินทร์รวมมันกีได้รุกรานอย่างรุ莽 ผู้แห่งราชสมบัติกุฎาภาระและเมืองพระนครถูกปล้นสะดุมและรวมรวมเอาสิ่งของกลับไปเป็นจำนวนมาก

เมื่อบลังก์ของอาณาจักรกัมพูชาว่างลง เจ้าชายชัยอินทร์รวมมันจึงทรงคิดว่า เวลาของพระองค์ได้มาถึงแล้ว แต่ก่อนที่จะทรงตั้งพระองค์เป็นกษัตริย์ พระองค์จำเป็นต้องขัดผู้รุกรานออกไปก่อน ทรงทำการสู้รบกับงานห้ายายครั้ง ครั้งที่สำคัญที่สุดก็คือการรบทางเรือ ซึ่งมีภาพสลักก่อเรื่องอยู่บนผนังระเบียงปราสาทนาหยนและปราสาทบันทายชมาร์อันมีลักษณะเกือบจะเหมือนกัน การรบทางเรือเหล่านี้ ในที่สุดก็ทำให้อาณาจักรกัมพูชาถูกลับเป็นอิฐอีกครั้งหนึ่ง

ในปี ก.ศ. 1181 สืบสานจากการรุกราน อาณาจักรกัมพูชาเกี่ยวกับความสงบ เจ้าชายชัยวรรມันจึงปราบดาภิเฆกขึ้นเป็นกษัตริย์ ในขณะเดียวกันกับที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ราชธานีไปด้วย “เมืองบีโครบุรีเปรี้ยบประดุจดังหญิงสาวที่มาจากการถูกตัดหัว ที่เนามาสมกับคู่หมั้นของนางและกำลังสุกงอมด้วยความรัก ตกแต่งประดับประดาไปด้วยพระราชวังที่มีอัญมณีมีค่าต่างๆ และทรงอากรณ์ในป้อมปราการ ได้ทำการเสกสมรสกับกษัตริย์เพื่อให้กำเนิดโชคชัยแก่ประชาชนของพระองค์” นี่คือลักษณะที่เจ้ารีกหลักหนึ่งที่พูด ณ อนุของกำแพงเมืองนครธมได้กล่าวถึงพระราชพิธีนี้ เมืองที่สมนुติ ว่ากษัตริย์ทรงเสกสมรสด้วยน้ำก็คือเมืองนครธม นิใช่เมืองในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 9 ที่มีศูนย์กลางของราชธานีอยู่ที่เทวสถานบนพนมนาเคิง แต่เป็นเมืองในปัจจุบันที่มีปราสาทนาียนเป็นจุดศูนย์กลาง

จากช่วงเวลาที่กองทัพตามได้เข้ารุกรานในปี ก.ศ. 1177 นำ ดวง หลิน<sup>43</sup> นักประวัติศาสตร์ชาวจีนได้เขียนบันทึกไว้ว่า เจ้าชายชัยวรรມัน “ได้ทรงปฏิญาณที่จะทดสอบจนสิ้นแคนต่อศัตรูของพระองค์ และสำาบานนี้พระองค์ก็ได้ทรงกระทำสำเร็จภายหลังจากที่ต้องทรงใช้ความพยายามเพียรอย่างอดทนเป็นเวลาถึง 18 ปี”

แต่ก่อนที่พระองค์จะทรงสามารถทำการแก้แคนได้ตามคำปฏิญาณและทรงทำสังคมกับอาณาจักรตามได้ พระองค์ก็ทรงต้องปราบปรามกบฏในราชอาณาจักรกัมพูชา ก่อน กบฏนี้เกิดขึ้นที่เมืองมัลยัง (Malyang) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดพระตะบอง ในการปราบปรามของพระองค์ ทรงขอความช่วยเหลือจากเจ้าชายตามผู้ลี้ภัยอยู่ในอาณาจักรกัมพูชา เจ้ารากษายางจากเมืองไมซอน (Mi-Son) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า

เจ้าชายวิทยานันทนะ ได้สืบทอด ไปยังอาณาจักรกัมพูชาในปี ค.ศ. 1182 ในขณะที่พญานุพันน์ กษัตริย์แห่งกัมพูชา (หมายถึงพระเจ้า ขัยวรมนันท์ที่ 7 ผู้เพิ่งครองราชย์เมื่อปีที่แล้ว) ทรงเล็งเห็นว่า เจ้าชายองค์นี้ทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๓ ประการที่ทรงโปรดปราน และได้ทรงสั่งสอนบรรดาวิทยาการของเจ้านาย รวมทั้งกลยุทธ์ ทุกอย่างแก่เจ้าชาย ในระหว่างนั้นมีหมู่บ้านหนึ่งในราชอาณาจักร กัมพูชาซึ่ง มักยัง มีประชาชนคับคั่ง ไปค้าขายกับคนที่ชั่วราษฎร์ต่อต้าน คิดกบฏต่อษัตริย์ พระเจ้าขัยวรมนันท์ ทรงเห็นว่า เจ้าชายวิทยานันทนะทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในยุทธวิธี จึงโปรดให้นำกองทัพกัมพูชา ไปยึดเมืองมัลยัง เจ้าชายทรงกระทำได้สำเร็จตามที่กษัตริย์กัมพูชา มีพระราชประสงค์ทุกประการ จึงทรงโปรดให้สถาปนาเจ้าชายขึ้นเป็น พระยุพราช และพระราชทานผลประโยชน์และรางวัลที่อาณาจักรกัมพูชา อาจให้ได้แก่เจ้าชายองค์นี้

เจ้าชายวิทยานันทนะหนุ่มยังทรงช่วยเหลือพระเจ้าขัยวรมนันท์ ทำการแก้แค้นจากป้าอีกด้วย การแก้แค้นครั้งนี้เป็นผลของ “การหลบซ่อนอยู่อย่างอดทน” เป็นเวลาหลายปี หากจะยกข้อ ความจากหลักฐานของนักประวัติศาสตร์ชาวจีนสักครั้ง พระเจ้าขัย- วรมนันท์ที่ 7 ได้ทรงตระเตรียมการนี้ด้วยการ ได้ความเป็นกลางของ พระเจ้าหลี เค้า โตน (Li Cao Ton) แห่งอาณาจักรญวน หลังจาก นั้นพระองค์ก็เพียงแต่รอคอยจังหวะเหมาะสมเท่านั้น โอกาสดังกล่าวได้เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1190 เมื่อพระเจ้าขัยอินทร์วรมนันท์ที่ 4 ศัตรูเก่าของพระองค์ได้ยกกองทัพเข้าบุกอาณาจักรกัมพูชาอีก เราก็ไม่ทราบว่า พระเจ้าขัยวรมนันท์ที่ 7 ได้ทรงร่วมในการรบ กับพากามด้วยหรือไม่ จากร่องรอยจากปราสาทโนนนครที่เมื่อญาติร่วงใน

อาณาจักรจามปากล่าวว่า พระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 “ทรงยึดรัฐ  
ฐานีของอาณาจักรจามป้าและทรงนำศิวสิงค์กลับไปจนหมดสิน”  
อย่างไรก็ได้พระองค์ทรงวางพระทัยให้เจ้าชายวิทยานันทนะเป็น<sup>๑</sup>  
ผู้ควบคุมกองทัพเข้ายึดรัฐฐานีjam คือ เมืองวิชัย (บิญุคิญู) ไว้ได้  
และยกตระริย์แห่งจามป้าคือพระเจ้าชัยอินทรารัมณ์กีฤกส์งดังตัวกลับไป  
เป็นเชลย ณ อาณาจักรกัมพูชา เจ้าชายวิทยานันทนะได้ทรงสถาปนา  
เจ้าชายหนุ่มชาวกัมพูชาซึ่งเป็นพระมาดาของพระเจ้าชัยวรรมัน  
ที่ 7 ขึ้นครองราชย์แทน ส่วนเจ้าชายวิทยานันทนะเองได้ทรงแบ่ง  
เอเดินแดนทางทิศใต้ในบริเวณเมืองปาม Thurang (Phanduranga)  
ซึ่งก็คือพันรัง (Phan-rang) ในปัจจุบันไว้ในครอบครอง ดังนั้น  
อาณาจักรจามป้าจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนระหว่างพระราชา 2  
องค์ ส่วนหนึ่งปักครองโดยยกตระริย์ที่สัมพันธ์กับยกตระริย์แห่งกัมพูชา  
และอีกส่วนหนึ่งเป็นเจ้าประเภทของพระองค์ แต่สภาวะเช่นนี้  
คงอยู่ได้ไม่นานเนื่องจากต่อมานมีการกบฏขึ้นที่เมืองบิญุคิญู พาก  
กบฏได้ขึ้นໄล่พระมาดาของพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 ออกไป พระเจ้า  
วิทยานันทนะจึงทรงปลดออกจากยกตระริย์กัมพูชา และทรงรวบรวม  
จามป้าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไว้ในอำนาจของตน หลังจาก  
ที่ทรงประหารพระเจ้าอินทรารัมณ์ที่ 4 ซึ่งพระเจ้าชัยวรรมันที่  
7 ได้ทรงปล่อยจากที่คุณช้างให้มาต่อสู้กับเจ้าชายวิทยานันทนะ<sup>๒</sup>  
ทราบจนถึงปี ค.ศ. 1203 เจ้าชายวิทยานันทนะจึงถูกขับไล่ออก  
จากราชบัลลังก์โดยพระปิตุลาของพระองค์เองซึ่งได้รับการสนับสนุน  
จากกัมพูชา ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1203-1220 จามป้าก็ตกเป็นเพียงแค่วัน  
หนึ่งของกัมพูชาอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม การที่พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 7 ต้องทรงประสานกับความยุ่งยากกับประเทศเพื่อนบ้านทางทิศตะวันออก มิได้เป็นการขัดขวางให้พระองค์ทรงแห่งอำนาจขึ้นไปทางเหนือและทิศตะวันตกเลย จากรากน้ำพุชาที่พนทางทิศเหนือสุดซึ่งได้กล่าวถึงแล้วคือ จาเริกที่เมืองทรารายฟองติดกับเมืองเวียงจันทน์ ก็มีอาชญากรรมร้ายกาจของพระองค์ นักประวัติศาสตร์จึงบันทึกว่า พระเจ้าชัยวรรัมันที่ 7 ทรงมีพระราชอำนาจลงไปถึงบางส่วนของแหลมมลายูและขยายการบีบครองเข้าไปในประเทศพม่า จาเริกหลักหนึ่งของพระองค์ ก็คือจาเริกประสาทพระบรรรค์ บอกให้เราทราบว่า น้ำที่ใช้ในพระราชพิธีอภิเษกนั้นส่งมาถวายจากพระมหาณฑลสุริยภูมิ และจากพระมหาณฑลคนอื่นๆ อีกด้วย รวมทั้งจากหมัตติริย์แห่งชาว (กษัตริย์แห่งยะวะ) และกษัตริย์ทั้งสองพระองค์จากจามปา สุริยภูมิคงจะเป็นหัวหน้าพระมหาณฑลในราชสำนัก กษัตริย์แห่งยะวะ (Yavanas) ก็คือ จักรพรรดิแห่งประเทศญวนทรงพระนามว่า ลอง กัน (Long Can) พระโอรสของพระเจ้าหลี อัญ โตน (Li Anh Ton) ผู้ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อปี ค.ศ. 1175 ในพระนามว่า หลี เค้า โตน (Li Cao Ton) และครองราชย์อยู่จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1210 กษัตริย์ทั้งสองแห่งอาณาจักรจามปาเกิดก่อขัตติย์แห่งเมืองวิชัยและกษัตริย์แห่งเมืองปาน Thurang ดังที่ข้าพเจ้าได้อธิบายไปแล้ว

เราทราบแล้วว่าการส่งส่วยน้ำเป็นเครื่องบรรณาการนั้นเป็นสัญลักษณ์ของการสัมมิกัดดีและการเป็นประเทศราช แม้แต่ปัจจุบันนี้ในราชสำนักของกรุงพนมเปญและกรุงเทพฯ เอง ในโอกาสที่มีพระราชพิธีราชภัฏ น้ำสักดีสิทธิ์ที่จะใช้ในการอภิเษกก็ได้นำจากแม่น้ำใหญ่ๆ ของหัวเมืองต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร

การเป็นประเทศไทยเป็นเรื่องจริงจังในการผลีของกษัตริย์jamป้าทั้ง 2 พระองค์ แต่ไม่ได้มีประสิทธิภาพอะไรมากนักในการผลี กษัตริย์ที่อยู่ห่างไกล เช่น กษัตริย์แห่งชาวะ\* และยังมีความหมายน้อยลงไปอีกสำหรับพระจักรบรรดิแห่งอาณาจักรญวน แต่เราเก็บรวบรวมดีแล้วว่า บรรดา กษัตริย์ผู้ปกครองประเทศทางตะวันออกอยู่ตอนที่จะรับความเป็นเจ้านายของอิทธิหนึ่งแต่เพียงในนามได้เนื่องจากเสียหายแต่เพียงเล็กน้อย แต่กลับช่วยเพิ่มความมั่นใจในคริสต์ ของประเทศไทยได้

อย่างไรก็ตามพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 นั้นคงจะมีความยิ่งใหญ่พอที่จะทำให้การสร้างพันธไม่ตรี กับราชวงศ์ของพระองค์โดยอาศัยการเสกสมรสเป็นที่ประดูณาจัณมาก ศิลปาริเวจจากปราสาทพระนครกล่าวว่า “เดผู้ที่มีความมั่นคง สมบูรณ์ที่พระองค์ได้พระราชทานให้แล้ว พระองค์ก็ยังพระราชทานพระราชธรรมชาติที่ทรงสิริโฉมให้เสกสมรสด้วย” ในขณะเดียวกัน พระองค์ต้องทรงทนทุกข์จากการสูญเสียที่โปรด้วย พระมหาเสี้ ได้สิ้นพระชนม์ลงหลังจากที่ได้ทรงทำทานไว้โดยทั่ว และได้ทรงรวมทรัพย์สินบริจากแก่ศาสนสถานที่สำคัญๆ ของราช

\*ความตรงนี้ออกจะสับสน ในย่อหน้าข้างต้นผู้เขียนกล่าวถึงกษัตริย์ชาวะร้อนทั้งวันเล็บขยายความว่าคือกษัตริย์แห่งชาวะ ในบรรทัดต่อมาเก็บมาเข่าว่ากษัตริย์แห่งชาวะหมายถึงกษัตริย์ญวน เหตุจะนั้นกษัตริย์ชาวะในความหมายถึงภาษาชา จึงไม่น่าจะอยู่ในบัญชีผู้สังน้ำอภิเษกมาถวายพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 แต่ความตรงนี้กลับกล่าวขัดเจนว่าทั้งภาษาทวิป์แห่งภาษาชา และภาษาทวิร์ย์ญวนล้วนส่วนส่วนหนึ่งสัน ความสับสนตรงนี้หากมิได้เกิดขึ้น เพราะผู้เขียนเองแล้ว ก็อาจเกิดขึ้นจากการพิมพ์เครื่องหมายวรรคตอนคลกในต้นฉบับ - นธ. เอียวศรีวงศ์

อาจารย์กรุงบัญชีของที่อุทิศให้แก่ศาสนาสถานยาวเหี้ยมเด็มเจ้ารีก ที่คั้นพบ ณ พระราชวังปีหนึด ดังที่เราทราบแล้วว่า ทรงมีพระเชษฐ์-ภคินี ซึ่งตามเจ้ารีกกล่าวว่า “ทรงมีปัญญาในวิทยาอย่างกว่านักปรัชญา” และพระเจ้าชัยวรรมนันที่ 7 ได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่ ในวัดทางพุทธศาสนา นางได้ประทานคำสอนแก่บรรดาศรีทั้ง หลาย เมื่อพระมหาเสสสรรคตเดล้ำ พระเจ้าชัยวรรมนันที่ 7 จึงทรงอภิเมก กับพระนางอินทรเทวีและทรงแต่งตั้งให้นางเป็นพระมหาเสสเรอก อาย่างไรก็ตาม ตำแหน่งที่สูงสุดนี้มิได้ทำให้พระนางหันหน้าไปจากการ แสวงหาวิทยาคุณ “แต่ศรีที่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าในวิทยาคุณ พระนางได้ทรงช่วยแพร่พระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าชัย- วรรมนันที่ 7 ในรูปของวิชาประดุจน้ำอมฤต” พระนางคือผู้เด่งเจ้ารีก ที่คั้นพบในพระราชวังหลวงด้วยภาษาสันสกฤตที่หาที่ดินไม่ได้ ดังที่ ข้าพเจ้าได้กล่าวอ้างถึงอยู่บ่อยครั้ง

เราไม่ทราบแน่ชัดว่าพระเจ้าชัยวรรมนันที่ 7 ทรงสืบพระชนม์ ลงเมื่อไร แต่ทราบแน่นอนเพียงว่า พระองค์ยังทรงครองราชย์อยู่ในปี ค.ศ. 1201 เพราะเป็นศักราชที่พระองค์ทรงสังคุตไปยังราชสำนักเงิน มีหลักฐานบางประการที่ทำให้เราคิดว่าพระองค์อาจจะสืบพระชนม์ ลงประมาณ ปี ค.ศ. 1219 เมื่อทรงมีพระชนมายุมากแล้ว

ตามลักษณะพระวรกายพระเจ้าชัยวรรมนันที่ 7 คงจะทรงมี ลักษณะค่อนข้างท้วม พระวรกายใหญ่ พระเก้าร่วนเป็นวยเล็กๆ อยู่เหนือพระเศียร ภาพของพระองค์คุ้นตาเราจากภาพแกะสลักนูน ต้านอกจากนั้นเรายังเห็นลักษณะของพระองค์ได้จากรูปปั้น 2 รูป และเศียรอีก 2 เศียร ซึ่งมีพระพักตร์คล้ายกันมากและน่าจะเป็น บุคคลเดียวกัน ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นพระรูปของพระเจ้าชัยวรรมนันที่



ภาพที่ 21 ภาพปูนปั้นบนผนังค้านในของเบียงพระเจ้าเรือน คริสต์ศตวรรษที่ 12 เดิมตั้งใจจะอ่อนมิให้เห็น ผนังค้านในนี้แสดงให้เห็นถึงภาพใต้บากาลซึ่งอยู่ภายในกระสุนรูซึ่งเชื่อว่าลีกลงไปได้โดยเท่ากับยอดที่สูงเสียดฟ้า (ภาพโดยความกรุณาของ USIS ประจำกัมพูชา)



ภาพที่ 22 ที่เรียกกันว่ารูปพระเจ้าฯเรือนนั่งอาจเป็นเทพแห่งความดาย ซึ่งครั้งหนึ่งขังทรงคหบดีไว้ที่พระหัตถ์ขวา ชื่อที่นิยมเรียกกันนี้เกิดจากลักษณะร่างกายของรูปปั้มนี้คงไกรหินจับจนดูเหมือนเป็นโกรกเรือน ถึงแม้ว่าพระเจ้าฯขัวรรมณ์ที่ 7 อาจจะทรงเป็นโกรกเรือนก็ตาม แต่รูปปั้นองค์นี้ก็มิใช่เป็นรูปของพระองค์

7 ทั้งหมด ประติมกรรมชั้นหนึ่งพบที่ครุฑ และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่พนมเปญ อีกองค์หนึ่งพบที่ปราสาทหินพ名义ไกล์กับโกราช และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพฯ สำหรับพระศียรทั้งสองนั้น เศียรหนึ่งรักษาไว้ที่เมืองมาร์เซย์ (Marseille) และอีกเศียรหนึ่งพิงพนมเมื่อเร็วๆ นี้ ที่ปราสาทพระบวรรค์ในกำแพง笨

เกี่ยวกับเรื่องการสืบparenของพระเจ้าชัยวรรัตน์ที่ 7 ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า เราไม่ทราบทั้งสาเหตุหรือสถานการณ์แวดล้อมใดๆเลยเราอาจดังข้อสงสัยว่า พระองค์ทรงทราบด้วยโรคร้ายกาจที่กษัตริย์ร่วมสมัยกับพระองค์สืบparenของพระบวรรค์ไป คือ พระเจ้าโนบดวงที่ 4 แห่งเยรูซาเลם (Baudouin IV of Jerusalem) ผู้ทรงมีพระนามว่า “พระเจ้าปีเรือน” ภาพสลักกนูนตា 2 ก้าพในสมัยนั้นภาพหนึ่งอยู่ที่หน้าบันของวิหารซึ่งเราทราบว่าเป็นโรงพยาบาลตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของปราสาทคาแแก้ว เป็นภาพซึ่งตามทัศนะของผู้เชี่ยวชาญว่าเป็นภาพแสดงวิธีรักษาโรคเรื้อนอาการขันสอง ซึ่งรู้จักในชื่อทางการแพทย์ว่าขัน “มือหงิก” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอาการที่นิshawะหงิกไปตลอดกาล นายโกลูเบฟได้เป็นผู้ศึกษาภาพสลักกนูนตាเหล่านี้ โดยนำไปเกี่ยวน้องกับงานศัลยกรรมที่ก่อตั้งในปัจจุบัน นายโกลูเบฟได้กรุณาส่งรายละเอียดของภาพสลักที่คล้ายคลึงกันซึ่งมีรายละเอียดมากกว่าจากปราสาทบานามาให้ข้าพเจ้าดูซึ่งเรื่องนี้ ดร. เมส์นาร์ด (Dr. Mesnard) ผู้อำนวยการสถาบันปาสเตอร์เป็นผู้นำอนให้แก่เขาใน ค.ศ. 1934 อีกด่อหนึ่ง

ต้นแขนและมือของคน ไข้กำลัง ได้รับการตรวจย่างพิถีพิถัน จากสตรีที่อยู่รอบๆ เขา กวิยาของผู้หญิงคนหนึ่งคุณเมื่อจะเป็นลักษณะ เฉพาะสำหรับข้าพเจ้า เนื่องจากน้ำมือเด็กๆ ที่มือขวาเหมือนกันจะ มีดี “มือหลิก” ออกໄไป ท่าทางของเธอคุณเมื่อจะเรียกร้องความสนใจ จากคนอื่นๆ ให้คุณการันี้

ชาหั้งสองข้างของคน ไข้หวังอยู่บนวัตถุที่วางอยู่ใต้เข่าของ เขายังคงหนึ่งกำลังจันเท้าข้างขวาไว้ และนวดถูกข้าว้างขว้าง คนไข้

ท่าทางของผู้หญิงคุณเมื่อจะแสดงให้เห็นว่า ส่วนปลายสุดของ เท้าคงถูกกระแทกด้วยความเจ็บปวดอันเป็นผลจากการขาดอาหาร ซึ่งเป็นอาการสามัญของโรคเรื้อน

สิ่งสำคัญที่นำสังเกตอีกสิ่งหนึ่งก็คือ ที่สองข้างของคนป่วย จะมีคนถือคนโภ ใส่ผลไม้ถูกอกคนๆ จนเต็ม เป็นไปได้หรือไม่ว่าผลไม้ นี้คือเม็ด กระเทรา หรือ *Hydnocarpus Anthelmintica* ซึ่งเป็นต้น ในที่พับทัวไปในป่าของเมืองพระนคร ชาวบ้านเรียกในเบื้องบันก์ยัง รักษาโรคเรื้อนด้วยการกินผลเม็ดกระเทรา

อาจเป็นไปได้ที่หั้งหนอนนี้เป็นภาพคนเป็นโรคเรื้อนอาการขั้น ที่สอง

คนเจ็บที่เห็นในการบนหน้าบันของวิหารที่ปราสาทตาแก้ว เช่นเดียวกับที่ภาพสลักบูรณะต่างของปราสาทบายนคงจะเป็นบุคคล ที่มีศีลคำแหงสูงอย่างแน่นอน และอาจจะเป็นภาพของกษัตริย์ เองก็ได้ บางท่านพยายามที่จะสร้างความเกี่ยวเนื่องกับตำนานเรื่อง พระเจ้าฯ เรื้อน ซึ่งเล่ากันอยู่ในประเทศกัมพูชาต่อมาน แล้วดังนั้นจึง อาจมีนัยความจริงบ้างก็ได้ มีเสียงสะท้อนของนิยายปรััันปราเรื่อง

นี้ปรากฏในคัมภีร์สมัยกลางของอินดู เล่าถึงการเดินทางมาแสวงบุญ ของกษัตริย์แห่งกัมพูชาผู้ได้รับความทุกข์ทรมานจากโรคเรื้อน เป็นไปได้ที่การที่พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ทรงสร้างโรงพยาบาล ถึง 102 แห่งนั้นคงมีความเกี่ยวข้องกับโรคนี้ ถ้าหากพระองค์ป่วย ด้วยโรคเรื้อน พระองค์อาจจะทรงหวังว่า ด้วยผลบุญของการสร้าง โรงพยาบาลเพื่อรักษาโรคร้ายให้ประชาชนของพระองค์อาจจะช่วย ตอบสนองพระองค์ให้บรรเทาจากความทุกข์ทรมานได้ หรือถ้าหาก พระองค์ทรงมีพระพลานามัยสมบูรณ์ดี พระองค์ก็อาจจะทรงประ กอนสาสารณกุศลทางการแพทย์ครั้งนี้ เพื่อว่าผลบุญจะสนองตอบ แก่พระญาติของพระองค์ที่ป่วยด้วยโรคเรื้อนนี้ก็ได้ เนื่องจากเชื่อกัน ว่าโรคนี้เป็นผลจากการเก่าในชาติก่อน

จากหลักฐานเกี่ยวกับพระประวัติของพระองค์บางประการ ดูเหมือนจะให้มโนภาพว่า พระองค์ทรงเป็นบุรุษที่เข้มแข็งและ มีความทะเยอทะยาน ผู้ซึ่งหลังจากการอุดอยและประสบกับความ ยากลำบากมาเป็นเวลานาน ถึงสามารถช่วยประเทศให้พ้นจากการถูก ยึดครองและทรงทะนุบำรุงให้เจริญสูงสุดได้อีกรั้งหนึ่ง จารึกต่างๆ ได้กล่าวถึงพระองค์อย่างยกย่องว่าทรงเป็นผู้มีศรัทธาแรงกล้าใน พุทธศาสนา ดังจารึกปราสาทคาดุมกัลล่าสรรเสริญว่า “หนทาง แห่งธรรมะซึ่งนำไปสู่นิรพاتอันเป็นหลักธรรมที่ปราศจากอุปสรรค ใน การเข้าถึงสังฆธรรมอันเป็นธรรมที่พระอริยบุคคลย้อมสรรเสริญ ในโลกทั้งสามและเป็นดานที่ทำลายป้าของกิเลส” พระองค์ทรงสืบ ทอดศรัทธานี้จากพระราชบิดาของพระองค์ ผู้ได้ตัดขาดจากประเพณี ของกษัตริย์อินดูพระองค์ก่อนๆ จารึกหลักเดียวกันได้กล่าวต่อ ไปว่า “พระองค์ทรงพบความปิติในอนุฤทธิ์ธรรม อันได้แก่ พระ-

ศาสนานแห่งพระศรีศาภามุนี” ซึ่งก็คือพุทธศาสนาลักษณะพุทธศาสนาที่มีความเชื่อในพระโพธิสัตว์โลเกศวรเป็นหลัก

บุคลิกภาพของพระเจ้าซัยวรรณที่ 7 ซึ่งปรากฏอย่างเลื่อนลามากจากบรรดาชาวรักหลักต่างๆ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว กับกลับปรากฏอย่างชัดเจนในงานสถาปัตยกรรมที่พระองค์ทรงทิ้งไว้ ซึ่งก่อนหน้านี้งานคันควาของแสตตร์น ในปี ก.ศ. 1927 ยังเชื่อกันอย่างผิดๆว่า มีอายุเก่าแก่กว่าที่เป็นจริงถึง 200 ปี คือเชื่อกันว่าเป็นสถาปัตยกรรมในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9

งานสถาปัตยกรรมที่พระองค์ทรงสร้างไว้รวมถึงพระนารายณ์ ซึ่งมีกำแพงแต่ละด้านยาวถึง 12 กิโลเมตร มีคูเมืองขนาดใหญ่ล้อมรอบและมีประตู 5 ประตู โดยมีปราสาทบายนเป็นจุดศูนย์กลางบริเวณครุฑารามเอาปราสาทบันทายกุฎិ ตามพระนาม พระบรมราชานาคพัน ตาโสม ໂගຣໂຄ ตามย (Ta Nei) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออย่างมีปราสาทบันทายชามาร์ซึ่งมีขนาดใหญ่ วัดนกรที่เมืองกำพาง จำ และปราสาทตามหุบเขา นอกจากนี้ก็มีที่พักคนเดินทางจำนวน 121 แห่ง สำหรับนักแสวงบุญตามสายทางเดินบนถนนที่ยกสูงขึ้นเป็นระยะ ถนนเหล่านี้หลายสายสร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์ มีโรงพยาบาลอีก 102 แห่งกระจายไปทั่ว 4 ทิศทั่วราชอาณาจักร ไม่มีกษัตริย์กัมพูชาพระองค์ใดจะสามารถอ้างได้ว่าได้ใช้หินมากเท่าพระองค์

เราจะสำรวจเฉพาะโบราณสถานที่สำคัญ เฉพาะโบราณสถานที่เรารู้ชื่อเดินนั้น เราจะเห็นว่ามักขึ้นต้นด้วยคำนำหน้าว่า ชัยคือ “ชัยชนะ” เสมอ เสมือนเป็นเครื่องหมายตราประทับที่มีชื่อของผู้สร้างอยู่ด้วย

ปราสาทที่ทรงสร้างหลังแรกสุดคงเป็นปราสาทบันทายกุฎีซึ่งสร้างขึ้นทางทิศตะวันออกของเมืองพระนนทรหลวงทำเลซึ่งมีศาสนสถานมาก่อน ทางทิศตะวันออกขนาดด้วยสะพานใหญ่ที่มีน้ำขังเต็มทุกๆ คูคลาด เรียกว่า สาระสรงหรือสาระของพระราชา เนื่องจากเราไม่พบจากร่องรอยการสร้างปราสาทบันทายกุฎี จึงนำเสียดายที่ไม่ทราบชื่อเดิมและจุดประสงค์ของปราสาทหลังนี้

ปราสาทคาดการณ์ตั้งอยู่ใกล้กับปราสาทบันทายกุฎีมากจนกระหั้น มุมทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเกือบติดกับมุมกำแพงทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทบันทายกุฎี ปราสาทคาดการณ์ถูกอุทิศไปในปี ก.ศ. 1186 ให้สำหรับเป็นที่ประดิษฐ์ ฐานพระรูปของพระชนนีของพระเจ้าชัยวรรัตน์ที่ 7 ซึ่งทำเป็นรูปนางปรัชญาปารามิตา “เทพีแห่งปัญญา” และเป็นที่เก็บประดิษฐ์ กรรมอันๆ อีก 260 รูป รวมทั้งรูปพระมหาราชาครุของพระเจ้าชัยวรรัตน์ที่ 7 ซึ่งเป็นบิดาทางวิญญาณของพระองค์ด้วย

ศิลปางรีกหลักใหญ่ซึ่งบังคับอยู่ที่เดิม ได้ให้รายละเอียดมาก many เกี่ยวกับจำนวนของบุคคลในศาสนสถานรวมทั้งบรรดาทรัพย์ สมบัติ และข้าวของทั้งหมดที่ต้องใช้ในพิธีกรรมประจำศาสนสถาน นั้น จากรอกล่าวว่า ศาสนสถานแห่งนี้ เป็นเจ้าของหมู่บ้านถึง 3,140 หมู่บ้าน ใช้คนทำงานถึง 79,365 คน และในจำนวนนี้จะมีพระชั้นผู้ใหญ่ 18 รูป เจ้าหน้าที่ประกอบพิธี 2,740 คน ผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ผู้ประกอบพิธี 2,202 คน และนางฟ้อนรำอีก 615 คน สำหรับทรัพย์สมบัติ ของวัดก็มีจำนวนคำ 1 ชุด หนักมากกว่า 500 กิโลกรัม และชุดเงินขนาดเกือบท่ากับเพชร 35 เม็ด ไปมุก 40,620 เม็ด หินมีค่าและพลอยต่างๆ 4,540 เม็ด อ่างทองคำขนาดใหญ่ ผ่านทางสำหรับคลุน

หน้าจากประเทศจีน 876 ผืน เดียงกลุ่มด้วยผ้าไหม 512 เดียง ร่ม 523 คัน และมีรายการสิ่งของทุกชนิดที่ต้องใช้ในการพิธีบวงสรวงทุกวัน ได้แก่ ข้าว เนย นม น้ำอ้อย น้ำมันเมล็ดพีช รวมทั้งอาหารจำนวนหนึ่งสำหรับการเลี้ยงฉลองพิเศษ และรายชื่อสิ่งของที่ทางพระคลังหลวงถวายทุกปี ได้แก่ เมล็ดพีช นม น้ำผึ้ง ไข่ผึ้ง ไไม้จันทน์ การบูร เสือผ้า 2,387 ชุดเพื่อใช้ตกแต่งรูปปั้นต่าง ๆ

เจริญบูลงด้วยถ้อยคำว่า “การกระทำกุศลบุญนี้ ด้วยกตเวทิตาคุณอันสูงสุดแก่พระราชนารดา พระราชาได้ทรงอธิษฐานว่า ด้วยผลแห่งบุญที่ข้าพเจ้าได้ประกอบกรรมดีนี้ ขอให้พระราชนารดาของข้าพเจ้า ผู้ซึ่งหลุดพ้นจากสังสารวัฏแล้วจะสุขสำราญอยู่ในสภาวะแห่งทุกทะเบียน”

ในปี ค.ศ. 1191 ห้าปีหลังจากที่ทรงสร้างปราสาทตาพรหม พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ก็ทรงสร้างปราสาทที่รู้จักกันในปัจจุบันว่าปราสาทพระบรรรค์ ขึ้นทางทิศเหนือของราชธานี เพื่อประดิษฐานพระรูปของพระราชนิศาตของพระองค์ คือ พระเจ้าธนินทรธรรมันที่ 2 ในรูปของพระโพธิสัตว์อวโโสกิเตส瓦

ภายในปราสาทพระบรรรค์ ประดิษฐานองค์กลางจะห้อมล้อมด้วยเทวรูปจำนวนมาก ซึ่งเราอาจทราบจากเจริญสันฯ ที่ทางเก่าวิหาร เจริญที่กันพนในปี ค.ศ. 1939 บอกให้เราทราบว่ามีประดิษฐ์มากกรณี 430 รูป เช่นเดียวกันที่ปราสาทตาพรหม เจริญกษามาสันสกฤต ได้กล่าวถึงรายการของถวายที่จำเป็นสำหรับประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและสำหรับเลี้ยงคุ้เจ้าหน้าที่ที่ประจำศาสนสถาน ของพวกนี้เป็นสิ่งของชนิดเดียวกันเพียงแต่มากกว่าซึ่งได้จากพระคลัง

หลวงบ้าง หรือไม่ก็ได้จากหมู่บ้านจำนวน 5,324 แห่งรวมผู้ด้อยเสียภาษี เป็นชายหญิง 97,840 คน

จากรักได้กล่าวถึงจำนวนศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพระบรรรค์ รวมทั้งปราสาทโกรลโโค ตามและศาสนสถานขนาดเล็กซึ่ง นาคพัน “ซึ่งเป็นเกาะที่โถงดังและมีเส้นหินที่มีสรระน้ำล้อมรอบซึ่งสามารถข้ามลังคราบนาปให้แก่ผู้มาเยือนได้”

ในขณะที่ปราสาทคาดพรหม เป็นสุสานของพระราชนารดา ปราสาทพระบรรรค์เป็นวัดพระเมรุของพระเจ้าธนินทรธรรมันที่ 2 พระราชนิศาตองพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 จุดประสงค์ที่คล้ายคลึงกันของการสร้างศาสนสถาน 2 แห่งนี้ ทำให้เกิดการคาดคะเนบางประการ

เราทราบถึงความนิยมในการนับถือตรีมูรติของพุทธศาสนาลักษณะไทย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์โลเกศวร และนางปรัชญาปารಮิตา ทั้ง 3 องค์นี้มักจะได้รับการกล่าวอ้างสรรเสริญเสมอในตอนต้นของจากรักทุกหลักของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 นอกเหนือนี้ยังพบอยู่ร่วมกันกับจำนวนครึ่งไม่ถ้วนในงานประดิษฐกรรมทั้งที่เป็นหินและสำริด หรือบนพระพิมพ์ ถ้าหากปราสาทคาดพรหม เป็นที่ประดิษฐานพระรูปของพระราชนารดาของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ในรูปของนางปรัชญาปารามิตา และปราสาทพระบรรรค์เป็นที่บรรจุพระรูปของพระราชนิศาตในฐานะที่ทรงเป็นพระโลเกศวรแล้ว ประดิษฐกรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งมักจะอยู่ตรงกลางระหว่างประดิษฐ์นารมทั้งสองจะประดิษฐานอยู่ที่ไหน?

เป็นไปได้อย่างยิ่งที่ประดิษฐ์นารมองค์ที่ 3 จะประดิษฐานอยู่ในบ้าน ศาสนสถานองค์กลางของเมืองนครชุม ซึ่งเป็นที่ประดิษ-

ฐานพระพุทธรูปศิลปานาดใหญ่ ซึ่งสร้างในฐานะตัวแทนของ “พุทธ-ราชา” ซึ่งผู้ที่นับถือพุทธศาสนาได้นำเข้ามาแทนที่ลิงคะเทเว-ราชาเดิม หรือกษัตริย์-พระเจ้าของรัชสมัยก่อนๆ ดังนั้นจึงมี การสร้างในขนาดสัดส่วนมหินมาเพื่อให้เหมาะสมกับพระมหา-กษัตริย์ผู้บึ้งใหญ่ ตรีมูรติ ๓ พระองค์นี้ซึ่งแต่เดิมเคยสร้างกันเฉพาะ เป็นประดิษฐกรรมขนาดเล็กๆ เท่านั้น

ปราสาทนาียนนั้นตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางทางเรขาคณิตของเมือง ซึ่งสร้างโดยพระเจ้าชัยธรรมันที่ ๗ ในปีท้ายๆ ของรัชกาล นครธม เป็นเมืองใหม่ซึ่งคงจะล้อมเอาศาสนสถานรุ่นเก่าไว้ภายใน แต่เมื่อลักษณะเด่นที่สำคัญคือวัดและกำแพงใหม่ทั้งหมด จากปราสาท นาียนมีถนนตัดตรงออกไปยังทิศทั้งสี่ และยังมีถนนสายที่ ๕ ซึ่งตัด ตรงจากประตูพระราชวังหลวงทางด้านตะวันออก เป็นสิ่งที่ตอกทอด มาจากสมัยก่อน ถนนทั้ง ๕ สายมุ่งไปยังประตูเมืองขนาดใหญ่ซึ่ง สร้างเลียนแบบลักษณะของปราสาทนาียนองค์กลาง คือ มียอดลักษ เป็นรูปหน้าคนขนาดใหญ่ กำแพงขนาดใหญ่ยาวถึงด้านละ ๑๒ กิโลเมตร มีคุน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ ภายนอกกำแพงมีระบบ ชลประทานที่ปราดเปรื่องมากช่วยกระจายความอุดมสมบูรณ์ ไปยังรอบๆ ราชธานี ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในบทก่อนแล้วว่า ปราสาท นาียนเป็นวิหารชุมนุมเทวรูปซึ่งประดิษฐานทั้งเทวรูปตัวแทนพระ-บรมวงศานุวงศ์และเทวรูปของหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร เช่น เดียวกับที่ราชธานีซึ่งมีภูเขาเป็นศูนย์กลางและมีกำแพงล้อมรอบเป็น รูปปั้นของจักรวาล ปราสาทนาียนก็เป็นภาพย่อส่วนของพระราช อาณาจักรนั่นเอง

เก้อนไม่เป็นที่สงสัยอันใดว่าพระเจ้าชัยธรรมันที่ ๗ ทรง

ถือพระองค์เองเป็นพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อเราเห็นว่าพระองค์ทรงอุทิศปราสาทตาพรหมถวายแก่พระราชนารดาโดยประดิษฐานรูปพระนารดาในรูปของพระนารดาทางจิตวิญญาณของพระพุทธเจ้าไว้ภายในศาสนสถาน

แต่ยังมีหลักฐานมากกว่านั้น คือ ในบรรดาศาสนสถานจำนวนมากที่พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้นที่ปราภูรายชื่อในศิลาราถกปราสาทพระบรรก์นั้น ปราภูว่ามีพระพุทธรูป 23 องค์ซึ่งมีพระนามว่า ชัยพุทธมหาธาตุ พระพุทธรูปเหล่านี้อุทิศไว้ในเมืองต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งในจำนวนนั้นมีเมืองลพบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และเมืองสิงห์รวมอยู่ด้วย ซึ่งล้วนเป็นเมืองที่อยู่ในประเทศไทยปัจจุบันทั้งสิ้น คงเพื่อประดิษฐานรูปปั้นแบบนี้เองที่ศาสนสถานของห้องฉันบ้างแห่ง ได้รับการสร้างขึ้นอันเป็นศาสนสถานที่แบบของศิลปะแสดงให้เห็นว่าอยู่ในสมัยเดียวกับพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ตัวอย่างเช่น ปราสาทวัดนกรที่เมืองกำแพงจาม และปราสาทตาพรหมที่แคว้นนาดี เเราทราบอย่างแน่นอนจากชาคริกลักษณ์ว่า มีรูปปั้นชื่อเดียวกันนี้ที่บันทายมาไว้ในปราสาทใหญ่ซึ่งสร้างอุทิศให้แก่พระราชโกรส่องค์หนึ่งของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 คือ เจ้าชายศรินทรกุมาร และทหารกุญแจที่ในสังคրามอีก 4 คนที่ได้ช่วยชีวิตเจ้าชายไว้เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นระหว่างการรบกับกบฏซึ่งมีชื่อว่าราหู และเมื่อครั้งทรงยกกองทัพไปปราบกับจามปา ในอีกกรณีหนึ่ง ชาคริสัน ฯ บนปราสาทบานเยนอ่ายชื่อประดิษมนาร 2 รูปที่เหมือนกัน อันปรากฏอยู่ในชาติปราสาทพระบรรก์ ประดิษมนาร 2 รูปนี้คงเป็นรูปจำลองของประดิษมนารที่เคราพนูชา กันอยู่ในศาสนสถานของแคว้นต่างๆ 2 แห่ง

ข้าพเจ้าก่อนข้างที่จะเชื่อว่า พระพุทธรูปตามท้องถิ่นที่นี่ ตัวอย่างอยู่หลายองค์ในพิพิธภัณฑ์ของเรา (ประเทศไทยรั่งเศส) ก็อ รูปปั้นเหมือนคลองพระองค์ของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ที่แสดงออกด้วยพุทธลักษณะ คล้ายกับประดิษฐกรรมที่ปราสาทนาใหญ่ ทุกรูปจะมีพระนามเขียนด้านว่า ชัย กือ “ชัยชนะ” อันเป็นพระนาม หนึ่งของพระเจ้าชัยธรรมันเองและเป็นสมมุติอนเครื่องหมายที่ชัดเจน ที่ประทับลงบนผลงานของพระองค์ นอกจากนี้ชื่อทุกชื่อยังต่อท้าย ด้วยคำว่า “มหาธาตุ” หมายถึง “ผู้ช่วยผู้อื่นให้” ได้แก่ กับพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 เอง เนื่องจากพระองค์ทรงช่วยกอบกู้ประเทศไทยไว้เมื่อ 10 ปีก่อน โดยทรงขึ้นໄลพวง ขามอกรอกประเทศไทยและแม้แต่ถึงทำสังคมภายในดินแดนของ ชาเมืองอีกด้วย

อาจเป็นได้ว่าการอุทิศรูปปั้นในตอนด้วยรัชกาลของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 เป็นเครื่องหมายของช่วงขณะสำคัญในการเปลี่ยนถัวพิธีที่ทำกันสืบมาในรัชกาลก่อนมาเป็นการนับถือพุทธศาสนา ก็ได้ พระชัยพุทธก็อ สำนวนชาวพุทธสำหรับราชทินนามซึ่งกษัตริย์แต่ ก่อนถวายแก่ลิงค์อันได้ทรงสร้างไว้ในพระปรางค์ อินทร์เรศร เป็น ศิลป์ลึงค์ที่สร้างโดยพระเจ้าอินทร์ธรรมันประดิษฐานไว้บนยอดปราสาทบางกอก ข โศกเรศรนั้นพระเจ้ายศิริธรรมันได้ทรงอุทิศ ไว้บนยอดพนมนาเกียง ศิลป์ลึงค์รำเรชนทรัพย์เรศร ก็สร้างขึ้นโดย พระเจ้าราชนทรธรรมันและประดิษฐานไว้ในศาสนสถานองค์กลางของ ปราสาทแปรรูป การสร้างอุทิศพระชัยพุทธมหาธาตุไว้ตามเมือง ต่างๆ 23 แห่งนั้นส่วนใหญ่จะอยู่ในขอบรอบนอกของราชอาณาจักร เป็นการประกาศทั้งอำนาจทางการเมืองและทางศาสนาของกษัตริย์

พระนามของพระพุทธรูปเหล่านี้ 2 พระนามมีปรากฏช้าอยู่บนปราสาทบายน ถ้าหากเราพบเจ้าก็ทั้งหมดจากปราสาทบายน จะเป็นไปได้อีกว่า เรายังคงพบซึ่ง 23 ชื่อของชัยพุทธมหานาถ ณ ที่นั้นด้วย

ปราสาทบายนดังอยู่ตรงกลางของราชธานีซึ่งเป็นรูปย่อของจักรวาล นับเป็นจุดรวมของบรรดาศาสนสถานท้องถิ่นทั้งหลาย ทั้งเป็นศูนย์รวมของอำนาจ “ห้าง 2 ประการคือทางโลกและทางศาสนา” ซึ่งศาสนสถานของชัยพุทธมหานาถเป็นตัวแทนในหัวเมืองที่ห่างไกล ถ้าหากสิ่งที่ข้าพเจ้าสันนิษฐานเป็นความจริงว่า ส่วนกลางขนาดหิมาของปราสาทบายน ซึ่งมิได้มีการวางผังไว้แต่เดิม ได้สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการประดิษฐานพระพุทธราช ณ ศูนย์กลางของปราสาท อันเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่ก้นพบ เมื่อปี ก.ศ. 1933 ซึ่งเป็นรูปที่ผู้คนถือพุทธศาสนาได้สับเปลี่ยนจากประติมากรรมเทวรูปของค์ก่อนแล้ว เราก็สามารถที่จะสันนิษฐานได้ว่า พระพุทธรูปขนาดใหญ่นี้เป็นที่รวมของรูปพระชัยพุทธตามท้องถิ่นทั้งหมดซึ่งมีภาพปราภกอยู่ที่ระเบียงด้านล่าง

นอกเหนือจากศาสนสถานเหล่านี้แล้ว ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ที่มีประโยชน์ใช้สอยมากกว่า

เจ้าก็ที่ปราสาทพระบรรคกถ่าวถึง “บ้านซึ่งมีไฟ”<sup>44</sup> จำนวน 121 หลังสร้างตามถนนที่ແแปลไปทั่วราชอาณาจักร บนถนนจากเมืองพระนครไปยังราชธานีของจามปามีอยู่ 57 หลัง ถนนจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมายบนที่ราบสูงโกรเจินประเทศไทยมี 17 หลัง ถนนที่มีเส้นทางไปยังเมืองบางเมือง ซึ่งยังไม่ทราบว่าอยู่ที่ใดแน่นอน 44 หลัง 1 หลังพบที่พนมซิสอร์ ส่วนอีก 2 หลังนั้น

ยังไม่ทราบแน่ว่าเป็นอะไร สิ่งก่อสร้างจำนวน 121 หลังนี้ เป็นบ้านพักคนเดินทางซึ่งเพียงพเพียงไม่กี่แห่ง ตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 12-15 กิโลเมตรซึ่งเป็นระยะทางที่สามารถเดินเท้าไปภายใน 4 ถึง 5 ชั่วโมง เรายาที่พัก 8 แห่งจาก 17 แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย ปราสาทบึงมาลา ตาพรหม พระบรรก และบันทายชนาร แต่ละแห่งมีที่พักของตนเองสร้างอยู่ภายในกำแพงของศาสนสถานทางทิศตะวันออกของทางเข้า

ดังนั้นพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ทรงคุณราชาณาจักรของพระองค์ ด้วยข่ายของถนนมีศาลาที่พักคนเดินทางเป็นระยะๆ ห่างเท่าๆ กัน ซึ่งคล้ายกับศาลาที่พักค้างคืนของประเทศเวียดนาม (tram)\*

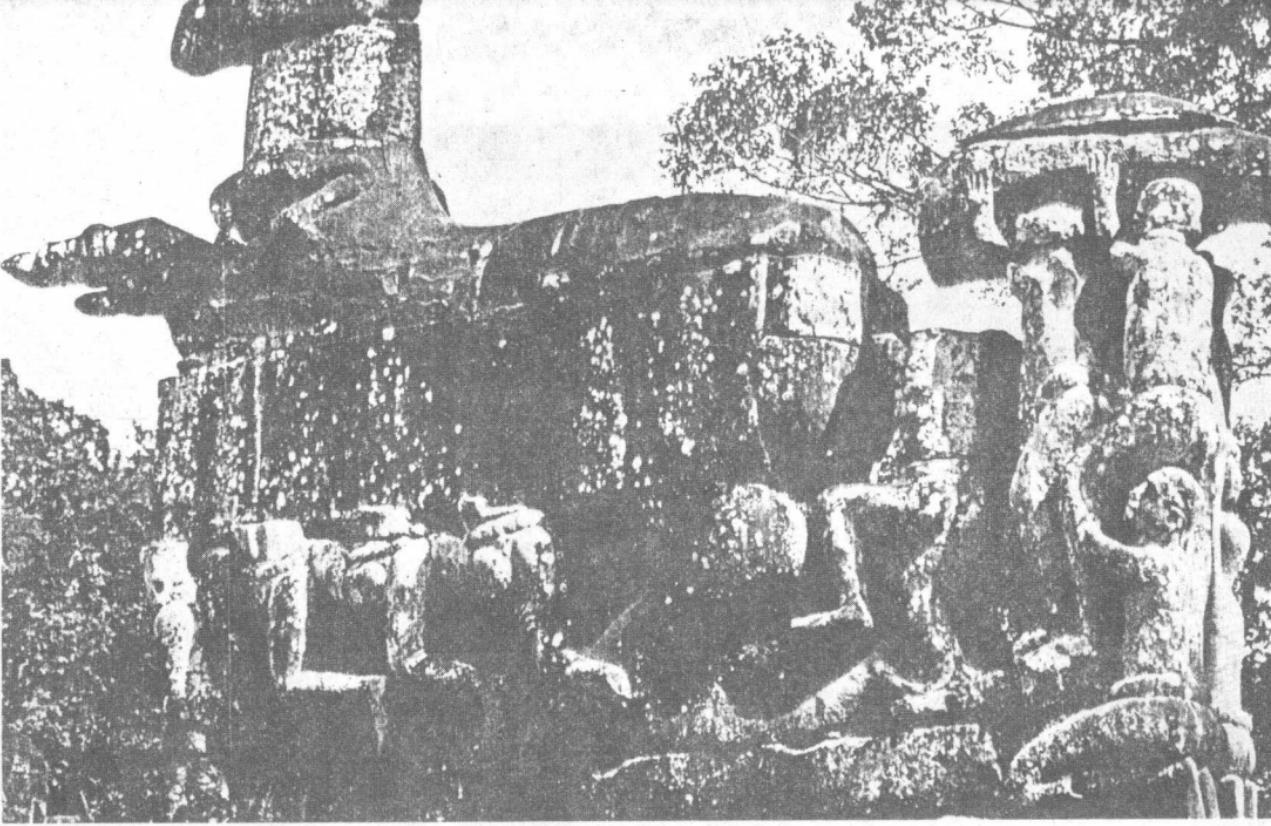
ระบบที่พักนี้ยังคงมีใช้กันอยู่ในระยะ 100 ปีต่อมา และทำให้ทุกชาวจีนคือ ภู ตา กวน ชื่นชนมาก ในบันทึกการเดินทางของเขา ภู ตา กวน เสียนไไว้ว่า “บนถนนสายใหญ่ๆ มีที่พักคนเดินทางคล้ายกับที่พักน้ำใช้ส่งหนังสือของเรารา”

การสร้างที่พักคนเดินทางเหล่านี้ทำควบคู่กันไปกับการณรงค์เพื่อการอนามัยอย่างกว้างขวางดังมีประจักษ์พยานจากสถานพยาบาลจำนวน 102 แห่ง ซึ่งกระจายไปทั่วราชอาณาจักร เป็นการแน่นอนที่การณรงค์นี้เป็นไปได้ก็ เพราะมีระบบถนน<sup>45</sup>

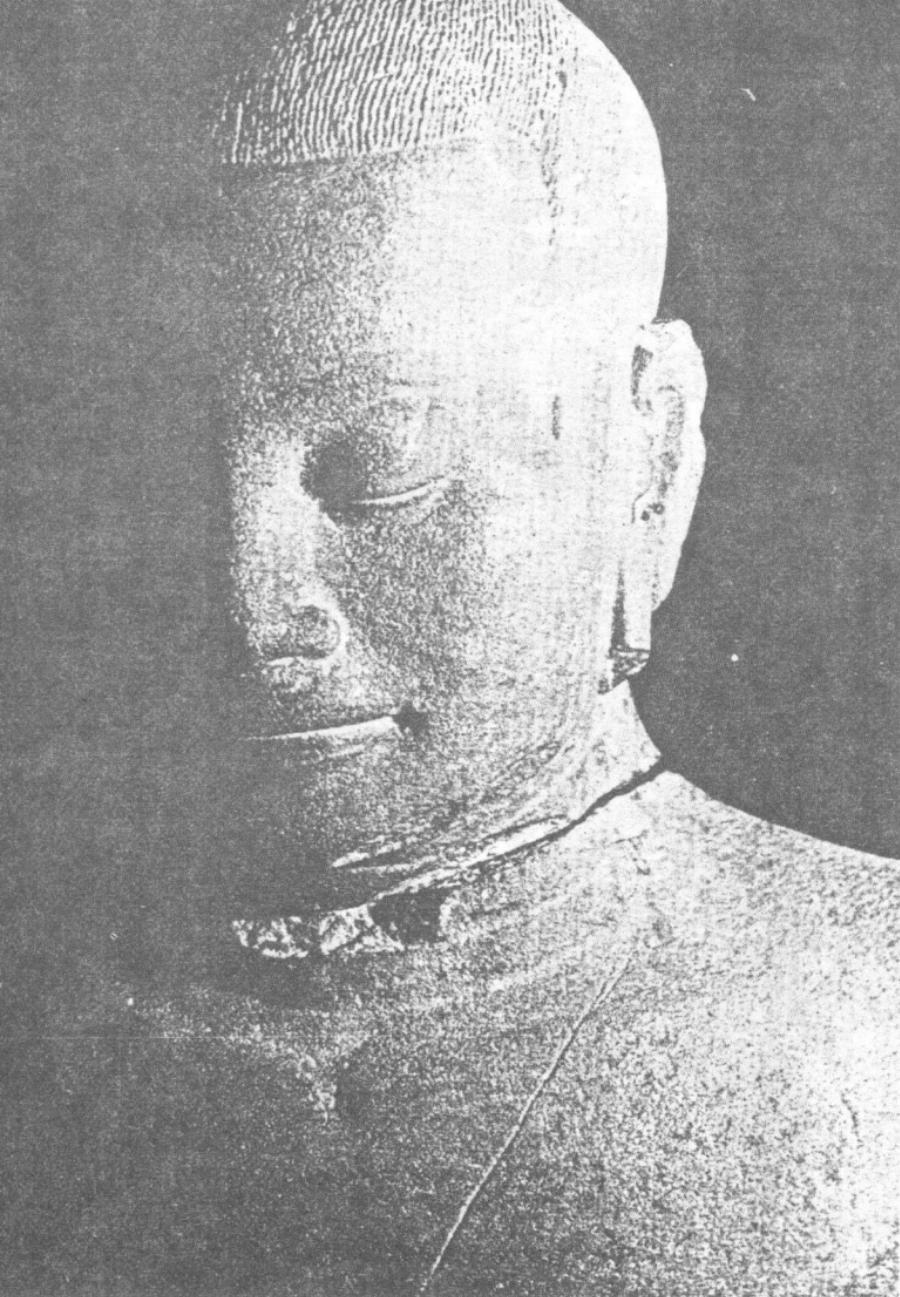
สถานพยาบาลสำหรับคนเจ็บป่วยเหล่านี้คงจะสร้างด้วยวัสดุเบาๆ อายุไม่นาน คนป่วยจะไม่พากอาศัยอยู่ในอาคารที่ทำด้วยหินหรืออิฐ เนื่องจากอาคารถาวรส่วนใหญ่จะสงวนไว้เฉพาะสำหรับพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น แม้แต่บุคคลที่สำคัญที่สุดเช่น พระมหากรุฑีก็ยัง

---

\*ที่พักของการเดินทาง 1 วัน



ภาพที่ 23 พลาหมาศักดิ์สิทธิ์ แห่งกว่าข่ายอัญสระอันกลางของนาคพัน กริสต์ศตฯ—  
วารยที่ 12 น้านีกำลังบรรทุกวิญญาณที่เกะดิดด้วยม้าเพื่อไปสู่ความหลุด  
พัน ในวิหารกลาง



ภาพที่ 24 พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 พิพธภณฑ์สถานแห่งชาติพนมเปญ ครวสต์ศด  
วรรษที่ 12 ได้มีการพนรูปสลักลักษณะคล้ายคลึงกันนี้หลาຍองក และเชื่อกันว่า  
เป็นรูปสลักเหมือนของพระองค์

ทรงประทับอยู่ในพระราชมนเทียรซึ่งทำด้วยไม้เช่นกัน ดังนั้นความหวังประการเดียวที่จะหาสถานที่ตั้งโรงพยาบาลได้ก็คือการหาฐานซึ่งอาจชี้ให้เห็นถึงผังและลักษณะการวางห้องต่างๆได้ แต่ดังที่เราจะเห็นต่อไปว่า โรงพยาบาลแต่ละหลังจะมีวิหารสร้างด้วยหินรวมอยู่หลังหนึ่งเสมอ ซึ่งมีกำแพงล้อมรอบอยู่ด้วย นับเป็นโครงทิ่นของสถานพยาบาลเหล่านี้

เราได้พบสถานพยาบาลเหล่านี้อย่างแน่นอนราوا 17 แห่งทั้งนี้ เพราะได้มีการค้นพบจากรึกการสร้างภาษาสันสกฤตซึ่งมีข้อความเหมือนกัน โรงพยาบาล 9 แห่งจากที่พบมีสิ่งก่อสร้างซึ่งทราบได้ว่าอยู่ในสมัยพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 อาคารเหล่านี้มีส่วนสำคัญและสร้างด้วยแผนผังเดียวกันและมีลักษณะร่วมกัน คือ มีปราสาทองค์กลางหันหน้าไปทางทิศตะวันออกไปสู่นูชซึ่งมักสร้างด้วยหินรายหรือไม้กีศิลาແลง ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทนี้อาคารเชื่อมหลังเล็กๆ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีกำแพงล้อมรอบทำด้วยศิลาແลง เจาะเป็นโคบประหรือเป็นพลับพลา ทางเข้ารูปగากบาทอยู่ทางทิศตะวันออกใช้วัสดุเช่นเดียวกับปราสาท โดยทั่วไปมักมีระอยู่นอกกำแพง

ความคล้ายคลึงของแผนผังและรูปแบบรวมทั้งจารึกที่มีข้อความเหมือนกัน ทำให้เราสามารถสรุปได้ว่าชากหินเหล่านี้เป็นร่องรอยที่เหลืออยู่ของสถานพยาบาลของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7

ยิ่งกว่านั้น การวางผังในลักษณะนี้ยังทำซ้ำกันในโบราณสถานอีกดีง 17 แห่ง ซึ่งคุณเมื่อว่าจะอยู่ในสมัยเดียวกันด้วย เราอาจกล่าวได้ในขณะนี้ว่า เราทราบสถานที่ตั้งของโรงพยาบาลของพระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ถึง 33 แห่ง นั่นก็คือประมาณ 1 ใน 3 ต่อไป

เราราจจะพบมากกว่านี้ แต่ก็ไม่อาจหวังที่จะพบทั้งหมดได้ เนื่องจากบางแห่งอาจจะก่อสร้างด้วยวัสดุไม่คงทนเสียทั้งหมด

จริงการสร้างสามารถให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดระเบียนแบบของสถานพยาบาลนี้ หลังจากคำสั่งเริ่มในพุทธศานา และคำประณามพจน์กษัตริย์ตามประเพณีแล้ว จริงๆได้บอกให้เราทราบว่า โรงพยาบาลนั้นดังอยู่ภายในตัวการนี้ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นแพที่ คือพระพุทธไภษชยคุรุไวทุรยประภา “เทพเจ้าแห่งการรักษาโรคซึ่งประกอบไปด้วยไฟทุรย์ที่ส่องแสง” รูปปั้นของพระองค์ประดิษฐานอยู่ในวิหารที่ต่อ กับสถานพยาบาล พระไภษชยคุรุเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่มีผู้การพนับถือมาที่สุด และยังคงเป็นที่การพกันอย่างมากในประเทศไทยและประเทศเชิงต ในปัจจุบัน

วรรณะทั้งสี่ได้รับการพยาบาลในสถานพยาบาล มีหนอน 2 คน แต่ละคนมีผู้ช่วยเป็นชาย 1 คน หญิง 2 คน พนักงานเก็บของ 2 คนมีหน้าที่จ่ายยา แม่ครัว 2 คนรับผิดชอบในการหาฟืน ตักน้ำและทำความสะอาดวิหาร คนใช้ 2 คน เป็นผู้ดูแลเครื่องของสังเวียนวิหารพุทธเจ้า พนักงานพยาบาล 14 คน หญิงอีก 6 คน ทำหน้าที่ดูน้ำและนวดยา และผู้หญิง 2 คนทำหน้าที่ทำความสะอาด รวมจำนวนคนงานที่ทำงานในโรงพยาบาลทั้งหมด 32 คน นอกจากนี้ยังเสียค่าใช้จ่ายอยู่กินเองที่นั่นอีก 66 คนทำให้มีเจ้าหน้าที่ทั้งสิ้น 98 คน ข้าวที่จะใช้ด้วยพระกำหนดไว้วันละ 1 กระเบุงเป็นการตายตัวของที่เหลือจะนำไปบริจาคคนไข้ รายชื่อเสบียงอาหารที่อาเจาก็ท้องพระคลังหลวงปีละ 3 ครั้งมีน้ำผึ้ง น้ำคacao การบูร ชา เครื่องเทศ

มัสดาดคำ ยี่หารา จันทน์เทศ ผักซี กระวน กานพฤต ชิง ดีปี ตะไคร้ อบเชย ลูกไม้ใช้ข้อมือ ผลไม้ทำน้ำส้ม จำนวนของแต่ละสิ่งจะ มีนอกไว้ในจาเร็กอย่างแน่นอน

นอกจากโรงพยาบาลตามหัวเมืองต่างๆ ที่มีการจัดการ ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีสถานพยาบาลที่สำคัญมากกว่าอีกจำนวนหนึ่ง ตามศูนย์กลางใหญ่ๆ โดยเฉพาะที่เมืองพระนคร เราได้พบฐานของ โรงพยาบาลอีก 4 แห่ง ใกล้กับประตูทั้งสี่ของเมืองนนทบุรี ทำให้ สามารถอธิบายได้ว่า เหตุใดจาเร็กที่ปราสาทตาพรหมจึงกล่าวถึง จำนวนข้าวของเสบียงอาหารทั้งหมดว่ามีมากกว่าค่าใช้จ่ายของโรงพยาบาลทั้งหมดดีปี ดังนั้นสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า บริการทางสาธารณสุข ของรัฐบาลจะต้องใช้ข้าวถึงปีละ 11,192 ตันซึ่งผลิตโดยหมู่บ้าน ถึง 838 แห่ง ด้วยจำนวนประชากร 81,840 คน โรงพยาบาลใช้งานถึง 2,124 กิโลกรัม กระวน 105 กิโลกรัม ลูกจันทน์เทศ 3,402 ลูก ยาลดไี้ 48,000 เม็ด ซึ่งสำหรับรักษาระยะสั้นควรทาวาร 1,960 หืน และสิ่งของอื่นตามสัดส่วน

ความจริงข้อนี้ที่จะสังเกตเห็นได้ทันทีก็คือโรงพยาบาล เหล่านี้มิได้เกี่ยวข้องแค่การรักษาโรคและปัญหาสังคมเท่านั้น ศึกธรรมและศาสนาดูเหมือนจะอยู่ภายใต้ของผู้สร้างด้วย จาเร็ก ประกาศว่า “พระองค์ทรงรู้สึกถึงความเจ็บปวดของประชาชน ยิ่งกว่าของพระองค์เอง เนื่องจากความทุกข์ของประชาชนย่อมก่อให้ เกิดความทุกข์ทรมานต่อพระราช ซึ่งมีมากกว่าความทุกข์ของพระองค์ เองเสียอีก” ความคิดนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กษัตริย์ย่อม รับผิดชอบต่อความเจริญรุ่งเรืองของรัฐ ทรงค่อยจารราลง lokale เป็น

โดยการประกอบพระราชพิธีให้ต้องด้วยกาลและกรณี พระราชาสามารถสร้างความหมายให้ด้วยประพุติชั่ว และทรงคระหนักพระทัยในการของข้าแผ่นดิน

เนื่องจากความเชื่อในพุทธศาสนา โภคภัยไข้เจ็บเป็นผลตอบแทนอันสมควรแก่ความผิดที่ทำในชาติปางก่อน การทำจิตใจให้หันริสุทธิ์ในทางศีลธรรมนี้ความสำคัญอย่างน้อยก็เท่าเทียมกับการรักษาทางแพทย์ ตามความเห็นของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 แล้ว อำนาจในกุศลของพระพุทธเจ้าซึ่งเผยแพร่พระบรมมีให้โรงพยาบาลดำเนินการอยู่ได้ย่อมมีคุณค่าเช่นเดียวกับการรักษาทางแพทย์หรือการให้ยา

ด้วยการช่วยเหลือในการรักษาให้แก่ประชาชนโดยทั่วไป ในเบื้องศาสนาพุทธ พระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 ก็กำลังทรงประกอบกุศลกรรม “ทรงเปลี่ยนไปด้วยความกรุณาเพื่อความอยู่ดีด่องโลก” จากรักที่โรงพยาบาลถ้วนต่อไปว่า “พระมหากรุณาธิคุณทรงดังพระราชหฤทัยไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่ขังอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ข้าพเจ้ามีโอกาสช่วยเขาทั้งหลายให้พ้นด้วยกุศลจากการบุญนี้ด้วย ขอให้กษัตริย์ทั้งหลายของกัมพูชาซึ่งอุทิศตนแก่ธรรมะจะดำเนินการเรื่องโรงพยาบาลต่อไป ขอให้ผลบุญนั้นตอบสนองพวากษาทั้งหลายรวมทั้งผู้ที่สืบเชื้อสายและบรร�าของพวากษา ข้าราชการ มิตรสหายทั้งหลายพบความหลุดพ้นซึ่งจะไม่มีโรคภัยมาเบียดเบี้ยนได้อีก”

ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะแสดงความคิดเห็นเพื่อให้เข้าใจว่า การก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 มีมากน้อยเพียงไร โดยยกเอามาเรียงลำดับให้คุณภาพที่สำคัญเท่านั้น โครงการที่ใหญ่โตเกี่ยวกับการช่วยเหลือด้วยการรักษาพยาบาลมีมากเพียงพอ ดังที่ข้าพเจ้า

ได้กล่าวไว้แล้วเรก เรายังที่จะประเมินดูบทบาทของพระองค์ใหม่ นับตั้งแต่การค้นพบศิลาราชีกโรงพยาบาลหลังแรก

แต่หรือจะเห็นว่ามีองค์ท้องมีอีกด้านหนึ่ง เราจำเป็นต้องพิจารณาว่าพระราชกรณียกิจทั้งหมดนี้มีความหมายต่อประชาชนชาว กัมพูชาเพียงไร ประชาชนผู้ซึ่งเมื่อ 50 ปีก่อนหน้านี้เองเพิ่งใช้หัวด แห่งอิฐร่องรอยก่อสร้างปราสาทนครวัด ปราสาทบันทายคำ หรือ บึงนาลา และสิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ของปราสาทเข้าพระวิหาร เรา จำเป็นต้องคิดถึงว่าการก่อสร้างศาสนสถาน เช่นปราสาทบាយน៉ែ ต้องสิ้นเปลืองสักเที่ยงไร เราจะต้องนึกภาพกองทัพของผู้คนที่ แยกยิกหินค่อยๆ เดินด้วยความยากลำบากขึ้นไปบนเขานมกุลน คนงานมากมายที่ค่อยลากหินทรายขนาดใหญ่ ช่างก่อสร้าง ที่ค่อยเชื่อมต่อ ก้อนหินเข้าด้วยกันของประดิษฐ์และช่างตอก แต่ง漉คลายต่างๆ มนุษย์มดเหล่านี้มิได้รับแรงบันดาลใจจากความ ศรัทธาร่วมกันในทางศาสนา กับผู้สร้างดังเช่นการสร้างวิหารของเรา แต่มนุษย์เหล่านี้ถูกเกณฑ์แรงงานมา ถูกบังคับให้สร้างสุสานเพื่อ เชิดชูเกียรติยศของบรรดาเจ้าชายของเข้า สุสานที่ประชาชนผู้สร้างจะ ไม่เคยได้รับอนุญาตให้เข้าไปได้เลยและไม่เพียงคนงานเท่านั้นที่ต้อง ใช้เป็นจำนวนมากในการก่อสร้าง ในปี ก.ศ. 1191 เพียง 10 ปี หลังจากที่พระเจ้าชัยวรມันที่ 7 ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อโครงการ ของพระองค์ซึ่งไม่แล้วเสร็จ ตามจารึกที่ปราสาทพระบรมกีดกั้ว่า ไว้ว่า มีการสร้างประดิษฐ์รวมมากกว่า 20,000 รูปด้วยทองคำ เงิน สำริดและหิน กระจายไปทั่วราชอาณาจักร การผลิตลักษณะนี้ จำเป็นต้องใช้คนถึง 306,372 คน อัญมณีบ้านจำนวน 13,500 หมู่

บ้านและต้องบริโภคข้าวถึง 38,000 ตันต่อปี และความมั่งคั่งที่สะสมอยู่ในศาสนสถานค่าๆ ซ่างเป็นจำนวนที่ไม่เสียจริง มีทองคำ และเงินเป็นพันๆ กิโลกรัม มีเพชรพลอยและไข่นมุกเป็นหมื่นๆ เม็ด โดยไม่นับพวกของใช้จำนวนมากหมายมหาศาลอื่นๆ ที่เกณฑ์มาใช้ในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์

เราไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นว่าความมั่งคั่งต่างๆ ที่กล่าวในสาริกนั้นเป็นความจริงเพียงไร แต่สิ่งที่เราสามารถอ้างเห็นได้ด้วยตาของเราก็คือ กองหินจำนวนมากซึ่งถูกตัดแต่งตามพระราชประสงค์ของกษัตริย์ ความเร่งรีบจนใช้วิธีนำก้อนหินไปวางเรียงต่อกันได้โดยไม่ต้องให้ช่างวางแผนต่อให้สนใจ หินทรายก้อนที่เสื่อมผุพัง ก็จะถูกแทนที่โดยศิลาแลง ภาัสลักษณ์ตัวที่ยังแกะไม่เสร็จ รวมทั้งสิ่งละอันพันละน้อยในการตกแต่งที่ไม่ประณีต พระเจ้าชัยธรรมันผู้ทรงราชลา้วทรงต้องการทุกวิถีทางที่จะให้โครงการที่ใหญ่โตของพระองค์คงอยู่ไปได้อีกหลายรัชกาลนั้นสำเร็จทันเวลา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ หลังจากที่พระองค์เสด็จสรวงสวรรค์แล้วเป็นอย่างไรบ้าง เราทราบจากศิลาราชวิวัฒนา ผู้ที่ครองราชย์ต่อจากพระองค์ลักษณะสาสนาลัทธิมหายานและได้หันกลับมานับถือศาสนา Hinดู อีก เราชี้הเห็นได้ว่า บรรดาโนรณะสถานได้แสดงร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงความเชื่อดังกล่าว เราแน่ใจได้ว่า พระเจ้าชัยธรรมันที่ 7 ได้ทรงสืบพระชนม์ลงโดยลงทะเบทั้งราชอาณาจักรที่อ่อนเปลี่ยลงด้วยความคล่องไคลล์ต่อสิ่งก่อสร้างที่มากของพระองค์ และด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ไม่สามารถต้านทานการรุกรานของเพื่อนบ้านที่กำลังหนุ่มแน่นเข้มแข็งกึกกักทางทิศตะวันตกได้ ในปี ก.ศ. 1296 เมื่อทุกจีนซื้อ จู ตา ภูน เดินทางมาถึงกัมพูชา เขายังได้พบว่าประเทศได้

ถูกทำลายลง “เนื่องมาจากสิ่งความกับชาวยุโรป” ซึ่งเขากล่าวว่า “ผลเมืองทั้งหมดของประเทศไทยถูกบังคับให้ออกกรุง”

นายหลุยส์ พีโนต์ ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาที่ดีเยี่ยมนี้ปี ก.ศ. 1908 ว่า

ไม่มีหลักฐานว่าประชาชนเหล่านี้ต่อต้านการรุกรานด้วยความเข้มแข็ง บางทีพวกเขาก็อาจจะเห็นด้วยข้า ไปว่าการสิ่งความเป็นเดเมื่อความทุกพัน ถ้าหากจะคิดถึงว่าประชาชนได้ถูกเกณฑ์แรงงาน เพื่อการก่อสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่มา ซึ่งแม้ว่าในปัจจุบันขนาดของมันก็ยังคงมีความสวยงามอยู่ นอกจากนี้ยังถูกบังคับให้รับใช้รวมทั้งจุนเจือ ศาสนสถานจำนวนที่นับไม่ถ้วนที่กระจายอยู่ทั่วอาณาจักรอีกด้วย เหมือนกับในประเทศฝรั่งเศสเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 11 ที่กล่าวกันว่าถูกปักธูปไปด้วยหารท่าทางๆ ทั้งประเทศ จากสภาพดังกล่าว เราไม่สามารถประหลาดใจได้เลยว่าหลังจากถูกปกครองเป็นเวลาหลายศตวรรษ ด้วยระบบอนนี้ ประชาชนที่ต้องทำงานหนักมาตลอดต้องล้มตายลงและเห็นอย่างเพียงไร แล้วอนอนพวกเขาย่อมไม่พยายามที่จะปกป้องบรรดาเทพเจ้าที่โลกมากหั่นอย่างรวมทั้งผู้คุ้มกันทางท่าทางๆ และผู้เก็บภาษีด้วยความรู้สึกที่พิงพาไอนัก ดังนั้นผู้พิชิตในอิริยาบถที่เป็นเดเมื่อนผู้ที่ให้สิ่งตอบแทนที่มีคุณค่าอย่างมากแก่ผู้พ่ายแพ้ คือ ศาสนาที่มีความอ่อนโยนและมีหลักธรรมที่ให้มีความสมะจังเป็นสิ่งที่เหมาะสมแก่หมู่ประชาชนที่กำลังอ่อนล้าและหมดกำลังใจอย่างยิ่ง ศาสนานี้มีความประยัศต์ไม่สิ้นเปลือง พระภิกษุในศาสนาต้องปฏิบัติธรรมที่จะดำรงชีพอย่างยากจน พิงพาไอนั่ต่อที่อยู่อาศัยหลังคานหุ้นขาดและข้าวเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น เป็นศาสนาที่มีคำสอนทางศีลธรรม ซึ่งมีหลักการประกันสันติสุขแก่กัน ใจและความสงบสุขของสังคม เราสามารถเห็นได้ว่า

เหตุให้ประชาชนแห่งยมรับความเชื่อใหม่นี้โดยปราศจากการพ่อ  
ต้าน และจะกิ่งก่าระแห่งความรุ่งโรจน์แท้ที่อ่อนลงเสียด้วยความขันคี  
ศาสนาที่นายหลุยส์ พีโนต์ได้บรรยายไว้อย่างหนาเหนือเจ้าซึ่ง  
นี้ก็คือ พุทธศาสนาในกิจที่นียนาน ซึ่งนำเข้ามาจากลังกามาสบาน  
ประเทศโดยผ่านทางนอยและพม่าอีกด้วย โดยพื้นฐานแล้วพุทธศาสนา  
นิกายหินยานคัดค้านการถืออัตตา ศาสนานี้ไม่มีการเคราะห์เทพบเจ้า  
ต่างๆ ซึ่งแตกต่างมากจากลัทธิความเชื่อของพระเจ้าชัยวรรມัน  
ที่ 7 ย่อมทำลายลัทธิพิธีซึ่งมีลักษณะขัดแย้งในชาติและอัตตาและ  
บังคับให้ประชาชนนับถือเทราษและเจ้าชายที่ได้รับการยกย่องเสมอ  
เหมือนเทพเจ้า เป็นไปได้อย่างมากว่าความเชื่อใหม่นี้ได้มีบทบาท  
สำคัญอย่างยิ่งในการทำความสะอาดเดื่องไตรรงค์อย่างรวดเร็วให้แก่อณาจักร  
เบอร์นิคริสต์ศรัทธารยที่ 14

และทุกวันนี้ไม่มีสิ่งใดที่หลงเหลือจากความหรูหรายิ่ง  
ให้ลุյของเมืองพระนครเลยนนอกจากชาตกปรกหักพังที่มีรอยแย้ม<sup>น้ำ</sup>  
สรวลอันคิดตามตรึงใจของพระเจ้าชัยวรรມันที่ 7 กษัตริย์มหาราช  
ของชาวเบนมรผู้ทรงเห็นพระองค์เองเป็นพระพุทธเจ้าที่ยังทรงมีพระชนม์  
เผาดูแลอยู่

# ເຂົ້າຮຽນ

---

- <sup>1</sup> P. PELLIOT. "Le Fou-nan," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1903.
- <sup>2</sup> G. C GEDÈS. "La tradition généalogique des premiers rois d'Angkor," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1928.
- <sup>3</sup> G. C GEDÈS. "A propos du Tchen-la d'eau," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1936.
- <sup>4</sup> G. C GEDÈS. "Les capitales de Jayavarman II," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1928.
- <sup>5</sup> G. C GEDÈS. "La tradition généalogique des premiers rois d'Angkor," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1928.
- <sup>6</sup> G. C GEDÈS. "Deux inscriptions sanskrites du Founan," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1931.
- <sup>7</sup> H. PARMENTIER. "L'art présumé du Fou-nan," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient*, 1932.

- <sup>8</sup> H. PARMENTIER. "Publications de l'Ecole Francaise," XXI-XXII, 1927.
- <sup>9</sup> សំអរបញ្ជី<sup>4</sup> ទី១ កំណត់ពេលវេលាភាសាអូរោន់សាស្ត្រនៃប្រព័ន្ធគម្ពុជា: P. STERN. "Le Bayon d'Angkor Thom et l'évolution de l'art khmèr," *Ann. du Musée Guimet, Bibl. de vulgarisation*, 47;
- G. C OEDES. "La date du temple de Bantéay Srei," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1929;
- V. GOLOUBEV: "Le Phnom Bakheng et la ville de Yacovarman," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient*, 1933.
- <sup>10</sup> សំអរបញ្ជីទី២ រៀងកំណត់ពេលវេលាភាសាអូរោន់សាស្ត្រនៃប្រព័ន្ធគម្ពុជា និងភាគខាងត្រាំងប្រព័ន្ធដូចជាប្រព័ន្ធទីលាន និង *Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine*, 1909.
- <sup>11</sup> ប័ណ្ណការគិតបានការបង្ហាញរបស់ខ្លួន ដែលបានរៀបចំឡើងដោយសារព័ត៌មានពី ក.ស. 1902 ដោយ P. Pelliot នៃ *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*.
- <sup>12</sup> សំអរបញ្ជីទី៣ រៀងកំណត់ពេលវេលាភាសាអូរោន់សាស្ត្រនៃប្រព័ន្ធគម្ពុជា និងភាគខាងត្រាំងប្រព័ន្ធដូចជាប្រព័ន្ធទីលាន និង G. C OEDES. "Le Portrait dans l'Art Khmèr." *Arts Asiatiques*, Tome VII, fascicule 3, 1960.
- <sup>13</sup> សំអរបញ្ជីទី៤ រៀងកំណត់ពេលវេលាភាសាអូរោន់សាស្ត្រនៃប្រព័ន្ធគម្ពុជា និងភាគខាងត្រាំងប្រព័ន្ធដូចជាប្រព័ន្ធទីលាន និង *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1928.
- <sup>14</sup> A. FOUCHER. *Bulletin de la Commission Archéologique de l'Indochine*, 1910, p: 135.
- <sup>15</sup> សំអរបញ្ជីទី៥ រៀងកំណត់ពេលវេលាភាសាអូរោន់សាស្ត្រនៃប្រព័ន្ធគម្ពុជា និងភាគខាងត្រាំងប្រព័ន្ធដូចជាប្រព័ន្ធទីលាន និង G. C OEDES. "La destination Funéraire des grands monuments khmers," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1940.
- <sup>16</sup> W.F. STUTTERHEIM. *Indian Influences in Old Balinese Art*, London, 1935.

- <sup>17</sup> คุณพกความต่าง ๆ ของ P. STERN เกี่ยวกับเทวสถานภูเขาใน *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1943, และใน *Bulletin de la Société des Etudes Indochinoises*, 1937.
- <sup>18</sup> J. PRZYLUSKI. "Pradakshina et prasavya en Indochine," *Festchrift fur M. Winternitz zum 70ten Geburtstag*, 1933, p. 320.
- <sup>19</sup> R. VON HEING-GELDERN. "Weltbild und Bauform in Sudostasien." *Wiener Beitrage zur Kunst und Kultur Asiens*, 1930.
- <sup>20</sup> สมมุติฐานของ คร.เอฟ ดี กี บอสช (F.D.K. Bosch) อดีตหัวหน้าสำนักโบราณคดีแห่งหมู่โบราณสถานศรีสัชนาลัย ประเทศไทย
- <sup>21</sup> P. Mus. "Angkor in the Time of Jayavarman VII," *Indian Art and Letters*, 1937.
- <sup>22</sup> DE CORAL-REMUSAT. "Animaux fantastiques de l'Indochine, de l'Insulinde et de la Chine," *Bulletin de l'Ecole Francaise d' Extrême-Orient*, 1936.
- <sup>23</sup> G. CŒDÈS. "Quelques suggestions sur la méthode à suivre pour interpréter les bas-reliefs de Bantéay Chmar et de la galerie extérieure du Bayon," *Bulletin de l' Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1932.
- <sup>24</sup> DOUDART DE LAGRÉE ET FRANCIS GARNIER. *Voyage d'exploration en Indochine effectué pendant les années 1866, 1867, et 1868 par une Commission Francaise*, 2 vols, Paris Hachette et Cie, n.d.
- <sup>25</sup> LOUIS DELAPORTE. *Voyage en Cambodge-L'Architecture Khmère*, Paris, Delagrave, 1880.
- <sup>26</sup> A. TISSANDIER. *Cambodge et Java 1893-1894*, Paris, Masson, 1896.
- <sup>27</sup> LUCIEN FOURNERAU Et JACQUES PORCHER. *Les Ruines d'Angkor*, Paris, Ernest Lerous, 1890.
- <sup>28</sup> H. PARMENTIER. "Modifications subies par le Bayon au cours de son exécution," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1927.

- <sup>29</sup> J. MOURA. *Le royaume du Cambodge*, 1883. II, Paris E. Leroux, 1883,  
pp. 21-22
- <sup>30</sup> LOUIS DELAPORTE. *Voyage en Cambodge-L'Architecture Khmère*,  
Paris, Delagrave, 1880.
- <sup>31</sup> J. HARMAND. *Notes de voyage en Indochine, Annales de l'Extrême-Orient*,  
I, 1878-1879.
- <sup>32</sup> JEAN COMMAILIE. *Guide aux Ruines d'Angkor*, Paris, Librairie Hachette,  
1912.
- <sup>33</sup> HENRI DUFOUR ET CHARLES CARPEAUX. *Le Bayon d'Angkor  
Thom Bas-reliefs publiés par les soins de la Commission Archéologique  
de l'Indochine par la Mission Henri Dufour avec la Collaboration de  
Charles Carpeaux*, Paris, Ernest Leroux, 1910.
- <sup>34</sup> P. STERN. "Travaux exécutés au Phnom Kulén." *Bulletin de l'Ecole  
Française d'Extrême-Orient*, 1938.
- <sup>35</sup> P. DUPONT. "Les monuments du Phnom Kulén, I. Le Prasat Neak  
Ta," *Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme-Orient*, 1938.
- <sup>36</sup> G. C CEDÈS. "Le royaume de Crivijaya," *Bulletin de l'Ecole Française  
d'Extrême-Orient*, 1918.
- <sup>37</sup> G. FERRAND. *Relations de voyages et textes géographiques arabes, per-  
sans, et turcs, relatifs à l'Extreme-Orient*, Paris, 1913.
- <sup>38</sup> G. C CEDÈS. "Les capitales de Jayavarman II," *Bulletin de l'Ecole Française  
d'Extrême-Orient*, 1928.
- <sup>39</sup> H. MARCHAL. "Kuticvara," *Bulletin de l'Ecole Française d'Extreme-  
Orient*, 1937.
- <sup>40</sup> P. STERN. "Hariharâlaya et Indrapura," *Bulletin de l'Ecole Française  
d'Extrême-Orient*, 1938.

- <sup>41</sup> P. STERN. "Le style de Kulén," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1938.
- <sup>42</sup> P. STERN. Etudes d'orientalisme publiées par le Musée Guimet a la mémoire de Raymonde Linossier, t. II
- <sup>43</sup> MA TUAN LIN. *Ethnographie des peuples étrangères à la chinois* (traduit par le Marquis d'Hervey de Saint Denys), Paris, Ernest Leroux, 1883.
- <sup>44</sup> G. C CEDÈS. "Les gîtes d'etape à la fin du XII siècle," *Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extrême-Orient*, 1940.
- <sup>45</sup> G. C CEDÈS. "L'assistance médicale au Cambodge à la fin du XII siècle," *Revue medicale française d'Extrême-Orient*, 1941.

# ອກົບຮານສັພົໍ

---

ກຖະណະ (Krishna)*	ອວຕາຣහນີ້ງຂອງພຣະວິຍຸນູ
ກົມພູ (Kambu)	ວິຣບຸຮູຍໃນຕໍ່ານານ ຜູ້ເປັນ ນຽບພບຮູຍແທ່ງກົມພູຫາ ປັຈຸນັນ ຄືອ ຂາວກົມພູຫາ
ກົມພູຫາ (Kambuja)	ປະເທດກົມພູຫາ
ກົມຮເຕັ່ງໜັກຕັດ (kamrateng jagat)	ເຈົ້າແທ່ງຈັກຮວລ
ກົມຮເຕັ່ງອັຜູ (kamrateng anh)	ເຈົ້າຊີວິຕແທ່ງໜ້າ
ກຳພົງ (kampong)	ໜູ່ນ້ຳ ພຣີໂອ ທ່າເຣືອ
ກຸນກົມຫຼັກ (kumbhanda)	ອສູງໃນເທັນນິຍາຍປະເທດໜີ່ງ
ໄກຣລາສ (Kailasa)	ຍອດເຂາທິນາລັບ ທີ່ອູ່ງຂອງ ພຣະສິວະ

---

\*ກາຍາອັງກຖະນີໃນວົງເລື່ນຂອງສັພົໍທຸກດ້ວ ເພີ້ນຕາມດັ່ງຈົບກາຍາອັງກຖະ

กणศ (Ganesa)	ไอรสาของพระศิวะ กายเป็นมนุษย์ เศียรเป็นช้างเจ้าแม่แห่งแม่น้ำคงคา
คงคา (Ganga)	มนเเสดงค์หนึ่งของพระศิวะ นกบนสวรรค์มีจงอยปาก และ กรงเล็บแบบล่าเหยื่อ กายเป็นมนุษย์
ครุฑ (garuda)	พลับพลาทางเข้าปราสาท หรือยกพื้นหินหน้าปราสาท
โโคปูระ (gopura)	วัว
ໂຄ (ko)	ประชาชนแห่งงานป่า
ชาنم (Cham)	อาณาจักรคู่แข่งของเบนรา มีวัฒนธรรมอินดู ตั้งอยู่ชายฝั่งของอันดามัน
ชาنمป่า (Champa)	ชัยชนะ
జය (jaya)	บรรพบุรุษ
ຕາ (ta)	ผู้พิทักษ์เทวสถาน
ทวารปala (dvarapala)	เทพเจ้า
เทวะ (deva)	เทพธิดา
เทวดา (devata)	ใหญ่
ທhom (thom)	กฎหมาย, ศาสนา, ราชอำนาจ หรือลักษณะ
ধর্ম (dharma)	งูที่มีคล้ายหัว
นาค (naga)	ราชาแห่งนาค
নাগরাজ (Nagaraja)	

นันดิ (nandin)	วัวศักดิ์สิทธิ์ พาหนะของพระอิศวร
บันทาย (banteay)	ป้อม ปราสาท
บาราย (baray)	อ่างเก็บน้ำ
เบง (beng)	บึง
ปารวตี (Parvati)	มหาเสี้แห่งพระศิริ
ปราสาท (prasat)	อาคารศักดิ์สิทธิ์มียอดแหลม
ปรัชญาปรมิตา (Prajnaparamita)	เจ้าแห่งสติปัญญา มารดาของพุทธะ
พรหม (Brahma)	ผู้สร้าง เทพองค์หนึ่งในตรี-มูรติของศาสนาพราหมณ์ ตามปกติแสดงด้วยภาพสีฟ้าครึ่งประทับบนทรงสี
พนม (phnom)	ภูเขา
พระ (prah)	ศักดิ์สิทธิ์
พาลี (Valin)	พี่ชายและผู้แบ่งบัลลังก์ของสุครีพราชาแห่งวนาราช
โพธิสัตตว์ (Bodhisattva)	ผู้ซึ่งกำลังจะเป็นพระพุทธเจ้า
ไพร (prei)	ป่า
มหาการตะ (Mahabharata)	มหากาพย์อินเดียที่มีชื่อเสียงที่สุดที่ยังคงใช้งาน
มahanātha (mahanatha)	ลักษณ์ในพุทธศาสนา
มหาญาน (Mahayana)	พระพุทธเจ้าในอนาคต
เมตไตรย (Maitreya)	

มกร (makara)	สัตว์ครึ่งนกครึ่งทะเลเมีหัวเป็นช้างมักทำเป็นภาพกำลังภายในคอก
เมรุ (men)	พลับพลาสำหรับเผาศพ
เมรุ (Meru)	ภูเขาสำคัญที่สูงที่สุดในโลก เป็นที่อยู่ของเทพเจ้า
มุตรา (mudra)	การดำเนินการทำต่าง ๆ ของพระพุทธรูป เพื่อแสดง “ปาง” ต่าง ๆ
มุขลึงค์ (mukhalinga)	ลึงค์ที่ตกแต่งด้วยศิรษะมนุษย์ เป็นภาพสลักกนูนค้ำ
ยม (Yama)	เทพเจ้าแห่งความตาย ทรงกระเบื้องเป็นพาหนะผีดีหรือผีร้าย
ยักษ์ (yaksha)	ทศกัณฐ์
ราพณ์ (Ravana)	อสูรที่กลืนพระอาทิตย์ระหัสสูงสุดยิ่กรา
ราหุ (Rahu)	ผู้ปกคลองบัลลังก์ที่เฝ้ารักษา
ราชा (raja)	อวตารของพระวิษณุ พระเอกในเรื่องรามายณะ
รากษะ (raksha)	มหากาพย์ขันดู เรื่องราวเกี่ยวกับพระรามและพระศิวะ
รามา (Rama)	
รามายณะ (Ramayana)	

ลักษมี (Laksmi)	มหาสีของพระวิษณุ เทพธิดา แห่งความงาม ความร่ำรวย และความสุข
ลิงก์ (linga)	สัญลักษณ์เพศชาย รูปหนึ่ง ของพระศิ瓦
โลเกศวร (Lokesvara)	พระโพธิสัตว์ผู้เมตตา มี นวยพนที่ตกแต่งด้วยพระอมิ- ตากะมี 4 กร ทรงถือดอกบัว ลูกประคำ สายฟ้าและหนังสือ ผู้คุ้มครองป้องกัน, ผู้ได้รับ <sup>การพิทักษ์</sup>
วรรมนัน (varman)	คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระราหูมณี วัด
เวท (Veda)	คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระราหูมณี
วิหาร (vihara)	วัด
วิษณุ (Vishnu)	ผู้คุ้มครอง เทพองค์หนึ่งใน ตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ มี 4 กร พระหัตถ์ถือ จักร สังฆ์ และลูกกลมกับคทา เทพผู้เป็นสถาปนิก น้อง
• วิศวกรรน (Visvakarman)	ของพระอิศวร
ศากยมุนี (Sakyamuni)	ชื่อหนึ่งของพระพุทธเจ้า
ศิวะ (Siva)	ผู้สร้างและผู้ทำลาย เทพองค์ หนึ่งในตรีมูรติของศาสนา- พราหมณ์ ปกติมักแสดงภาพ มีพระเนตรที่สามารถพระนลทญา

ศิวลีงค์ที่สักดิ์สิทธิ์จะได้รับ  
การบูชาในฐานะเป็นสัญ-  
ลักษณ์แห่งศิริ

ศรี (Sri)	มเหสื่องค์หนึ่งของพระวิษณุ
สัญชัก (sanjak)	ข้าราชบริพาร ผู้ดื่นน้ำ- พิพัฒน์สัตยาด้วยเลือดสาบาน ว่าจะจะรักภักดีต่อ กษัตริย์
สีดา (Sita)	มเหสื่องพระราม
สาระ (srah)	สารน้ำ
ศรี (srei)	ศรี
สตุป (stupa)	วิหารสุสาน
สุครีพ (Surgriva)	ราชาแห่งวนรถูกขับออก จากบลังก์โดยพี่ชื่อพาลี
สุรย (Surya)	เทพแห่งพระอาทิตย์
หินyan (Hinayana)	ลัทธิหินyanในพุทธศาสนา
หิรหาระ (Harihara)	เทพเจ้าครึ่งหนึ่งเป็นพระหิริระ (พระวิษณุ) อีกครึ่งหนึ่ง . เป็นพระหาระ (พระศิริ)
หงส์ (hamsa)	พาหนะของพระมหา
อมิตาภ (Amithaba)	พระอาทิตย์พุทธ มักมีภาพ ประทับอยู่บนนวยขนมของ พระโพธิสัตว์
อังกอร์ (angkor)	เมืองพระนคร

อัปสร (apsara)	นางฟ้อนรำบนสวรรค์
อินทร (Indra)	เทพในศาสนาพระมหาณี ถือ สายฟ้ามักประทับบนช้าง- เอราวัณ
อิศวาร (Isvara)	อีกนานหนึ่งของพระศิวะ
อุมา (Uma)	มเหสีของพระศิวะ
อุษนิชา (ushnisha)	โหนกบนพระศีรษะของพระ-
ฤทธิ (rishi)	พุทธเจ้า ผู้บำเพ็ญพรตในศาสนา- พระมหาณี

“...ข้าพเจ้าพยายามที่จะอธิบายถึง โบราณสถานของประเทศกัมพูชาในบริบททางประวัตศาสตร์และศลalon และพยายามที่จะกำจัดความลับ ความล้มที่สั่งสมมาโดยผ่านวรรณกรรมจำนวนมากและมักจะเป็นเรื่องพื้นๆธรรมชาติ ข้าพเจ้าตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ โบราณสถานเหล่านี้ที่มีต่อประชาชนผู้เป็นผู้สร้าง หรืออิกนยหนึ่งข้าพเจ้าพยายามที่จะปล่อยให้อาหารทินต่างๆ ที่ใหญ่โตเหล่านี้พุดเพ้อดนเอง เนื่องจากในความคิดของชาวเขมรแล้ว สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มิใช่เป็นเพียงแค่สิ่งก่อสร้างที่เนื้อยาอันปราศจากวิญญาณเท่านั้น แต่เป็นอนุสรีย์ที่มีคุณสมบัติของชีวิตซึ่งยังสามารถสังกัดผู้คนที่ได้เห็นอึกด้วย”

บอร์ช เชเดส์